

FÖLD ÉS EMBER

**NEGYEDÉVENKINT MEGJE-
LENŐ TUDOMÁNYOS SZEMLE**

**Szerkeszti
KOGUTOWICZ KÁROLY**

**Kiadja
a Magyar Néprajzi Társaság
Emberföldrajzi Szakosztálya
Szerkesztőség: Budapest V.
Katona József-utca 28. sz.**

1922

Egyes szám ára 40 korona.

Előfizetés fél évre 6

E füzet tartalma:

	Lapszám
<i>Strömpl G.</i> : A gömör-tornai karszt emberi telepei	1
<i>Podhradsky Gy.</i> : A felföld nemzetiségi viszonyai	8
<i>Ilésser A.</i> : Az emberföldrajz fogalma és tárgyköre	16
<i>Bartucz L.</i> : A természet földrajzi elterjedése Magyarországon	35
<i>Dékány I.</i> : A politikai földrajz jelen állása	42
<i>Bibó I.</i> : Az Amerikai Egyesült Államok népszámlálása	54
<i>Bátky Zs.</i> : Helynév tarlózás	62
<i>Tolnai V.</i> : A földrajzi műnyelvről	64
<i>Kerekes Z.</i> : Magyarország ismertetése	76
Apró közlemények	68
Szemle	89
Társulati ügyek	96

9 térkép, 1 szelvény, 2 táblázat.

GEOGRAFUS-SZÖVETSÉG

(GEOSZ)

Felkérünk mindenkit, aki geografiával foglalkozik, jelentse be haladéktalanul a Geoszhoz való csatlakozását.

Égyelőre tájékoztatóul szolgálhat a Föld és Ember 1921. 2. sz. és a Földrajzi Közlemények 1922. 1. szám borítékain megjelent felhívás.

Amint az alapszabály nyomtatásban megjelent, megküldjük a jelentkezőknek.

Főtitkári hivatal: Budapest, VII. kerület, István-út 91—93

Felelős szerkesztő: Dr. Kogutowicz Károly főiskolai tanár.
 Kiadótulajdonos: Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya.
 Bognár Jenő nyomdai vállalat nyomása.
 Vezető: Bognár Jenő, Ujpest, Lőrinc-utca 49.

A gömör-tornai karszt emberi telepei.

(1 térképpel)

Karsztvidéken a víz hiánya és ritka volta szabja meg a települések térbeli elhelyezkedését. Termőföld legalább e felföldi karsztban bőven akad, letelepedésre alkalmas hely is elég van. Talaj és térszin alig vet gátat a benépesülés elé, a lakóhely megválogatására csupán a felfakadó vizek kényszerítenek.

A gömör-tornai karszt a Gömör-szepesi Ércshegységnek támaszkodik neki és délfelé a sajómenti hátságot szegélyezi. A hegység felé magasra (800—900 m.) emelkedik, de a még magasabbra (1200 m.) hágó lejtőkbe belesimul; a jóval alacsonyabb (300 m.) hátság felé fokozatosan ereszkedik alá (400—500 m.), de meredek peremmel hirtelen véget ér. A karsztperem a hátság teteje fölé 100—200 m.-nyire magasodik, a karsztalji völgyekre azonban 200—400 m.-ből tekint alá. — Ennek a kimagasodó karsztperemnek a Sajó-Bódva közén ma már sztratégiai jelentőséget ad a tetején vezető cseh határ.

Nagyjában a fenti magassági és lejtési viszonyok szabják meg karsztunk vízrajzát is. De csak nagy vonásaiban, mert részleteiben már a karszt tagozottsága viszi a döntő szerepet. — Délnek futnak a nagy folyóvizek: a Kis-Sajó, a Csetnek, a Sajó meg a Közép-Bódva. A középszerűek (Csermosnya, Jósua, Tornavíz, Ménes-patak, Felső-Bódva) az előbbiekre merőlegesen irányulnak, míg a kisebbek újra a nagy vizek állásához igazodnak, de folyásuk már kétféle irányul.

A vízfolyások vonalai jelzik az egyes karsztdarabok (fennsíkok, bércek) elhelyezkedését is. A vízerek révén szinte könnyebb karsztunkban eligazodni, mint a geológiai szerkezet alapján.

Az egyes karsztdarabok, megannyi külön karszt, a következők: a Kis Sajó-Csetnek közén a *Könyárt*, a Csetnek-Sajó közén a (pelsőci) *Nagyhegy*, a Sajó balján a hatalmas törzsű (szilicei) *Fennsík*. Ennek aztán két nyúlványa van: a tornai *Felsőhegy* (a barkaiak *Alsóhegy-e*) és az *Alsóhegy* (v. *Hosszúhegy* v. *Tornai derék*). A fennsíkhoz csatlakozik délkeleten a *Galyaság*, délen a Föld és Ember: II.

Cselén erdő, a Felsőhegyhez meg a barkai *Felsőhegy*, ehhez az *Áji fennsík* (Kiserdő), ehhez meg a somodi *Felső-erdő* (Jászói fennsík.)

Összefoglaló neve az egész karsztnak — nincs. Az „abauj-torna gömőri-“ „pelsőci-“, „magyar-“, „tót-“ karszt stb., mind csak tudákos név. Az a címben használt elnevezés is, de mert a vidék csak a régi Torna megye területére nyúlik, az Abauj nevet elhagytam belőle.

A vízerek határolta karsztok közén bukkan napvilágra a fennsíkok és bércek felszínén elvesző víz. Ez a legjelentősebb természeti jelenség ehelyt. E földalatti *vízfolyások* miatt karszt a a gömör-tornai karszt is.

A karsztok felszínén alig van vagy egyáltalán nincs víz. Nemcsak a magas és kiterjedt fennsíkok ilyenek, hanem még a kisebbek is, sőt a már tagolt, de többen egybeforrott bérc-csoportok is gyérvízűek. A vízszükét a karszt *mélysége* szabja meg. (Ez alatt nem a t. sz. f. magasság, még csak a viszonylagos magasság sem értendő, hanem az a térköz, ami a *mészko* teteje és alja, ill. a karszt *felszíne* és *feneke között* van).

A Fennsík kellős közepe igen *sekély karszt*. Hozzávetőleg alig 50 m; míg *körülötte mély* (200 m) karszt terül el. A legnagyobb területű mély karszt a Fennsík ész. felében van, a legmélyebb nagy karszt a Nagyhegy-ben.

A Nagyhegy karsztjának mélysége szélteiben és hosszában s meghaladja a 400 m-t, sőt helyenkint az 500 m-t is. Ez a mély karszt nyúlik át a fennsíki Kis- és *lóléshi-hegybe* is, de keletnek egyre inkább sekélyül (100 m).

Utána (Alsó-, Felsőhegy) újra mélyebb (300) lesz, sőt a Felsőhegyben az 500, sőt k. felében, ha kis területen is, a 600 m-t is eléri. — A karszt zömét szegélyező kicsi karsztokban a mélység már kisebb. Akár a magasra nyúló északiakat, akár pedig a lealacsonyodó délieket nézzük. A barkai Felsőhegy karsztja alig 200 m. mély, az Áji-fennsíknak a Felsőhegy folytatásába eső része ugyan mély (400), de ész. fele már csak 200—300 m. — A Felsőerdő fele tekintélyes (500 m), de ész. fele és k. széle már csak 300 ill. 200—100 m. mély. — A Kónyárt karsztja ny. felé erősen *lejt*, úgy hogy a csetnekvölgyi 300-as mélysége a Kis-Sajó felé — *kiékelődik*. — A Galyaság sekély karsztja többhelyt feldarabolódik. — A fennsík d. felét pedig ugyancsak völgyek szeldelik, de 200—300 m-es karsztja nagyjában még tömör. — A gömör-

tornai karszthoz kell számítanunk még a Cselénerdő rejtett karsztját is. Tetejét ugyan vastag kavicslepel borítja, de ezalatt a karszt mészkőve lappang. Rejtett karsztja alacsony (300—350 m.) mélysége pedig 100—150 m.

Egybevetve a karszt mélységeinek elhelyezkedését a telepek elhelyezkedésével, az összefüggés (l. a térképet) legott elénk tárul. Telepeket csak ott találunk, ahol a *karszt feneke* bukkan napvilágra, vagy ahol a *karszt sekély*.

A fennsík két községének *Szilicének* és *Szádvárborzának* (Borzova) fekvése — csupán a helyrajz nyomán keressük okát — érthetetlen. De ha tudjuk, hogy a karszt éppen e két helység körül sekély, sőt egyes foltokban a fenék „ablakok” módjára felszínre is bukkan, legott megértjük elhelyezkedésüket. A két község éppen a fennsíkot derékon szelő karsztalán ill. sekély karsztú szigetben helyezkedett el. E szigetben fakadnak föl azok a források, amelyek a két község, majd a közeli néhány kicsi telep (Ardócska puszta, Korotnoki malom) vízszükségletét biztosítják. A nagy források (korotnoki) bőven bugyogó *karsztvizek*, a kisebbek pedig vagy közönséges *rétegforrások*, vagy a karsztot borító horpadékok agyagos *málladékból* fakadnak. A források ize a lápák (füves völgyek) mélyén folyik alá, míglen a hirtelen elvakuló lápa végében egy vagy több nyelőkén át a föld alá bukik, a karsztba vész. S itt megszűnik a település is.

A fennsík keleti peremén újra felbukkannak a források *Kisfalu-* és a *Zsedémkúti puszta* között sorban helyezkednek el s — mert a karszt széle itt magasan van — magasan (480—550) fakadnak. A Jóléshi-hegyen lévő *Cserepes akol* és *Csűr szállás* sak pásztor tanyák.

A hatalmas területű fennsíkon (szilicei fennsík ész. fele), melyen 4-5 község számára elegendő termőföld van, *egyetlenegy* alamire való telep sincs, mert nincs rajta elegendő víz. Még egettetésre sem lehet egykönnyen használni, az itató víz hiánya iatt. Legelőt csak a források (kutak) vagy az egyetlen töbörtő Gökérréti tó) közelében találunk. A töbrök, lápák és bércek („bik“-ek) tagolta fennsík erdő és kaszáló. A szilicei széna messze öldön híres.

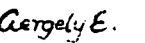
A fennsík másik fele, a szilicei kocsi-úttól délnek eső része, ár nem is olyan tömör karszt. Nem is olyan mély, úgy hogy öbb a *nagyforrása* s vízerei is hosszabbak. — A terület közepén már említett *Borzova* község van; szélről fekszik *Pelsőc-ardó*,

Hosszúszó, Kecő és Aggtelek. A fennsíkhoz csatlakozó Galyaságon közel egymás mellett hat község van: *Égerszög, Teresztenye, Szöllős-ardó, Kápolna, Varbóc és Szin-petri.* Viszont a Cselén erdőnek ugyancsak nagy területén csak néhány major van, a községek (Szuha-fő, Trizs, Imola, Kánó) csak lenn a völgyek mélyén vannak. A terpedt hátság tetején egyetlen község sincs, holott délfele a völgyek mentén szinte egymást érik a községek.

E községek elhelyezkedése — a már említett Borzovától eltekintve — különböző. A fennsík déli peremén, hol több a fel-fakadó nagy forrás, sorakozik Pelsőc-ardó, Hosszúszó és Aggtelek. Voltaképpen *benne* vannak a karsztban, mert a Cselén erdő rejtett karsztja és a fennsík érintkezésénél helyezkednek el. Ilyen a helyzete a Galyaságon Teresztenye és Varbóc községnek is. Kecő helyét a felette fakadó nagyforrás, ill. a karsztba vágódó patak szabja meg. A galyasági Kápolna fekvése Kecőével egyezik, míg Égerszög és Szöllős-ardó helye a Galyaság és a hátsági rejtett karszt közé vágódott völgyben van.

A fennsíki karszt és a cselén-erdei rejtett karszt *telepítő hatása* szinte feltűnő. Amíg a fennsík mély karsztja víztelenségével szinte elriasztja a települést, addig a *sekélykarsztok* szinte magukhoz vonzzák a telepeket. Vonzzák, de magukba nem engedik. A községek csak a karsztok szélén, ezek *lábainál* helyezkedhetnek el. A karsztok lábát pedig a felszínre bukkanó karszt-fenek, ill. a sorokba verődő nagy források jelzik. Így vonzza magához a fennsík a délre néző pereméhez tapadó falufüzért Pelsőc-ardótól—Varbóciig. A cselénerdei falufüzér (Szuha-főtől—Kánóig) ugyancsak karszt, de rejtett karszt lábánál húzódik.

A *Nagyhegy* mély karsztján csak két telep van, a *Nagyhegyi-* és a *Tarkási-pusztá.* Egyik sem mezőgazdasági major, hanem kerülőház és pásztortanya. Itató víz sehol a pompás réteket, leteleket rejtegető hatalmas fennsíkon. Mindössze három helyt találtam vizet, ezekhez is vezető vezérelt. A Kovács kút és a Szilaskai forrás az agyagos málladék felfakadó vize, a Macskalyukban pedig csak csöpögő víz van kicsi barlangban, ehhez is csak hasmánt mászva juthatunk hozzá. A Nagyhegyen több a tej, mint az ivóvíz, mert csordák legelnek tetején, de a csordát megitatni már a hegy tövében 400 m.-rel *mélyebben* (!) szokták. Napjában egyszer, mert a *bőharmatos* fű is oltja a legelésző barom szomját. — Vízben a Nagyhegy a legszegényebb, viszont legelői a fennsíkéval vetekednek. Pelsőc városa már vízemelőt is tervezett, régen meg

a Csengőlyuk zombolyában (kútszerű sziklaüregek) kutattak víz után. Le is ereszkedtek közel 100 m mélységre, de vizet nem találtak. Érthető. A karszt mélysége ehelyt mintegy 400—500 m.

Az átellenes *Könyárt* már csak kicsi karszt. Az egykori összefutó fennsíknak csak romjai vannak meg, ezt is bércekre agolta a délről belemarkoló felszíni vízfolyások munkája. Magas fennsíkján semmi telep sincs, tövében csak néhány pusztá van. A Cselén erdővel egymagasan *alacsony karszt szélén* azonban már falvak helyezkednek el: *Horka* (Özörény), *Tiba*, *Melléte*, *Gíce*, *Nasztraj* (Gömöránás), *Mikolcsán* és *Miglészpataka*. A karsztban itt sincs község, pedig termőföld 250—300 m magasságig van.

A Szilicei-fennsík keleti folytatásaiban ugyancsak mostohák vízrajzi viszonyok.

Derenk község karszt „ablak”-ban fekszik, akárcsak Szilice és Szorova. Ablakban van *Szelce pusztá* is, de patakja lefele haladtában forrad. Ilyen az időszakosan bugyogó Lófej-forrás patakja, majd Ménes-völgy felső vízere is. — Az Alsóhegy hosszúra nyúlt magas karsztján is csak egy forráská van magasan (500 m) a fennsík élén: a komjáti Törökkút. Viszont feneketlennek tapasztalható, félelmetes szádú zomboly itt akad legtöbb.

A *Felsőhegy* is ugyanilyen, itt is csak a karszt mélyen fekvőnél fakadnak fel a vizek. A fennsíkon magán csak gyérvízű forráskák vannak. Ezek közelében vannak a fennsíki puszták is. A fennsík magas fekvése és nehezen megközelíthető volta miatt jobb településekre különben sem alkalmas.

A barkai *Felsőhegy* sekély és magas fekvésű karsztján a források magasan fakadnak és a fennsík magas teteje településre nem alkalmas. — Az *Áji fennsíkon* sehol sincs víz. *Ájfalucska* magános rutén szigete, ha magasan is (664 m), de már völgyben fekszik. A *Felső erdő* — ill. a *Jászói fennsík* — karsztja ugyancsak hatalmas kiterjedésű, akkora, mint a Nagyhegy, de félig-meddig már feldarabolt karszt, amellest felszíne k. felé erősen lejt. Belsejét csak a Miglinc-patak szeli. Ennek völgyében van *Miglinc-pusztá* és egy erdőörlak. A depródi Sór mentén alacsony s félig-meddig rejtett karszt van. Rajt völgyben, nagy forrásnál *Debrőd* falu.

Az említett községek karsztunk *belső telepei*, amennyiben mindegyike benne fekszik a karszt területében. Feltűnően kevés község, akkora hatalmas kiterjedésű *termékeny* területen. Gyér elosztásukat azonban a nélkülözhetetlen ivóvíz előbukkanása, ill. a mély karsztok terjedelme megmagyarázza.

A belső telepek ritkaságával szemben a *külső*, helyesebben a *szélső telepek gyakorisága* tűnik fel.

Szélső fekvésű telepekkel már a fenntebb sorakoztatott telepeknél is találkozunk, de ezek peremi fekvése csak látszólagos. Az alacsony és a magas karszt találkozásánál fekvő községek (Hosszuszó, Aggtelek sőt még Égerszög és Szöllös-ardó is) *benne* vannak a karsztban, csupán a magas karszt területéből esnek ki.

Igazi *karsztalji* (szélső, peremi) helyük van azonban azoknak a községeknek, amelyek a *karsztok tövé*n fakadó *nagy-források* mellett fekszenek. Ilyen telep több is van területünkön. Ilyen a a Kónyárt táján: *Melléte, Özörény* (Horka), *Miglész*; a Nagy-hegy körül: *Vigtelke, Szalóc*; a Fennsík körül: *Gombaszög, a berzétei hámor, Hárskút*, a körtvélyesi *Evetesmalom, Jósvafő*; az Alsóhegy, körül a jabloncai *Poronya, Nádaska*; a Felsőhegy déli tövében *Almás, Görgő* és a *Szalajka-kocsmá*, az északon *Kovácsvágás és Lucska*. Sőt *Szád-udvarnok* és *Torna* is nagyforrás köré települt, valamint a *Somodi fürdő* is.

Az ugyancsak a karsztalján, de már nem forrás, hanem patak vagy folyó mentén fekvő községek karszti kapcsolata csak közvetett. A szélesebb völgyfenéken már talajvíz is van s a telep nem kénytelen egy ponthoz ragaszkodni. Ilyen a *legtöbb* falu karsztunk körül. Ezek telephelyében azonban már semmi különösebb karszti vonás sincs, ha csupán a víznek felépítő tényezőjét tekintjük. Van azonban karsztunknak a vízen kívül más telepítő ereje is: a *termőföldes mál*.

Mál: a hegy napsütötte déli oldala, melyen ha bőven van termőföld karsztunk területén, *szőlőskertnek* való. A mészke mál-ladéka pedig kitűnő termőföld. Szántani nehéz, kapálni könnyebb, kertművelésre alkalmas. Hogy pedig karsztunkban a szőlőskertek a legrégebbek, a málokon szőlőt művelnek. Csak a málokon, mert itt van a szőlőművelés *északi határa*. Északra tőle, Rozsnyó fölött, már magas (1000—1200 m) hegyek vannak, ezeknek leáramló hideg levegője lehetetlenné teszi a bortermelést. A karszt fennsíkjaira azonban a hideg levegő nem ereszkedik le, mert északon mély völgyelés (Csermosnya) és a rozsnyói mélyedés gyűjti össze a nehezebb és hidegebb levegőt, amelyet a fennsíkok magas peremű lejtői (itt *závor*-nak mondják) nem engednek fel a fennsíkok tetejére. A málok e helyen védettek s minthogy földjük jó, keresett szőlőhelyek.

A málok telepítő hatását a déli fekvésű községek nagy száma

igazolja. Szőlőt termelnek a Torna-víz mentén fekvő községek *Körtvélyestől*. — „Méhészt“ kivéve — *Somodúg*. Sok a szőlő *Szinpetri*, *Szin* és *Szilas* határában, míg *Komjátin* és *Nádoskán*, mert málain a termőföld kevesebb, azelőtt csak diót termeltek. A Galyaság mészköves málain is sok a szőlős kert. Ahol azonban kavics fedi a rejtett karszt mészkövét, a szőlők elmaradnak. Aggtelek és Gice egykori szőlőit már csak a helynevek őrzik.

A többi völgyi község már csak annyiban karszti telep, hogy a karsztok közén a *széles talpu* völgy, noha meredek hegyoldalak fogják közre, *több* helyet és jó termőföldet biztosít a telepeknek. A művelhető földet csupán a gyakori vizenyős helyek szűkítik, de ezeken meg kitűnő széna terem.

Van aztán még néhány *bánya-telep* is karsztunkban (Pelsőc-ardó) ill. szélén (Dernő, Barka, Kovács-vágás), de ezek közül csak Kovácsvágásnak van köze *karszthoz*, amennyiben karsztforrás mellé települt.

A mondottak nyomán a gömör-tornai karszt telepei nagyjában két csoportba oszthatók. Több az olyan telep, amelyek helyét, a *karszt* sajátos *vízrendszere* szabja meg, kisebb az a csoport, amelyik a *málok* termékeny *földjének* közelébe települt. A nagyobb csoportban több a változat. A karsztalji nagy-források mellé helyezkedett egész sereg község; sok község van a karsztot szelő széles fenekű völgyekben is. A karszt alját övező telepfüzérek mellett viszont feltűnő a telepek ritka volta. Már az alacsony karsztra támaszkodó magas karsztok tövén (Debrőd, Aggtelek) is kevesebb a falu, még kevesebb azonban a karsztok belsejében (Szilice, Derenk), míg a fennsíkok területén — néhány pásztor-tanyát és erdőőri lakot kivéve — egyáltalán nincs település.

A fennsíkok falutlan volta, az itteni karszt mélységében, ill. az ennek nyomán támadt *víztelenségben* rejlik, mert különben a megélhetés egyéb feltételei (termőföld, meleg, eső, növényzet) mind megvannak. A fennsíkok lakatlansága szinte kéri a környezet, a fennsíkalja lakottsága mellett. Tömören összeálló karsztjai, noha megközelítésük nem nehéz, szinte a sziklahavasok szívósságával állnak ellent az emberi térfoglalásnak. Még a legelésző barmot is csak 1—2 órai járásnyira hajthatják a fennsíkok belsejébe.

Strömpl Gábor.

A Felföld nemzetiségi viszonyai.

A tótság mai hazájában való letelepülésének története még nincsen eléggé földérítve s e tekintelben több föltevésre vagyunk utalva. Ezekre rá is mutatunk, de a részletes tárgyalást elhagyjuk, mert az egyrészt kinőne e tanulmány keretéből, másrészt pedig bővebben foglalkozott e problémával *Marczali* Henrik. *Bonkdó* szerint a tótok a Kárpátokon és Morvaországon keresztül vándorolva különböző időkben, kisebb-nagyobb csoportokban szállták meg Szlovenszko északi és északnyugati részét, mégpedig már a IV.-VII. századok között. *Niederle* szerint a szlávság bölcsője a Visztula és a Dnyeper forrásai közt, erdős vidékeken volt s a tótok a cseh-morvákkal együtt innen fokról-fokra előrejutva ugyan-csak már az első századokban szállták meg a Szudeták és Kárpátok lejtős, halmos területét *Karácsonyi* szerint a szlovák-tótok csak a XII. századtól kezdve szivárogtak be lassan-lassan mai hazájukba s a Morva és az Odera folyók felső völgyében lakó *fehér-horvátok* ivadékainak tekinthetők. *Czambel* szerint a tótok a szolvénekkel alkottak egy testvérnépet a honfoglalás idejében s tőlük a közéjük ékelődött magyarság és németiség által elszakítva, jórészt mai lakóhelyeikre szorultak, hol idegen szláv behatások érvén őket, nyelvök csakhamar elváltozott, elkülönült. Nagy Morávia nyelve ez a szlovén-tót lett volna.

Mindenesetre bizonyosra vehető, hogy a Tótföld középső és keleti részeit szállták meg a tótok legkésőbbben. A Morva és a Vág völgyében a magyarok bejövetele idején lakott *morva-szlávok* mindenesetre fönmaradtak fajilag; vagy úgy, hogy a szlovákok közvetlen ősei voltak, vagy úgy, hogy a későbbben bevándorolt szlovák törzsekbe beleolvadtak. Ha pedig a tót etnikum véglegesen a Tótföldön alakult ki, akkor a kohéziónak mindenesetre nyugaton kellett megtörténnie, mert keleten lengyel és bolgár, nemsokkal később rutén szórványok voltak, melyek a faj tisztaságát megmásították. Eleven bizonyítéka ennek a keleti, külön tót nyelvjárás.

A Tótföld egyéb nemzetiségeinek letelepülése, mivel későbbi időpontban történt, sokkal könnyebben regisztrálható. A németek

első árja II. Géza (XII. század) alatt nyomult végig a Tótföldön, főleg a Szepességen; a második IV. Béla (XIII. század) idejében, aki velük vetette meg a városi élet alapjait. A német telepeselek királyi szóra leginkább Tübingiából, Westfáliából, Württembergből, a Rajna mellékéről, Lotaringiából és Szászországból jöttek. Némileg tisztázatlan a turóci és barsi német irtásos-települések története (az u. n. krikehájoké); ezekben több kutató még a markomannok utódait keresi. Róbert Károly idejében csak a szepesi szászoknak 24 városuk és 11 falujuk volt. A szepesi németek az ekkor még gyér lakosságú vidékre újabb és újabb rajokat bocsátottak ki; ezek több községet alapítottak Nyitra-, Liptó-, Gömör-, Sáros- és Abaúj-megyékben, valamint Bars- és Zólyom-megye egyes helyein. Kassa, Eperjes, Kísszeben és Bártfa szintén német telepítések, éppúgy, mint a középső és déli részek bányavárosai. Ma a németiség azonban etnikailag csupán utolsó maradvány; nyolc évszázad alatt a tótság kiforgatta nemzetiségéből és magába olvasztotta.

Az Árpádok idejében magyar települések is támadtak a Tótföldön, ezek azonban csakhamar elenyésztek. Magyar határőrtelpek voltak a két geográfiailag legveszélyeztetettebb ponton: a Szepességen és a Morva mellékén, Pozsony- és Nyitra-megyékben. Elszórt magyar telepek voltak Trencsénben, Barsban, Hontban, Nógrádban, Zólyomban, Liptóban, Gömörben és Sárosmegyében; ez utóbbi helyen több, mint százra rugott a magyar eredetű községek száma, amelyek közül igen sok Rákócziig megtartotta nemzetiségét. Tiszta tót megyékben (pl. Zólyomban, vannak olyan telepek, melyeknek kizárólag magyar nevét használja ma is a köznép, holott évszázadok óta nincs a környéken magyar.

Besenyő-telepek voltak Liptóban, Barsban és Nyitra-megyében, kún-telepek Nógrád- és Bars-megyében.

A Tótföldön ma a Kiskárpátok déli része és a Morva között, Nyitra északkeleti és Turóc délkeleti szögletében összefüggő területen, Turóc déli és Bars északi vidékén szintén összefüggőleg, Bars keleti és Abaúj északnyugati szögletében (de nem egyben) van még német település. Máshol, — főleg a városokban — csak töredékek maradtak fenn; az alsóbb rétegek a tótságba, a felsőbbek a magyarságba olvadtak bele.

A magyarság, a magyar-tót nyelvhatártól északra, a városokban, vasúti gócpontokon, ipartelepeken helyezkedett el; a városoknak már a középkorban is jelentős magyar lakosságuk volt,

A magyar falu-telepek azonban már a XVIII. századig mind eltűntek, mivel szórványosabbak és gyöngébbek voltak a hasonló német telepeknél.

A *tót etnosz* a legsűrűbben a Tótföld nyugati, déli, másod-sorban keleti vidékeit lakja; középpütt és északon, vagyis a legzordabb éghajlatú és legmagasabb hegyekkel borított tájakon gyérül. Számra nézve legtöbb szlovák Nyitramegyében lakik; utána Trencsén-, Pozsony-, Zólyom- és Sáros-vármegye következik. — Viszonylag tiszta tót megyéknek tekinthetők Trencsén-, Árva- (goral kisebbséggel), Turóc- (német kisebbséggel), Liptó-, Zólyom- és Sáros-megye (rutén kisebbséggel); Szepes-vármegyét már kevertnek kell mondanunk, mert nem kevesebb, mint öt nemzeti-ség lakik területén s mindegyik erősen képviselt. — Magyar és tót megyék: Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád és Gömör. Esztergom- és Abauj-megyékben csekély kisebbséget alkotnak a tótok. — Zemplén magyar-tót-rutén, Ung rutén-magyar-tót megye. — Amint látjuk, a nemzetiségi eloszlás elég kevert a Tótföldön, bár bizonyos, hogy Szt. István koronája országaiban a magyar és horvát nemzet mellett a tóttól a legfőbb tömegekben és területen.

A tót etnikum legnyugatibb kiszögelése, etnográfiai félszigete az u. n. *morva-tótság* (több mint 200,000 lélek). — Ez a terület Morvaország, Nyitra- és Trencsén-megyék határán van s trapezoid alakú. — Alsó határa kb. Jókúttal szemközt van (bár ez alatt pár szórvány Alsó-Ausztriában is akad), onnan északnyugati irányban halad Břeclava (Lundenburg), Lednice mellett, itt északkeletre fordul és Kobylí, Nenkovice, Věterov, Bohušovice, Jankovice és Napajedla községek mentén vonul; keleten Březuvky, Podhradí, Vlachovice községeket, illetve kb. a Javorník hegycsúcsot érinti. — Községeik és telepeik száma kb. 2—300-ra tehető; nagyobb városaik Hodonín, Uh. Ostroh, Uh. Hradiště, Uh. Brod. E terület legnyugatibb pontja kb. 40—60 kilométernyire van légvonalon Brünn és Olmütz városoktól. Lakosságának nyelvjárása nagyjában egyező a nyugati tót nyelvjárással, — A morva-tótok megőrizték anyanyelvüket, bár évszázadok óta cseh iskoláik vannak. — Nyelvileg és etnográfiailag élesen megkülönböztethetők *morva-handk* szomszédjaiktól. — Etnikai és nyelvi sajátosságaik megőrzésében hathatósan támogatta őket keletről fajtestvéreik állandó beszivárgása; a XVII. és XVIII. században tucatjával alapítottak közöttük új községeket trencsén- és nyitramegyei települők. — Enélkül valószínűleg elsovadtak volna.

Népművészetük bámulatosan magas fokon áll. — Nemzeti együttérzésükre és öntudatukra jellemző, hogy 1918-ban — intelligenciájukkal az élen — a magyarországi rendszert véve alapul, külön morva-tót megyét követeltek s e megyét az autonóm tót-öldhöz kívánták kapcsoltatni.

A morva-tótoktól északra lakik a morvaországi *valach* törzs, amely minden valószínűség szerint szintén tót eredetű, de nyelvén már nagyon elváltozott. — A valachok eredete hiteltérdemlő módon máig sincsen eldöntve, ezért velük e tanulmányban bővebben nem foglalkozhatunk.

Árva megye északi és északkeleti karéjában viszont a tót elem huzódott vissza egy lengyel törzs, a *goralok* etnikai félszigete elől, akik itt 59,000 tóttal szemben jelentős, 16,000 főnyi kisebbségben vannak. Lakóhelyük az Osszus, a Babia Gura hg. és a Fekete-Árva környéke. — Évtizedes megfigyelések alapján (amelyeket e sorok írója a helyszínen ellenőrizhetett) megállapíthatjuk, hogy ez etnográfiai karéjjal szemben a tótság lépésről-lépésre tért veszt nem beolvadás, hanem meghátrálás útján. — Egy emberöltő alatt egy-egy falu gazdát is cserélt; a tót lassan-lassan kiköltözött belőle s helyét nyomban elfoglalta a goral, mint gazdaságilag igénytelenebb s így szívósabb tényező.

A goralok különben itt, éppúgy, mint Szepes megyében tót papok vezetése alatt állottak; nyelvük tót hatás folytán némileg módosult. Ők a tótokkal szemben a szegényebb, megvetettebb elem, akik pásztorai, cselédei a tót gazdának; a tóttal, vagy kaputos emberrel szemben sohasem használja anyanyelvét (resteli!), hanem a finomabb, „úribb“ tót nyelven igyekszik vele beszélni. Ez egyrészt annak is következménye, hogy lengyel nemzeti öntudata nincsen. Hasonlatos ebben a ruténekhez, akik az érintkező pontokon (sőt ez még a máramarosi havasokon is előfordult!) szintén a szlovák nyelvet használják „diplomáciai“ nyelvül. Mindennek dacára a tótság a goralokkal szemben passzív, míg keleten aktív és előrenyomuló.

A Tótföld etnikai problémái és változásai a legérdekesebbek és legtanulságosabbak Szepes megye területén. Itt ötféle nemzetiiség vív egymással fajharcot, í. m. a tótság, a németiség, (szepesi cipszerek), magyarság, a rutének és goralok. A goral-lengyelek Szepes megye északi részét birtokolják délre a Magas-Tátraig és a késmárki német nyelvszigetig, leszámítva az északkeleti szögletet, melyet a rutének tartanak megszállva. A tót területtől hatalmas

erdőségek és a némettség választja el őket, úgyhogy a tót és goral telepek egymást nem érintik. A goralok a németek rovására terjeszkednek; ma 43 községben, megközelítőleg 24,000-nyi lélekszámban laknak a Magurában s a Dunajec és Poprád felső völgyében.

A rutének három külön csoportot alkotnak s egy egészen különös települést, Osturnyát. Az egyik összefüggő rutén terület a megye északkeleti szögletét foglalja el, a másik, amely a sáros-megyeinek nyulványa, a megye keleti határának közepét és Késmárkra céloz. Ez a két rutén nyulvány ugyanegy tő sarjadéka, itt azonban goral és német települések szétválasztják őket egymástól. — A rutén települések harmadik csoportja Gölnicbányánál terül el; rutén sziget, amely délfelé a gölnicbányai német szigetre támaszkodik. A lengyel-goral települések tömkelegében etnográfiai furcsaság gyanánt szerepel a már említett, elszigetelt rutén Osturnya. A rutének száma kb. 20,000 fő.

A németek két nagyobb csoportban laknak a megyében. A nagyobbik a késmárki sziget, a Poprád mentén, mely 29 községből és városkából áll; a kisebbik a gölnicbányai, a megye déli és délkeleti szögletében. A két német sziget között hatol át Sáros megyébe a tótság árja, amely a vele érintkező nemzetségeket Szepesben szemmel látható eredménnyel ostromolja. — A *tótság térfoglalásának* titka a némettség rovására főleg nagymértékű szaporodásában rejlik; a kihalt német udvarházakba délen tót, északon lengyel gazda kerül. A szepesi németek száma valamivel kevesebb, mint 40,000.

Goralok vannak még Trencsén-megye északi csücskében az Osszus és a Nyugati-Beszkidék között, bár a hivatalos statisztika mindössze 504-et talált 1910-ben; egy bizonyos, hogy a trencsén-megyei goralokat a tótság jócskán beolvasztotta. Már erősebbek a sáros (2225 lélek) és zemplénmegyei (4000 lélek) *goral* határtelepülések. Czambel Zemplén megyében 4 községet vett összesen goralnak s lakóiknak számát 6000-re tartotta.

A szepesi magyarság száma kb. 18,000-re tehető. Nagyobb-részt bevándorlók (iparosok, munkások, hivatanokelem), kisebb-részt önként beolvadók (városi értelmiség). Az Árpádkori magyarság rég eltűnt, felszívódott.

A szepesmegyei tótok száma 68—70,000, vagyis a megye lakosságának csupán kisebbik fele. — Helyzetileg ők képviselik a keleti tót nyelvjárás legnyugatibb nyulványát.

Szepesmegyétől kezdve a politikai határ és a tótság közé furdik a *ruténség*, melynek területe kelet felé mindinkább vastagodik, elterül, míg nyugatabbra keskeny, szalagformájú lesz. — A ruténség a tótsággal bámulatos fajharcot vív, — valószínűleg már évszázadok óta — és ennek a ruténség vált lépésről-lépésre áldozatává. — Nem hajszálnyira pontos, de megközelítőleg jó szemléltető képet nyújt erről a következő adatok összevetése:

	Gömörben	Abaujban	Sárosban	Zemplénben	Ungban
gör. kat. felekezeti volt:	4410	20,089	52,939	103,119	89,149
ruténnek vallotta magát:	16	375	38,467	38,797	61,262
marad egyéb anyanyelvű gör. kat.	4394	19,714	14,471	64,321	27.877

ez összesen 130,777 egyéb anyanyelvű gör. katolikust jelent azon a területen, amit többé-kevésbé Tótföldnek nevezhetünk: Szepesmegyét, amelynek viszonyaival már részletesen foglalkoztunk, leszámítva. — Ebből a kereken 131,000 emberből tót anyanyelvűnek kereken 70,000 vallotta magát. — Nyilvánvaló, hogy a fennmaradt 60,000 gör. katolikus legnagyobb része a magyar nemzetiséghez számított (Abauj, Zemplén és Ung déli részein) s így a vallás alapján megállapíthatjuk, hogy a ruténség két arcán is veszített, még pedig erősebben a rokon, szláv fajú tótság felé.

A ruténség valamikor jóval nyugatabbra huzódott el, amint az némileg már a fentti statisztikából is kiviláglik; északon Szepes, délen Gömörmegyében erősen képviselve volt (a gömöri tótok közt nagyon gyakori most is a „rusznyák” családnév). Évszázadok folyamán minden valószínűség szerint sokat katolizálhattak belőlük (még Mária Terézia unifikációs valláspolitikája előtt) s ez egyértelmű volt az eltótosítással. Ez a beszívargó, felső rutén réteg szintén erős befolyással volt a keleti tótnyelvjárás kialakulására.

Lakóhelyük leért a Hernádig, a Bodroghközig s mint említettük, túlterjed a Poprád folyón, ahogy az még Fényes Elek munkájából is kiviláglik. A valamikor egybefüggő rutén etnikum roncsai északon és délen, valamint délkeleten könnyen kimutathatók. Csak a legutóbbi hét évtized alatt több mint száz falut hódított meg a tótság, melynek kelet felé oly nagy lököereje volt, hogy a ruténeken kívül még a magyarságot is kiforgatta több-helyütt nemzetiségéből (Kb. 10,000 református tót!).

Zemplén, Sáros- és Szepesmegyében összesen négy *rutén nyelvmecencét* találunk. Az Ondava felső völgyszakaszában kettő

fordul elő, egyik a másik felett. Ez a két medence 67 falura terjed ki. A harmadik medence a Tapoly forrásvidékén van, a sárosi Magurában. Ennek nyolc faluja van Sárosban s összefügg a szepesi, poprád-völgyi medencével. A negyedik a gölnicbányai, melyről Szepesmegye leírásakor már megemlékeztünk.

A tótság faji intenzitása még legkeletibb szögletében is oly erős, hogy pl. Ungvárott a környékről besorozott magyar, német, tót és rutén ujoncok közös érintkező nyelvül rendesen a tótot használták.

A tót etnikum összefüggő területének legkeletibb határvonala nagyjában az Ung folyócska mentén húzódik a torkolatig; az Ung folyócskától balra, délkeleti irányban van még *Szerednye*, mint tót település, ugyancsak az ungvári járásban. Azon túl még két település van Bereg megyében, *Uj-Klenóc* a munkácsi és *Izvorhuta*, a szolyvai járásban, a Latorca mellékvizeinek, a Szolyva mellett felvett két Pinnyének völgyeiben, hét rutén község közepe. Ezt a tót etnikum legkeletibb pontjának kell tartanunk, bár van utána még egy állandó, tót munkáskolónia Máramaros megyében, Dolhán. Az utolsó megyének tehát, amely a Tótföldhöz szervesen kapcsolódik, Ung-megyét kell tartanunk; 4 járásából a szobránci csaknem tisztán tót, a nagykaposinak kb. $\frac{1}{3}$ -a, az ungvárinak több mint $\frac{1}{4}$ -e szlovák, lakosságukat tekintve. A nagybereznai járásban tót telepek (vegyes lakossággal) Nagyberezna, Perecseny és Turjaremete, amelyek közül az első kettő az Ung jobbpartján, Ungvártól északkeletre fekszik.

A tótság délfelé a magyar etnikummal szemben különböző időben, különbözőképpen viselkedett. Ezer esztendő alatt (vannak rá nyomok) minden bizonnyal hol lejjebb csúszott, hol feljebb húzódott; pontos népmozgalmi térképeket azonban minden időre összeállítani, fájdalom lehetetlen feladat. Egy bizonyos: a tótság ezer esztendőn keresztül nyert, még pedig sokat nyert. A magyarság a török hódoltság alatt hódított, mikor itt-ott csaknem a bányavárosokig is felnyomult a tótság rovására. Ezt azonban a következő századokban csaknem mind elvesztette, amint azt különösen Kőrösi kitűnő tanulmányai bizonyítják. Igaz, hogy ez nem a magyar faj propagatív erejének csökkenését jelentette; a magyar faj lökőereje azonban csaknem mindig északról délre irányult, az Alföld, az Alduna és a Száva irányában. A pozsonyi és nyitramegyei Árpádkori magyar telepek azonban még jóval korábban eltótosodtak. Erre a tótság aktív volt és maradt. Bars-

és Hontmegyékben aktív és passzív (passzív különösen a XIX. században), Léva környékén semleges. Ugyancsak semleges Nógrád- és Gömör-megyékben (megszilárdult nyelvhatárok). Gömör-megyében a XIX. században itt-ott tért veszített. Passzív volt nagyrészt Abaujtornamegyében, Zempléntől kezdve viszont végig aktív maradt mind észak, mind délfelé. Ha a mérleget felállítjuk, úgy az egészben véve inkább a tótságra nézve kedvező; a tót faj a tótföldről még erős rajokat is tudott kibocsátani Szent István birodalmának többi részeibe, főleg a Nagy-Magyar-Alföldre. A Tótföldön kívül a Magyar-Birodalomban 1910-ben még egy-negyedmillió tótot számláltak össze, ami oly nemzetnél, mely mindössze két milliót tesz ki, hatalmas teljesítmény. A legutóbbi időkben pedig az Egyesült-Államokba félmillió tót emigrált ki.

A magyarság különben mindenestre jelentős veszteségének egy részét a XIX. század folyamán behozta; ez egyenes következménye volt faji megerősödésének, amely az Alföldön ment végbe a törökök kivonulása után. Hozzásegítette ehhez még a legtöbb város eredetileg idegenajku és magas értelmiségű polgársága is, amely lassankint és önként az államfenntartó elemhez, a magyarsághoz csatlakozott.

Végeredményképpen a tótság a goralokkal szemben tért vesztett, a ruténekkel szemben tért nyert, a magyarokkal szemben tért nyert és vesztett, a közte lévő idegenajku (főleg német) telepeket évszázadok lassu munkájával jórészt magába olvasztotta, azután hatalmas rajokat bocsátott ki magából az Alföldre és az Egyesült Államokba: faji mérlege tehát erős aktívummal zárul.

Podhradszky György.

Az emberföldrajz fogalma és tárgyköre.

A földfelszín a természet és az emberi élet jelenségeit sokféle megnyilvánulási formában tárja elénk. Ezek a jelenségek nem különíthetők el s nem függetlenek egymástól, hanem benső és gyakran igen bonyolult kapcsolat nyilvánul meg közöttük. A *földrajz feladata, hogy az összefüggő jelenségeknek ezt a komplexumát tanulmány tárgyává tegye* s elemeire bontva szét, az egyes jelenségek között fennálló oksági kapcsolatokat felderítse, a kapcsolatok minémiségét megállapítsa, egymásra való hatásait és ezeknek a hatásoknak a következményeit kinyomozza.

Eme összefüggő jelenségek és jelenségcsoportok között tanulmányaink szempontjából meg kell különböztetni azokat az elemeket, melyeket az emberi beavatkozástól függetlenül maga a természet hozza létre és azokat, melyek részben vagy egészben az emberi munka eredményei. Az előbbiek vizsgálata a *fizikai*, az utóbbiaké pedig az *emberföldrajz* feladata. Mint az egyes földrajzi jelenségekben a természeti és az emberi elemek, úgy a *földrajznak ez a két ága is szorosan összefügg egymással*; de módszertani szempontból mégis önálló vagyis egymástól különböző munkakört töltenek be.

A tudományos földrajz első művelői közül sokan a felszín természeti jelenségeinek oknyomozó vizsgálatában látták a földrajz kizárólagos feladatát és az embert csak a felszín életének olyan függelékeül tekintették, mint a növény és állatvilágot. Az *újabb földrajzi felfogás azonban az embernek, mint földrajzi tényezőnek, kiváltságos helyet juttat* az élőlények sorában, mert az ember, mint öntudatos lény, nemcsak elszenvedti a természeti behatásokat és alkalmazkodik hozzájuk, hanem értelmétől sugalmazott munkájával azokat kihasználni, módosítani, sőt megszüntetni is tudja. Az emberföldrajz tehát *az embert a felszín életközösségének központjába igyekszik állítani* s az ember szempontjából vizsgálja a földfelszínt, miáltal magát a tudományt is közelebb hozza az emberhez, vagyis emberibbé teszi.

Az emberföldrajz, mint a földrajztudomány fiatal hajtása, még magán viseli a kiforratlanság bélyegét. Sok kisebb-nagyobb hézagot találunk benne, mely betöltésre vár, nem egy problémája

még vitás, eldöntetlen; de alapelvei már le vannak rakva, melyekre kellő biztonsággal lehet építeni és melyek biztosítékot nyújtanak a további fejlődés számára.

I. Az emberföldrajz ismerettani feljődése, visszapillantás a régi időkre.

Bár az emberföldrajz még fiatal tudomány, maga az emberföldrajzi gondolat igen régi keletű. Már az ókor nagy filozófusainak: *miletoszi Thalesznek, Hippokratesznek, Arisztotelesznek* a bölcsészeti műveiben utalásokat találunk a természet és az emberi élet közötti kapcsolatra; a görög kor földrajzi íróit elsősorban kozmogoniai problémák foglalkoztatják. — A rómaiak az ő gyakorlati felfogásukat a földrajzba is beleviszik; az általános földrajz kérdései kevésbé érdeklik őket, ellenben kitűnő itinerariumokat és topográfiai szótárakat szerkesztenek. — A középkor, mint a legtöbb tudomány, úgy a földrajz terén sem jelent haladást. A középkor földrajza minden tudományosságot nélkülöző vegyes ismerethalmaz, melyben egyesítve találjuk az egyes helyekhez fűződő történelmi, néprajzi, közigazgatási, műtörténeti stb. vonatkozásokat.

A földrajz tudomány renaissancea, a tudományos földrajz kialakulása, az emberföldrajznak, mint külön tudományágnak a megjelenése csak a XIX. századra esik. Sok emberföldrajzi vonatkozást találunk már *Montesquieu, Herder és Voltaire* műveiben is, de az ő munkásságuk nem tartozik a geográfia körébe. *Humboldt* klasszikus útleírásai tekinthetők a tudományos földrajz első alapvető munkáinak. Ő még nem ismer külön emberföldrajzot, de az egyes természeti tájakat már szintetikusán a földrajzi életközösség alapján írja le. Nagy szolgálatot tett az emberföldrajznak *Ritter*. (*Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur u. zur Geschichte d. Menschen od. vergleichende Geographie*). Ő mutat rá először azokra a hatásokra, melyeket a természet gyakorol az ember életére. Ő úgy fogja fel a földet, mint egy nagy organizmus, melynek az ember is egyik alkotórésze. Szerinte minden egyes földterület más és más hatást gyakorol az emberre, de ez a hatás nem állandó, hanem időről-időre vagyis történeti korok szerint változik. *Ritter munkásságának nagy hibája, hogy ő erősen teleologikus* vagyis csak a hatásokat keresi, de okait nem kutatja. Minthogy hiányzik belőle az

alaposabb természettudományi tudás, az emberföldrajz, mint tudomány nem alakulhat ki nála; sőt maga a földrajz sem nyer önálló jelleget, hanem mintegy a történelemnek segédtudományává válik.

Az emberföldrajz első művelői között meg kell még említenünk az ugyancsak német *I. G. Kohlt*, ki az emberi településről és közlekedésről írott művében (*Der Verkehr und die Ansiedlungen der Menschen in ihrer Abhängigkeit* 1841) sorra veszi az egyes természeti tényezőknek az emberre gyakorolt hatását. Munkájának nagy hibája azonban, hogy törvényeket igyekezett megállapítani ott, ahol azok a valóságban nincsenek, ami aztán sokat levon műve tudományos értékéből. De az ő munkája keltette fel először Ratzelben is az antropogeográfia gondolatát. Tulajdonképpen a fizikai földrajznak volt érdemes munkása, de az emberföldrajznak is nagy szolgálatot tett *Oskar Peschel*, (*Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde* Lipcse 1869), ki a *természettudományi oknyomozó irányt vlszi be a földrajzba* és a Ritter-féle teleologikus felfogással szemben az ember életében megnyilvánuló természeti hatások okainak a kutatását teszi az emberföldrajz feladatává. Peschel felfogása még nyomatékosabb kifejezésre jut *Richthofennél*, ki az emberi élet jelenségeiben mindenütt természeti hatásokat keres és az embert magát a fizikai felszín olyan függvényének tekinti, mint a növény- vagy az állatvilágot.

Ratzel fellépése és működése. Egészen új korszakot nyit az emberföldrajz történetében Fr. *Ratzel*, kinek munkássága igen alapos természettudományi előképzettségen, sokoldalú áttekintő tudáson és személyes tapasztalatokból szerzett megfigyeléseken épül fel. Klasszikus becsű munkái (*Anthropogeographie* I. k. 1882. II. k. 1891. *Politische Geographie* 1897.) nagy feltűnést keltettek mindenütt, mert hozzá hasonló tájékozottsággal, tudományos megalapozottsággal és kimerítő részletességgel senki sem foglalkozott előbb ezekkel a kérdésekkel. Nem teremt ő új tudományt, csak új nézőpontokat hoz be a tudományba s ezért *méltán nevezhetjük őt az emberföldrajz tulajdonképpeni megalapítójának*.

Ratzel abból a felfogásból indul ki, hogy az ember éppen olyan szerves tartozéka a föld felszínének, mint a növény vagy az állatvilág; ezért ugyanazon természeti hatások alatt áll. Az emberiség élete bizonyos adott természeti keretek között játszódik le; ezen belül meghatározott helyet foglal el és élete folyamán helyét a térben időről-időre szükségleteihez képest változtathatja.

Tehát az ember élete, munkája, helyváltoztatása a múltban is, a jelenben is környezetének a természeti behatásai alatt ment, illetve megy végbe. A történelem eseményei: a háborúk, hódítások, államalakulatok, a földrajzi hatások ismerete nélkül nem magyarázhatók meg helyesen. Minthogy a környezeti viszonyok helyről-helyre változnak, természetesen más és más hatásokat fognak kiváltani az ott élő emberből. Ezért sorra veszi az egyes természeti tényezőknek: az éghajlati elemeknek, a különböző felszínalakulatoknak, a kisebb-nagyobb térbeli egységeknek stb. az emberre gyakorolt hatását. Mesterétől, Rittertől eltérőleg *nemcsak meglátja a természeti és az emberi jelenségek közötti összefüggéseket, hanem azoknak az okait is kutatja* és mint alapos természettudományi képzettségű ember *tanait a természeti törvények ismeretére építi fel*; így ő a Ritter-féle történelmi iránnyal szemben az antropogeográfiának természettudományi jelleget kölcsönöz.

Ratzel elvitázhatatlan nagy érdemei dacára is *gyakran túlzásokba* esik. A természeti hatásoknak sokszor kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonít; gondolatait nem tudja mindig kellő logikai következetességgel tovább vezetni; a természeti tényezők hatásával szemben az emberi akarat és rátermettség nála alárendelt jellegű, miáltal az ember úgyszólván környezete rabjává válik; elmékedéseivel gyakran elkalandozik más tudományok mezejére; elvei túl elméleti színezetűek, gyakorlati alkalmazásukkal egyáltalában nem törődik; az emberföldrajzi tényeket rendszerbe nem foglalja össze.

Ratzel hívei és támadói. Bármily korszakalkotó volt is Ratzel fellépése, működésének rendkívüli termékenysége ellenére sem volt meg az a hatása, amit tőle várni lehetett volna. Ennek magyarázatát abban keressük, hogy ő, az elméleti tudás nagy mestere, nem adott hívei és követői kezébe olyan gyakorlati vezérfonalat, mely tanulmányaikban útmutatóul szolgálhatott volna. Különösen a természettudományilag képzett geográfusok között sokan lelkesedtek tanaiért, de iskolát azért nem tudott teremteni. Sőt az ő erősen elméleti színezetű megállapításai miatt sokan kétségbe vonták az emberföldrajz gyakorlati értékét úgy, hogy az egyoldalú természettudományi földrajz művelése Ratzel után még jobban lábrakapott, mint valaha; míg emberföldrajzi értekezésekkel a különböző tudományos folyóiratok hasábjain csak elvétve találkozunk.

Sok támadója akadt azonban Ratzelnek a humanisztikus

tudományok művelőinek táborából, kik sehogyse tudtak megbarátkozni az ő „materialistának” és „fatalistának” tartott felfogásával, mely az emberi életet a természeti adottságok függvényének tekintti. Vele szemben az emberi értelem és akarat mindenhatóságát hirdették és az emberiség kulturális fejlődését egyedül ezekkel akarták megmagyarázni. A francia *Gobineau* például odáig megy, hogy teljesen mellőzve a természeti tényezők befolyását, feltételezi, hogy ha a fehér fajnak a sarkvidéken vagy az egyenlítő alatt lett volna az eredeti hazája, ott is a maihoz hasonló kulturális magaslatra tudott volna emelkedni; természetesen megfeledeznek arról, hogy a fehér faj kulturális rátermettsége csakis a kedvező természeti adottságok folytán jöhetett létre, mint ahogy hasonló kulturális készség nem fejlődhetett ki sem a forró, sem a hidegövs bennszülött népeinél.

Ugyancsak az emberi értelem mindenhatósága mellett törpalcát *Czirbusz Géza* is, a budapesti egyetem nemrég elhunyt földrajz tanára, ki erősen támadva a földrajz természettudományi felfogását és ennek az iránynak érdemes művelőit, csak az emberföldrajzot tekinti földrajznak. Szerinte a föld csak annyiban fontos a geográfiára nézve, amennyiben az emberhez valami köze van, ily módon a tudomány ideális célját lebecsülve, azt tisztán utilisztikus szempontból fogja fel. Mindenütt az emberi „mentálitás” fölényét hangoztatja a természeti hatásokkal szemben. „Emberen; nem a természeti kedvezményeken múlik minden.” (*Anthropogeographia* II. 57. l.) Nem célunk e helyen *Czirbusz* felfogására és alapvető tévedéseire bővebben rámutatni, ezt megtették már mások helyettünk (*L. Fitos* V.: Milyen tudomány a földrajz. F. közl. 1917. VII-VIII. továbbá *Pécsi A.* és *Littke A.* ide vonatkozó cikkeit, F. közl. 1917. I-III.). Így mindössze csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy emberföldrajzot a természeti tényezők ismerete nélkül művelni merő képtelenség. Nem nevezhető földrajznak az a tudomány, mely magát a földet, mint az emberiség létalapját, elhanyagolja, vagy semmibe veszi.

Az emberföldrajz újabb művelői. Brunhes és Hettner. Egészen új irányt ad az emberföldrajznak a francia *Jean Brunhes*, kinek 1910-ben megjelent „*La Géographie Humaine*” c. műve mindenütt nagy feltűnést keltett. Ennek sikerét misem bizonyítja jobban, mint az, hogy alig két év alatt második kiadást ért. Ratzel óta nem volt ennek a tudományágnak hozzá hasonló nagy tudású és alapos művelője. Ő az emberföldrajz alapelveit lerakja,

tényeit rendszerbe foglalja, tárgykörét meghatározza, módszerét gyakorlati példákban körvonalazza, miáltal a hatása alatt álló fiatal nemzedéket a maga számára megnyeri, szóval iskolát teremt. Ezért méltán nevezhetjük őt „a modern emberföldrajz” atyames-terének.

Brunhes is Rittert és Ratzelt vallja tanítójának, sokat tanul tőlük, anélkül, hogy a nyomdokaikon haladna. Az ő emberföldrajzi felfogása egészen eredeti Ismeri Ratzel hibáit s Ratzel támadóinak túlzásait. Ő ezek között a helyes útat igyekszik megtalálni. *Ő egyenlíti ki az ellentéteket, ő hidalja át a két szélsőséges felfogás közötti nagy szakadékot.* Az embert környezetébe állítja bele, mellyel szoros kapcsolatok fűzik egybe. De *szerinte az ember csak bizonyos mértékig jüggvénye a természeti adottságoknak*, csak annyiban, amennyiben ezekre szüksége van és amennyiben hatásuk alól nem vonhatja ki magát. Az ember környezetének kisebb-nagyobb mértékben urává lesz; azaz nemcsak a föld hat az emberre, hanem az ember is visszahat a földre; *ily módon a kétfő között kölcsönhatás fejlődik ki.* Ő az emberi tevékenységnek (activité) különös földrajzi jelentőséget tulajdonít. A tevékenység foka az ember egyéni természete, hajlamai és a különböző természeti adottságok szerint változik. Az emberi tevékenység minduntalan kapcsolatba kerül a környezet tényeivel. Ez a kapcsolat sokszor nagyon bonyolult, számai nehezen bogozzathatók ki, földrajzi elemei nehezen ismerhetők fel. A geográfus feladata, hogy a tények eme komplexumában a szelekciós műveletet elvégezze és a földrajzi tényeket különválassza a nem földrajziaktól. *Az emberi tevékenység (activité) és a tények közötti kapcsolat (connexité) szerinte az emberföldrajz két főalapelve.*

Brunhes szerint emberföldrajzának tekinthető minden tény, melyben földi és emberi elemek kapcsolódnak egybe. Ezért az emberföldrajz kutatási területe átnyúlik mindama tudományok terére, melyek az ember térbeli tevékenységével foglalkoznak, mint a történelem, néprajz, szociológia stb. Ő osztályozza és rendszerbe foglalja az emberföldrajzi tényeket; minduntalan hangsúlyozza, hogy az emberföldrajz a tények közötti okozati összefüggések fellderítésével foglalkozik csupán, de törvényeket nem keres és nem állapít meg. Az emberföldrajz alapjának a fizikai földrajzot tekinti, melynek alapos ismerete nélkül emberföldrajzot művelni nem lehet. Nagy súlyt helyez az egyes problémák módszertani tárgyalására, melyhez a saját tapasztalataiból

hoz fel példákat. Műve a tudományos kézikönyvek száraz modorával szemben a közvetlenség vonzó erejével hat, szellemes elmefuttatásokkal van tele; de viszont e miatt sok helyen a rendszertelenség hibájába esik, ami azonban tanításának érdemét nem csökkenti.

Az emberföldrajz újabb művelői közül kiemelkedik a német *Hettner*, ki Brunhestől függetlenül az emberföldrajznak tisztultabb felfogását igyekszik szintén érvényre juttatni. Hettner nem rendelkezik azzal a széles körű, átfogó tudással, mint Brunhes, nincs olyan jó módszertani érzéke sem; összefoglaló, rendszeres emberföldrajzi munkát nem írt; de viszont igen termékeny elme, ki sok kisebb értekezésben, földrajzi monográfiában az emberföldrajznak sok olyan kérdését érinti, melyekre Brunhes nem terjeszkedik ki. Hettner az *emberföldrajzban az emberi élet tényeinek éppen olyan jelentőséget tulajdonít, mint a természeti tényeknek*. Szerinte az ember és a természet okozati viszonyban van egymással, de ez a viszony csak fejlődéstörténeti alapon fogható fel, mert mind a kettő változásnak van alávetve. A természet néha közvetlen, néha közvetett hatást gyakorol az emberre: ez a hatás részint fizikai vagyis materialisztikus, részint pszihikai; a kettő közül hol az egyik, hol a másik lép előtérbe. Az egyes emberi tények magyarázatánál az összes természeti hatásokat figyelembe kell venni. Hettner *azokat az emberi tényeket tekinti földrajziaknak, melyek különböző helyeken más-más formában jelennek meg és a különböző természeti adottságokkal okszerű kapcsolatban állanak*.

Az emberföldrajznak ma már minden művelt államban akad néhány hivatott művelője, kik közül csak a német *Schlüter*, *Hassert*, az osztrák *Oberhummer*, *Siegert*, a francia *Vidal de la Blachet*, *Galloist*, *Deschanet*, az olasz *Marinelli*, az orosz *Woikofot* említjük meg. Földrajzi szakfolyóiratainkban mind gyakrabban találkozunk emberföldrajzi értekezésekkel úgy, hogy máris tekintélyes irodalmunk van ezen a téren. Sőt a fizikai földrajz művelőin is meglátszik az emberföldrajzi hatás, mert többen közülök a fizikai tényezők emberi vonatkozásaira is kiterjeszkednek már.

Az emberföldrajz mai felfogása. Az emberföldrajz tehát, amint Brunhes mondja, még nem kész tudomány. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nincs határozott alapja, nincsenek kész elvei, nincs megszabott munkaterülete és biztos módszere. Befejezetlensége és kiforratlansága csak abban nyilvánul meg, hogy

vannak még egyes nem eléggé tisztázott vagy vitás kérdései s itt-ott némi tulzásokkal, más tudományok terére való kilengésekkel találkozunk még, melyek a tudomány hitelét kétségtelenül csökkentik; ezek azonban idővel el fognak tűnni.

A földrajzi tudomány egységét a fizikai és az emberföldrajzi kettős tagozódás távolról sem bontja meg, amint azt egyes geográfusok hiszik; hiszen a tudományágak szerinti differenciálódás együtt jár minden tudomány fejlődésével. Az emberföldrajz nem lehet a fizikai földrajz egyszerű függeléke, nemcsak azért, mert tárgyának fontosságánál fogva önállóságot érdemel, hanem azért sem, mert egészen más módszerrel dolgozik, mint az. *A fizikai földrajz tisztán természettudomány*, mely exakt igazságok, törvények megállapítására törekszik és az embert csak annyiban veszi figyelembe, amennyiben a föld felszínéhez hozzátartozik: addig *az emberföldrajz átmenetet foglal el a természeti és az emberi (humanisztikus) tudományok között* és főtárgya az ember az összes földi tényezőkkel való kapcsolatában; nem törvényeket, hanem csak okozati kapcsolatokat keres az emberi és a természeti világ között. Az emberföldrajz alapja a fizikai földrajz: de a fizikai földrajzi jelenségek nem önmagukért, valóságuk miatt, hanem csak annyiban tartoznak ide, amennyiben az emberi élet megértéséhez szükségesek.

Az emberföldrajz azokat a kölcsönhatásokat vizsgálja, melyek az emberi és természeti világ között fennállnak. Nem elégszik meg tehát az emberre ható természeti tényezők tanulmányozásával, hanem az értelmes és céltudatosan cselekvő embernek a természeti adottságokra való reagálását is figyelembe veszi. Ez a kétféle hatás az esetek túlnyomó részében nem választható el egymástól, hanem szorosan összekapcsolódik, mert az ember, amikor a természeti tényezők hatása alatt áll, ugyanakkor fel is használja vagyis szolgálatába állítja és szükség esetén meg is változtatja azokat, pl. a földművelő ember, amikor felforgatja a termőtalajt és annak termőképességét: egyéni céljai és érdekei szerint kihasználni igyekszik, vagyis amikor a földre hatást gyakorol, ugyanakkor a természeti befolyások (hőmérséklet, csapadék, talaj) állandó hatalma alatt áll, melyek tevékenységét megkötik és bizonyos meghatározott irányba terelik. Esete válogatja, hogy az egyes emberföldrajzi tényekben a kétféle hatóerő közül melyik érvényesül jobban. Általában azt mondhatjuk, hogy *minél erősebb az emberi akarat és tevékenység*

megnyilvánulása, a természeti befolyások gátló, vagy kártékony volta annál inkább háttérbe szorul és előnyös volta annál inkább kifejezésre jut. Így a kultúremler tényeiben mind kevesebb a természeti és mind több az emberi vonás. De, ahol már a természeti hatások is megszűnnek, ott véget ér a földrajz birodalma is.

Az ember által birtokba vett földfelszín, melyet joggal nevezhetünk „emberi felszín”-nek, a természeti hatások alatt keletkezett emberi munka számtalan ecsetvonásával van tele; de maga az ember élete, társadalmi szervezete sem nélkülözheti azoknak a természeti tényezőknek a hatását, melyet a „milieu” fogalmával összegezhethetünk: itt is, ott is az emberi és a természeti hatóerők oly bonyolult és kuszált halmazával állunk szemben, hogy, csak a legalaposabb és legobjektivebb tudással tájékozódhatunk bennük. Az emberföldrajz feladata, hogy az emberi tények komplexumát elemeire bontsa fel és helyről-helyre megállapítsa az ezekben megnyilvánuló emberi és természeti hatások okszerű kapcsolatát.

II. Az emberföldrajz tárgyköre.

Az elmondottakból következik, hogy az emberföldrajznak nagyon tág munkaterülete van, mivel a föld és az ember közötti viszony nagyon sokoldalú: így megnyilvánul az ember létfenntartó tevékenységében, térbeli mozgásában, településében, társadalmi, politikai szervezettségében stb. Ezért az *emberföldrajz belekapcsolódik mindama tudományokba, melyek az emberrel az említett szempontokból foglalkoznak*; ezekből a tudományokból adatokat vesz át s így velük bizonyos közösségbe kerül, de ezeket az adatokat a maga szempontjából és csakis a földi jelenségekkel való vonatkozásukban vizsgálja, miáltal a földrajz körébe vonja őket.

Az emberföldrajz munkaterületét egy belső kisebb és egy külső nagyobb mezőre oszthatjuk fel. Az első szorosabb értelemben vett alapvető geográfiai tényeket öleli fel vagyis azokat az általános kapcsolatokat vizsgálja, melyek az emberi és természeti világ között fennállanak. Ezt általános emberföldrajznak is nevezhetnénk. A másik pedig átnyúlik a rokon tudományok terére s annak tanulmányozásával foglalkozik, hogy az egyes néprajzi, történelmi, politikai, társadalmi és gazdasági tényekben minő földrajzi vonatkozások ismerhetők fel. Ez az emberföldrajz speciális ága: de ezt is minden ízében át kell hatni az imént említett alapvető tényeknek.

A tények osztályozása. Hogy az emberföldrajzban kellőleg tájékozódhassunk, elsősorban a tények osztályozására és rendszerbe foglalására van szükség. Ez az osztályozás nem könnyű feladat, mert amellet, hogy sokfélék és egymástól nagyon eltérők a tények, többféle szempontból osztályozhatjuk őket. A geográfusok közül már többen megpróbálkoztak ezzel, de teljesen kielégítő eredményt még egyik sem tudott elérni.

Hettner a természeti tényeket az emberre gyakorolt hatások szerint osztályozza. Megkülönbözteti az anorganikus természet *mechanikai, fizikai és kémiai* hatását, továbbá a szerves és szervetlen természet *biológiai és pszichikai* hatását. Az elsőek közé sorozza a különböző elemi csapások, mint a földrengések, orkánok vulkáni kitörések pusztításait, melyekkel szemben az ember úgyszólván teljesen tehetetlen, tehát passzive viselkedik. Biológiai hatások alatt az éghajlat-, felszín-, a növény- és állatvilágnak a szervezetre gyakorolt élettani hatását érti, melyeket elszenved az ember vagy alkalmazkodik hozzájuk. Ezeknek tulajdonítja a faji sajátságok kialakulását. A biológiai hatások erőssége az ember kulturális fejlődésével fokozatosan csökken. A pszichikai hatások már sajátos emberi vonásaik által tűnnek ki, ezek a természeti tényezőknek az ember érzelmi, értelmi világára és akaratára gyakorolt hatások, melyek iránt az ember vagy passzive vagy aktive viselkedik. Passzív viselkedést tanúsít az ember az éghajlattal szemben, mely kedélyállapotára, vérmérsékletére van kihatással. Emberföldrajzi szempontból azonban sokkal fontosabbak az emberi aktivitás tényei vagyis a tulajdonképpeni emberi tények. Ezek igen sokfélék lehetnek a tömegek általános létfenntartó tevékenységétől (gazdasági tények) egészen az egyéni akarat megnyilatkozásáig, melyek most hódításokra, majd városok alapítására, nagyszabású gazdasági vállalkozásokra stb. vezetnek. Hettner azonban ezeknek az osztályozását már nem kíséri meg.

Brunhes a föld birtokba vételének módja szerint osztályozza az emberi tényeket. Ő az u. n. „*lényeges tények*”-nek három főcsoportját különbözteti meg s minden csoporton belül két, *összesen tehát hat tényítípust* vesz fel. Ezek:

I. *A föld improduktív birtokba vételének tényei*, hova a lakóházak, települések és az ezekkel szoros kapcsolatban levő közlekedő utak tartoznak.

II. *A föld produktív kihasználásának, azaz a növény- és állatvilág meghódításának tényei*, vagyis a földművelés és állattenyésztés.

III. A romboló (destruktív) gazdálkodás tényei, melyek alatt a természeti javaknak minden utánpótlás nélküli kihasználását, a növény- és állatvilág pusztítását, az erdőirtást, halászatot, vadászatot és a bányászatot érti.

Brunhes felosztásának könnyű áttekinthetőségén kívül megvan az az előnye, hogy az embernek a földhöz való viszonya is kifejezésre jut benne. Igaz, hogy az általa választott osztályozási szempont egyoldalúan gazdasági vonatkozású, a természeti hatásokat nem veszi figyelembe s az ember földi tevékenységének célja nincs megjelölve nála, de mindezeket ilyen egyszerű osztályozással lehetetlen is volna elérni.

Itt említhetjük meg Cholnoky téli előadását is. Az *emberi szükségleteket* választja osztályozása alapjául. Szerinte az összes emberföldrajzi tények: az *élelem, védelem és kényelem* hármas csoportjának valamelyikét szolgálják. Ez a felosztás inkább biológiai természetű. Két első ténycsoportja jól körülhatárolható, a harmadik azonban már sok heterogén tényt ölel fel, összetartozó tényeket és ténycsoportokat részekre tagol s míg egyes tények több csoportba is beoszthatók, addig mások egyikbe se oszthatók be igazán. Így pl. az állattenyésztés, az élelem és részben a védelem, a bányászat, a védelem és kényelem, a lakóház a védelem és kényelem, az ipar mind a három célt szolgálhatja. Az ember térbeli mozgás szükséglete, vagyis a közlekedés tulajdonképpen egyik csoportba sem osztható be. Ez a különben világos és elmés felosztás azonban jó szolgálatot tehet a tények csoportosítása terén, ha az egyes főténcsoportokon belül alkalmazzuk és nem főosztályozási szempontul választjuk.

Amint láthatjuk tehát az emberföldrajzi tényeknek egyetlen szempontból való osztályozása nem lehet kielégítő. Ezért olyan összetett osztályozási módra volna szükség, melyben a különböző szempontok egyesítve fordulnának elő: azaz feltüntetnék az embernek és a természetnek egymáshoz való viszonyát, a természeti hatásokat és az ember aktivitásából folyó emberi tényeket; ezen belül megjelölnék, hogy a módok, amelyen az ember a természeti adottságokkal kapcsolatba kerül, vagyis ahogyan azokat a maga szempontjából kihasználja és a célt, melyért ez a kihasználás történik; végül minduntalan figyelembe kellene venni az egyes tények genetikai fejlődését.

Az emberföldrajz kapcsolata más tudományokkal. Ha azt akarjuk tanulmány tárgyává tenni, hogy a felhozott alap-

vető emberföldrajzi tényekből leszűrt eredmények miként használhatók fel az emberrel foglalkozó más tudományok terén, akkor olyan területre lépünk, mely eme tudományokéval közös, de amelynek földrajzi jellegét tényeik földrajzi szempontból való vizsgálata adja meg. Lássuk tehát, hogy mi a szerepe a földrajznak az etnográfiai, történelemben, politikában, szociológiában, gazdaságtanban vagyis másszóval mi az u. n. etnográfiai, történelmi, politikai, társadalmi és gazdasági földrajz.

Etnográfiai földrajz. A néprajz bizonyos emberi sajátosságok és alkotások helyek és embercsoportok szerint változó tényeinek vizsgálatával foglalkozik. Eme tények között több olyat találunk, mely többé-kevésbé a környezet hatása alatt jött létre vagyis rajtuk bizonyos természeti vonatkozások ismerhetők fel. Így pl. a lakóház, a ruházat, egyes eszközök (edények, szerszámok, közlekedő eszközök stb) sok esetben és leginkább a kultúra alacsonyabb színvonalán álló népeknél környezetük bélyegét viselik magukon. Ez meglátszik anyaguk megválasztásában és a környező viszonyokhoz alkalmazkodásuk módjában, vagyis a környezet természeti viszonyaival lehet megmagyarázni a lombsátrak, a børsátrak, a faházak, kőházak és különböző eszközök (gyalogteve-, öszvér-, karavánok stb.) földrajzi elterjedését, mint ahogy az épületek elhelyezésének és megépítésének vagy a ruházkodásnak a módjában is sokszor megnyilvánul a környezet hatása. Ily módon tehát *egyes néprajzi tárgyak legalább is bizonyos vonatkozásokban geográfiaiakká válnak*. Ellenben *nem tartoznak a földrajz körébe azok az etnográfiai tények, melyeken a természeti hatások egyáltalában nem vagy csak nagyon bizonytalanul mutatnak ki*, mert pl. a különböző népviseletek, házberendezési tárgyak, népművészeti sajátosságok, népszokások stb. — sőt az előbb említett tények is teljesen elveszthetik földrajzi jellegüket a műveltség magasabb fokán álló népeknél.

Jó ideig a földrajzba kebelezték be az egyes népfajok, vallások, nyelvek földrajzi elterjedését is. Maga a térbeli elterjedés még nem kritériuma valamely tény földrajzi jellegének; földrajzivá csak az esetben válik, ha a földrajzi tényezőkkal vonatkozásba hozható. Minthogy pedig a népfajok, vallások, a nyelv és egyéb sajátosságok kialakulása legfeljebb csak részben magyarázható természeti okokkal, ezek nem tartoznak szorosan a földrajzi tanulmányok körébe, de a geográfust azért mégis érdeklik, mert az ember etnológiai sajátságainál fogva is fontos földrajzi ténye-

zõ, ugyanis az egyforma vagy hasonló természeti adottságok is nagyon különbözõ hatásokat válthatnak ki a különbözõ fajta népekbõl.

Történelmi és politikai földrajz. Már Ritter beviszi a földrajzot a történelembe, mikor megállapítja, hogy az emberre gyakorolt természeti hatások idõrõl-idõre változnak és az emberiség egész történelme a természeti tényezõk állandó befolyása alatt játszódott le. Ratzel tovább viszi Ritter gondolatát és esetrõl-esetre oknyomozó vizsgálat alá veszi, hogy a különbözõ természeti tényezõk minõ befolyással voltak az egyes államok keletkezésére, fejlõdésére vagy pusztulására.

A történelmi földrajz alatt általában valamely tájnak, vagy országnak egy bizonyos történelmi korbeli földrajzi leírását értik. Ezt pedig csak alapos történelmi (archeológiai) tanulmányokkal lehet elérni vagyis itt magát a történelmet vesszük be a geográfiába. De a másik eset is lehetséges, vagyis amikor a földrajzot vesszük be a történelembe és azt vizsgáljuk, hogy a földrajzi tényezõknek mi befolyása volt az egyes történelmi események létrejöttére. Így a *történelmi földrajzi elnevezés tulajdonképpen két egymástól lényegileg eltérõ munkakörre vonatkozik, melyek közül az egyik inkább történelmi, a másik pedig inkább földrajzi problémákat tár a kutató elé.* Mi e helyen csak az utóbbival akarunk foglalkozni.

Ismeretes, hogy a hadviselés mennyire függ a térszíni viszonyoktól. Védelmi vagy támadó pontokul az ember már õsidók óta olyan helyeket választott ki, melyek erre a célra különösen alkalmasak voltak. Innen van az, hogy a történelem nagy csatái mind ilyen helyeken játszódtak le, pl. a Garda-tó déli partját amfiteatrumszerűleg övezõ moréna-kavicstorlasz peremén helyezkednek el Solferino, Custoza emlékezetes csataterai; Belgium is fekvésénél és térszíni viszonyainál fogva Julius Ceasar óta a hadak útja volt.

De nemcsak ilyen lokális jellegû történelmi tényeket lehet földrajzilag magyarázni, hanem nagyszabású és eredményeiben nagy horderejû eseményeket is. Így pl. Brunhes (La Géogr. humaine 646.) Közép-Ázsia fennsíkaival hozza összefüggésbe az ott élõ mongolok egykori hódító hatalmát. Ezek a sztyepszerű fennsíkok nyugtalan természetû, harcias pásztor népeket neveltek, kik a környezõ, termékeny földmívelõ vidékek lakosságát állandó rettegésben tartották. Ezek közül került ki a félelmetes hatalmú Dzsingisz Khán és Timúr Lenk. Ezek az alacsony kulturájú pász-

tornépek így lettek urrá a magasabb műveltségű földművelő népeken, mint azt az Indiában egészen a XVIII. századig fennálló „nagy mogul” uralma vagy a kínai birodalom felett uralkodó mandzsú dinasztia bizonyítja.

A nagy történelmi események mozgatói igen sok esetben a felszíntől és éghajlattól függő gazdasági tények. Így a népvándorlások okainak felderítésénél is igénybe kell venni a geográfiát. Itt csak Cholnoky elméletét hozzuk fel, ki a népvándorlások okait a mesterségesen öntözött oázis-kulturák pusztulására vezeti vissza, melyeknek népe a rájuk törő nomádok nyomása alatt új haza keresésére kényszerül. Az egyes történelmi korok civilizációjának keletkezése nemcsak történelmi, hanem egyúttal földrajzi probléma is. Így nem véletlen műve, hogy az ókor első művelt államai (Babilonia, Egyiptom) mesterségesen öntözött vidékeken keletkeztek s az európai hódítók magas műveltségű indián törzseket találtak Mexiko és Peru mesterségesen öntözött fennsíkjain. Avagy az ó- és középkor hatalmi súlypontjának az eltolódását, a nyugateurópai országok hatalmas fellendülését meg lehetne-e magyarázni az oceáni hajózás kifejlődése, népességük nagymérvű elszaporodása, gazdag vas- és kőszénbányák következtében létesült iparuk figyelembe vétele nélkül.

De más oldalról a történelmi tanulmányokkal foglalkozó geográfusnak a természeti hatások mellett nem szabad elhanyagolnia a történelmi események geográfiai hatását sem, mely a felszín arculatának megváltoztatását eredményezheti. Így gondoljunk csak Mezopotámiára, melynek sűrűn lakott és kitűnően művelt területe a török közigazgatás hanyagsága következtében sivár pusztasággá változott át; vagy mivé lettek hazánk dúsan termő alföldi vidékei a török uralom alatt; az imént lezajlott világháború pusztítása minő borzalmas kietlenséggé változtatták át Észak-Franciaország sűrű népességű termékeny vidékeit, melyekből a régítől arcban eltérő új táj fog ismét kialakulni.

Politikai földrajz. A történelmi földrajztól meg kell különböztetnünk az u. n. politikai földrajzot. Ennek a névvel történt eddig a legtöbb visszaélés. Politikai földrajznak nevezték s nevezik egyesek hibásan még ma is az egyes földrészeknek országok vagyis politikai egységek szerinti tárgyalását, melyet a földrajzi tudnivalók mellett egy sereg közigazgatási és politikai adattal tömnek tele. A politikai földrajz a modern geográfiában

egészen mást jelent; az emberföldrajznak azt az ágát nevezik így, mely a földrajzi tényezőknek az egyes államok keletkezésére, fejlődésére és esetleges pusztulására gyakorolt hatásával, illetve ezeknek a hatásoknak oknyomozó vizsgálatával foglalkozik. Ezen a téren találkozunk a legtöbb túlzással és tudományos komolyságot nélkülöző szubjektivitással. A világháború politikai és földrajzi irodalma bőven szolgáltatott erre példát, mikor minden hadviselő állam tudósai geográfiai érveket igyekeztek felhozni a saját igazuk bizonyítására és természetesen a tudomány égisze alatt a legnagyobb ellenmondásokba keveredtek egymással. Mondnanunk sem kell, hogy az ilyfajta „kilengetések” mennyire ártanak a tudomány komolyságába vetett bizalomnak. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a politikai földrajz nem tarthat igényt a tudomány elnevezésre. Lehetnek és vannak ennek is objektív tudományos megállapításai, melyek az egyes nemzetek vagy érdekcsoportok érdekeltiségei felett állanak. Csak néhány ilyen példára akarunk utalni.

Az államok földrajzi helyzete igen fontos politikai földrajzi kérdés. Ez a helyzet a történelmi korok és politikai alakulatok szerint időről-időre változik. A földrajzi adottság a történelmi koron belül meglehetősen állandó, ellenben a másik geopolitikai tényező vagyis az ember, folyton változik. Így pl. Anglia politikai földrajzi helyzete más volt az ó- és középkorban, mint az oceáni hajózás megindulásakor vagyis az újkortól kezdve. Oceáni fekvésének, elszigeteltségének és a kontinenshez való közelségének előnyeit csak akkor tudta kihasználni. Vagy a japáni nép földrajzi helyzetének jelentőségét csak akkor tudta értékesíteni, mikor az európai művelődés újjá lépett. Svájc politikai és kereskedelmi fontosságát nagyhatalmak közé való ékeltsége magyarázza. Általában azt mondhatjuk, hogy jelenleg valamely ország jó fekvésének előnyeit, a mérsékelt övi helyzet, az oceán felé néző partok, művelt államok és gazdaságilag értékes területek szomszédsága adja meg. — Éppen így kellő objektivitással állapíthatjuk meg az államhatárok geográfiai értékét is. Beszélhetünk jó és rossz határokról, de itt sem szabad megelégednünk arról, hogy az emberi beavatkozás a rossz határok természeti hátrányait bizonyos mértékben le tudja győzni, mint azt az Alpoknál is láthatjuk, melyek az alagutak kiépítése és a modern hadi technika felkészültsége mellett korántsem tekinthetők olyan értelemben vett határnak, mint régente.

Az államalakulásoknak a geográfiai egység szempontjából való vizsgálata szintén fontos feladata a politikai földrajznak. Döntő befolyással lehet valamely ország politikai fejlődésére felszínének arculata, vagyis a felszíni tagoltság térbeli kifejlődésének módja. Az összetartozó vagyis egységes földrajzi területek megkönnyítik, a széttagoltság vagyis az egység hiánya megnehezíti az államalakulatok fennmaradását, ilyeneket csak a hatalmi önkény képes ideig-óráig fenntartani.

A föld politikai térképe folyton változik s ez a változás állandóan új és új problémákat tár a politikai földrajz tanulmányozója elé.

Társadalmi földrajz. Az embert az élelemszerzés és ellenesleges támadások elleni védelem és az életnek a munkamegosztás elvén alapuló kényelmesebb berendezése utalta arra, hogy kisebb nagyobb csoportokba tömörüljön. A társadalmak kialakulása tehát szoros kapcsolatban van az említett szükségletek megszerzésére irányuló alapvető földrajzi tényekkel. *Minden társadalom szerveztségében, népesedési viszonyaiban, mozgalmaiban stb. többé-kevésbé magán viseli a környezethatás bélyegét.* — Brunhes a társadalmi berendezkedés alapelveinek a tulajdonjogot tartja. A tulajdon fogalma nem minden népnél egyforma. Fejlődése összefügg a környező viszonyokkal. Így pl. Afrika belsejének néger törzsei a magántulajdon fogalmát egyáltalán nem ismerik, ott a föld mindenkié. A természet úgyszólván mindent megad az ott lakóknak, a mire szükségük van s a természet eme terített asztalában mindenki tetszés szerint részesedhetik. Komolyabb munkára, mely a tulajdonjog kifejlődésének alapja, itt nincs szükség. Ha valaki mégis földet akar művelni, tetszésszerűt részt hasít ki magának az őserdőkből s ennek a darab földnek a használati joga a használat tartama alatt csak őt illeti meg. A Szahara oázisaiban a tulajdonjog alapja nem a föld, hanem a datolyapálma. A föld és a víz is közös, mindenki használhatja; tetszés szerinti mennyiségben pálmákat ültethet és szabadon öntözheti azokat. Itt a tulajdonjog határát a munka szabja meg. — A sztyep-vidékek nomádjai vagy a nagy legelő-vidékek pásztor népei barmaik számára közösen használják a földet, de ha elszaporodva a földművelésre térnek át, a legelőt felosztják egymás között s így a föld magántulajdonba megy át. — A társadalmi kollektivizmus szép példáját találjuk a mesterségesen öntözött vidékeken. Itt az öntözésre szolgáló víz és az öntöző csatorna berendezés közös

tulajdon, melynek használata és jókarbantartása mindenkinek közös érdeke. Itt szigorú törvények szabják meg a vízzel való bánást, melyek a társadalmi szolidaritásnak oly magas fokát teremtik meg, mint aminővel másutt alig találkozunk. Ez a szolidaritás a társadalom békés fejlődésének vetheti meg alapjait, a mire jó példa az ókor mesterségesen öntözött vidékein kifejlődött magas kultúra.

Sok földrajzi vonást találunk a népesedési kérdésekben is. A népsűrűség térbeli megoszlása sokféle tényezőtől függ, ezek közül a hőmérséklet, csapadékmegoszlás és a talajviszonyok a földrajzi szempontból fontosabbak. Általában azt mondhatjuk, hogy a mérsékelt és szubtropikus öv csapadékos és mesterségesen öntözött síkságai a legnépesebbek. De itt is sok eltérő eset van dolgunk; ezeket az eltéréseket pedig már emberi (társadalmi) okokra vezethetjük vissza. Ázsia feltöltött medence-síkságai sűrűbben lakottak, mint Európa hasonló vidékei. Pl. a khinai lapályon sokkal több ember él, mint a francia, olasz vagy magyar síkságon. Ez a túlnépesedés eredményezi a fáradtságos munkával végzett intenzív kertszerű földművelést, a lakosság bámulatos igénytelenségét, szívós munkakészségét, amit a nagyobb igényű európaiaknál már nem találunk meg. Ez utóbbiak a túlnépesedés elől gyarmataikba kivándorolnak vagy ahol a viszonyok megengedik, a több ember megélhetését biztosító gyáriparra térnek át (Németország, Belgium). Tudvalevő, hogy a kőszén előfordulása nagyipart, sűrű népességet és egészen sajátos társadalmi állapotokat teremt. A nagy iparvárosok vagyontalan gyári munkástársadalma, tömegnyomora, az ennek mélyéből fakadt szociális mozgalmak, kisebb-nagyobb társadalmi kirobbanások, a túlszűfoaltsággal és vagyontalansággal együtt járó egészségtelen lakás- és táplálkozási viszonyok, a nagy gyermekhalandóság, a betegségek s köztük különösen a tuberkulózis nagyarányú pusztítása jó részben erre az egyetlen földrajzi tényre vezethetők vissza.

Szóhoz juthat a földrajz még a társadalom-hygieia terén is. Bizonyos betegségek elterjedése egyes természeti tényezőkkel kapcsolatos. Pl. a sárga láz és malária a trópusi vidékek mocsaras tájaira jellemző, az álomkór a cse-cse légytől lakott melegővi tájak betegsége, a légzőszervek megbetegedése, különösen a tuberkulózis pusztítása a nagy városok poros és füstös levegőjében, sőtét és egészségtelen odúiban élők között, a nedves és hirtelen változó időjárású vidékeken a leggyakoribb, míg a magas északi tájakon,

a havasok lakói között, vagy száraz meleg országokban úgyszólván ismeretlen betegség.

Gazdaságföldrajz. Ez az emberföldrajznak gyakorlati szempontból legfontosabb ága. A gazdaságföldrajz *annak tanulmányozásával foglalkozik, hogy az egyes földrajzi tényezőknek mi szerepe van az emberiség gazdasági életében és ez a tevékenység minő változásokat hoz létre a föld felszínén.* A gazdasági földrajz munkaterülete jó részben egybeesik az emberföldrajz fentebb vázolt általános munkakörével, mivel a föld birtokba vételének alapvető tényei gazdasági szempontokat tartalmaznak, de speciális jelleget mégis az ad neki, hogy tisztán gazdasági szempontból foglalkozik a földdel.

A modern gazdaságföldrajz fogalmából következik, hogy az nem elégszik meg az egyes gazdasági tények térbeli elterjedésének megállapításával, mint azt a legtöbb gazdaságföldrajzi tankönyv teszi, hanem azok elterjedésének földrajzi okát és a földre gyakorolt hatásukat is tanulmány tárgyává teszi. Pl. amikor a buza vagy a gyapot földrajzi elterjedéséről van szó, elsősorban azokat a földrajzi feltételeket kell megállapítani, melyek az elterjedést szabályozzák. Ezek a feltételek ugyanis növények szerint változók: a búzának ugyanis nincsen annyi melege szüksége, mint a gyapotnak, ezért a buzaöv feljebb terjed északra, mint a gyapotöv; de az utóbbinak viszont a déli határa nyúlik mélyebbre. A csapadék mennyisége mellett annak időbeli eloszlása is igen fontos. A gyapot ugyanis a fejlődés első időszakában sok csapadékot, az érés idején ellenben teljes szárazságot kíván, ami a buza esetében már nem annyira fontos; ezért a gyapotot csak időszakos esőzésű (monszun eső) vagy mesterségesen öntözött száraz vidékeken lehet termelni. A talajt illetőleg mindkét növény eléggé nagy igényű; a buza a humuszos, áradványos talajt és a lőszet, a gyapot pedig a foszfor-savban bővelkedő eruptívus máladék-talajt (regur) kedveli. Ha már ismerjük az elterjedés feltételeit, általános földrajzi ismereteink alapján szinte önként kijelölhetjük az egyes növények termőöveit. De ezenkívül figyelembe kell venni a termelésnek az emberrel való kapcsolatát, különböző módjait, a lakosság számához való viszonyát, a termények felhasználását, a forgalomba hozatalát. Így a gyapot intenzívebb művelést s több munkaerőt kíván, mint a buza, tehát csak sűrű népességű vidékeken művelhető. Minthogy

pedig a gyapottermő országokban kevés az európai, ezt a termelési ágat a bennszülött lakosság (hindu, khinai, néger) űzi. A buza, mint tápláléknövény, részben vagy egészen fedezi az ott lakók szükségletét, a gyapottermő vidékek lakosságának azonban valami kenyérnövényről is kell gondoskodnia, mert a gyapottermelés csak jövedelmet ad, de ételmet egyszersmind nem biztosít. A gyapot feldolgozása a legtöbb esetben nem a termelés helyén, hanem a távoleső iparúzó vidékeken történik, hova a tengeri kereskedelem juttatja el és a termelés helyére csak mint kész árú kerül vissza.

Avagy gondoljunk a vasnak és kőszénnek már fenntebb is jelzett nagy geográfiai jelentőségére, a nyomában támadt nagy iparra, városóriásokra, nagy közlekedésre. De itt is, mint minden gazdaságföldrajzi ténynél, kimagaslik az embernek, mint földrajzi tényezőnek a szerepe. A kőszén sok ezer éven át feküdt a föld mélyében kihasználhatatlanul; Khina óriási kőszéntelepei jórészen még ma is érintetlenek. A kőszén a mai civilizációnak egyik leghatalmasabb tényezője lett, úgyszólván életünk minden vonatkozásában ott találjuk ennek a fontos gazdasági erőforrásnak majd előnyös, majd káros befolyását.

A gazdaságföldrajz nem nélkülözheti a statisztikát. A statisztikát a geográfusnak nem a maga nyersmivoltában, hanem geográfiai beállításban kell használnia. Így pl. párhuzamba kell állítani a termelés nagyságának adatait az illető hely természeti tényezőivel (hőmérséklet, csapadék stb.) a lakosság számarányával, a fogyasztással, más hasonló és különböző vidékek adataival.

* * *

Amint láttuk tehát az emberföldrajz nagyon sokoldalú, nagyon sokféle szétágazó tudomány. Művelőjének otthonosnak kell lennie más rokon tudományokban, szigorú kritikával kell kezelnie tárgyát, azt a vezérelvet tartva szüntelenül szem előtt, hogy az emberföldrajz körébe csakis olyan emberi tények vizsgálata tartozik, melyek a természeti világgal vagyis a különböző földrajzi tényezőkkel közvetlen vagy közvetett, de minden esetben beigazolható kapcsolatba hozhatók.

Hézszer Aurél.

A termet földrajzi elterjedése Magyarországon.

Az egyes tudományágak teljesítőképességének egyik fontos feltétele a vizsgálati módszerek tökéletességében rejlik olyannyira, hogy valamely irányú tudományos kutatás meddősége a legtöbb-ször a vizsgálati módszerek fejletlenségében leli magyarázatát. Az embertan történetében, főleg a faji embertan a múlt század második felében úgy céhbeliek, mint céhen kívüliek ajkáról nem egyszer elhangzott a vád, hogy az antropometriai kutatások csődöt mondtak, a faji problémák megfejtésére irányult ember- és koponyaméréseknek alig van eredményük. Mert azt hitték, hogy az emberi szervezet jellegei s a faji problémák oly egyszerűek, hogy elég néhány felületes mérés és középérték s máris készen van az eredmény.

Ma már tudjuk, hogy az emberi test jellegei rendkívül bonyolultak és sokféle behatásnak eredményei, melyek megfejtésére a középértékek elégtelenek. Így jutottak azután lassan oda, hogy az emberi test jellegeit a variációs törvények alapján tanulmányozzák s a jellegek elterjedését vizsgálják, hogy azokat ezáltal könnyebben összetevőikre bonthassák. Ezért a faji embertani munkákban mind gyakrabban találkozunk u. n. elterjedési térképekkel, melyek az anyagot és eredményeket szemléltetőbbé, áttekinthetőbbé teszik s módot nyújtanak arra, hogy az összetartozókat könnyebben megtaláljuk s a különbözőket elválasszuk.

Ezeknek az elterjedési térképeknek mindenekelőtt az egyes alaki és méreti jellegekre kell vonatkozniok, de ezekre sem egyedül középszámokban, hanem az illető jelleg minden, vagy legalább fő variáció-csoportjaiban. Ha minden egyes területről rendszeres és részletes jellegtérképpel rendelkezünk, megállapíthatjuk, hogy az illető testi jelleg hol, milyen variációban s milyen gyakoriságban található. Egyúttal vizsgálhatjuk, hogy a különböző területeken található variáció különbségek oka a fajbeliségben vagy a környezet behatásokban és pedig milyen környezet behatásokban leli magyarázatát. Ily módon minden egyes jellegről megállapíthatjuk, hogy mennyiben bír fajmeghatározó értékkel s mennyiben a klíma, talaj, táplálkozás, higiénia stb. következménye. Feltéve természetesen, hogy ugyanezen területek nyelvi

néprajzi, kultúrhistóriai, településtörténeti, a különböző környezetbeli stb. jellegelterjedési térképeivel is rendelkezünk. Az is feltétele az eredménynek, hogy az illető jelleg szempontjából a szóban forgó terület minden része egyenlően feldolgozva legyen.

Minthogy pedig ilyen elterjedési térképek megszerkesztésének egyik feltétele, hogy sok adattal rendelkezünk, azért egyelőre csak ama szomatológiai jellegekről lehet szó, melyeket már nagy területeken és sok embernél ismerünk. Ezek között első sorban foglal helyet a termet.

Ami már most hazánkat illeti, az e szempontból rendkívül érdekfeszítő terület. Mindenek előtt zárt geográfiai egységénél fogva igen alkalmas arra, hogy mint egységes területet vizsgáljuk. Eme területen belül a környezetbeli tényezőknek (hegy, víz, alföld stb.) változatos eloszlása s a területen lakó s valaha lakott ember-típusoknak nagy kevertsége, sokfélesége pedig, mely némelyekben a megoldhatatlanság gondolatát ébreszti fel, éppen ellenkezőleg arra mutat, hogy egyfelől komoly eredményt csakis a fentt vázolt beható kutatási módszerrel érhetünk el s másfelől a tényezők és jellegek sokféleségének egy zárt területen belül való tanulmányozhatósága reményt ad arra, hogy azok összefüggését sokkal könnyebben megtalálhatjuk; mintha minden tényezőt és jelleget más területen kellene vizsgálnunk. Vagyis röviden kifejezve ez annyit jelent, hogy hazánk rendszeres antropológiai feldolgozása a problémák egész sorozatára világosságot vet és pedig főleg oly problémákra, melyek más területen kevesebb szerencsével tanulmányozhatók. Ma már mind több külföldi antropológiai munkában olvashatjuk kifejezetten vagy burkoltan, hogy az illető problémára csak akkor derülhet teljes fény, ha hazánk lakosságát rendszeres embertani vizsgálat tárgyává tesszük. Mert sajnos ezeken az európai jellegelterjedési térképeken hazánkat a legtöbbször csak szégyenteljes fehér folt jelzi, szemünk elé tárván, hogy mi még távolról sem tesszük meg ebbeli kötelességeinket. Hogy eddigi tétlenségünk eme kiáltó bizonyítékát mielőbb eltüntessük, megragadom az alkalmat, hogy ha nem is teljes képet, de legalább hazánkban a fontosabb szomatológiai jellegeknek elterjedéséről, így mindenekelőtt a termetről.

E téren már hazánkban is rendelkezünk némi kezdeményekkel. A legrégebb, de egyúttal legértékesebb ilyenmű vizsgálatok Ooehlerttől származik, ki 1881-ben a katonai sorozási adatokat feldolgozta s körülbelül másfél millió 20—23 éves katona termet-

A természet elterjedése Magyarországon Goehleert szerint.

(Katonák természetadatai alapján)

Termet:

20-23 főtől
éves
korban

162-0 164-0

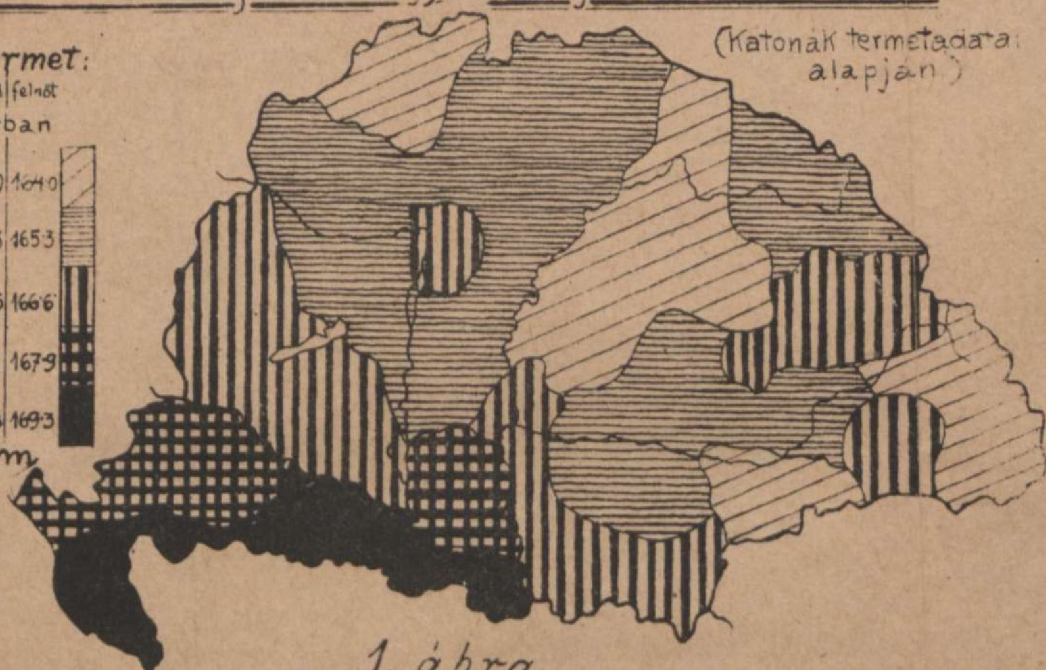
163-3 165-3

164-6 166-6

165-9 167-9

167-3 169-3

cm

1. ábra.

A magas természet elterjedése Magyarországon

Le Mounier szerint.

(Katonai adatok alapján)

170,5 cm felett:
százalék

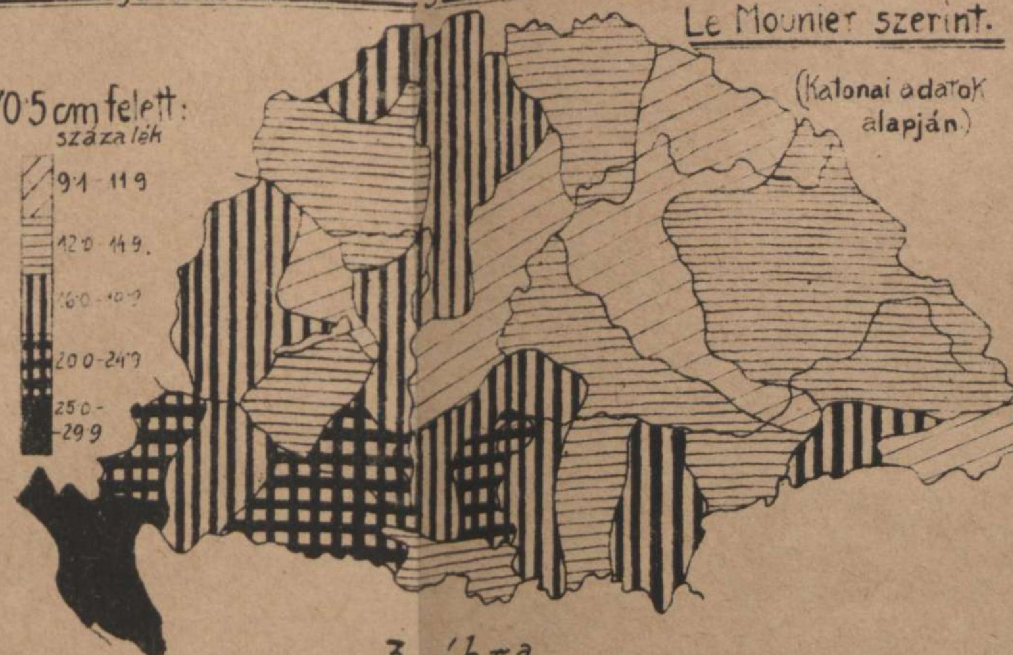
9-1 11-9

12-0 14-9

16-0 18-9

20-0 24-9

25-0 29-9

3. ábra.

1: 7.200.000

Az alacsony természet elterjedése Magyarországon

Le Mounier szerint.

(Katonai adatok alapján)

155,4 cm alatt:
százalék

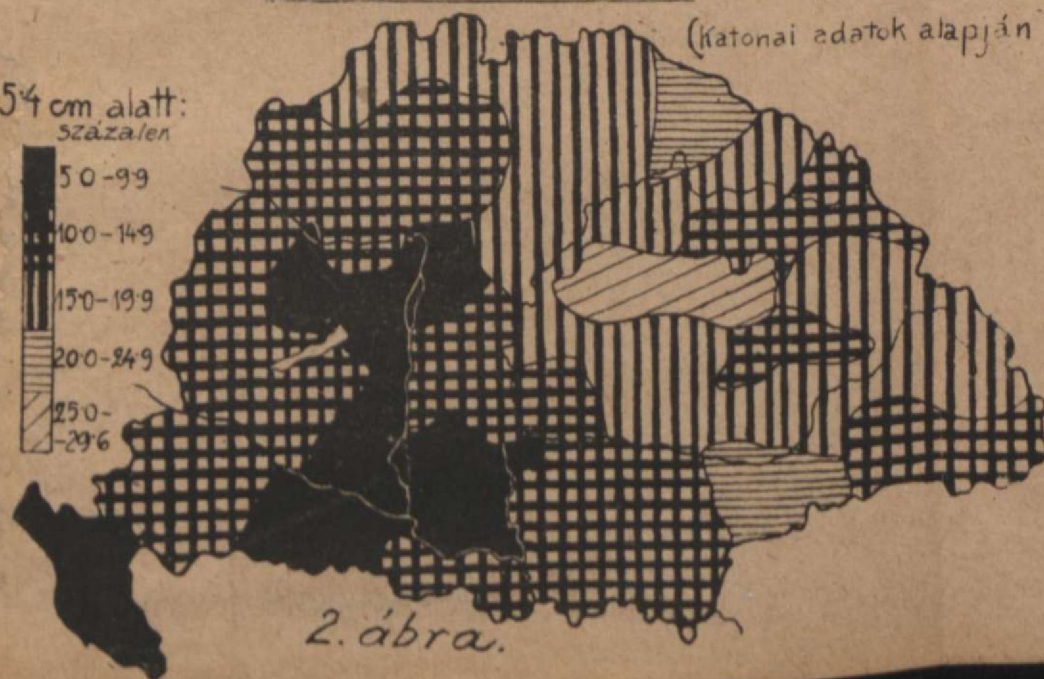
5-0 9-9

10-0 14-9

15-0 19-9

20-0 24-9

25-0 29-6

2. ábra.

A természet elterjedése Magyarországon felnőttek és katonák természetadatai alapján Bartucz szerint.

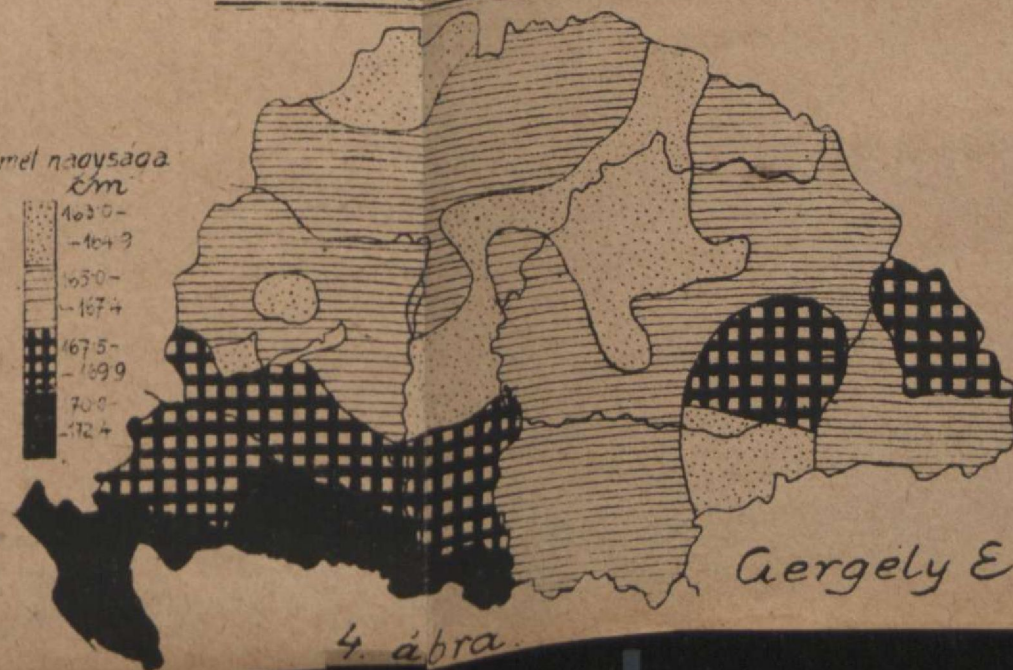
A természet nagysága
cm

163-0 164-3

165-0 167-4

167-5 169-9

170-0 172-4

4. ábra.

Gergely E.

adata alapján az egész volt monarchiáról az első jellegelterjedési térképet szerkesztette. Nehézkessé teszi térképe mai használatát s más szerzők adataival való egybevetését, hogy a termetszoportokat $\frac{1}{2}$ zollonként (1·317 cm) veszi fel s nagy hibája, hogy adatait nem válogatta ki nemzetiségek szerint és semmiféle részletesebb adatot nem közöl az egyes termetértékek gyakoriságáról, miért is aritmetikai közepeinek jellemző voltát nem tudjuk ellenőrizni. Mindazonáltal ez az első komolyabb tájékoztató a termet mikénti eloszlása felől hazánkban, amint az 1-ső ábrán némi átdolgozással közölt térképen látjuk.

Áttanulmányozván már most Goehlert térképét, mindenkéltől észrevevesszük, hogy hazánkra a termetnek négy csoportja esik: 162, 162·3, 164·63, 165·94 cm. illetve felnőttekre átszámítva 164, 165·3, 166·63, 167·94 cm átlagértékekkel. A 20—23 éves katonák termetét 2 cm hozzáadásával számítottam át felnőtt korra. Vizsgálataim során ugyanis azt tapasztaltam, hogy a magyar ember 20 éves kortól a növés teljes befejezéseig 2 cm-t nő.

Az első csoport a 162 ill. felnőttekre vonatkoztatva 164 cm-es termet, melyet kisközepesnek mondhatunk. Ennek van egy nagyobb és 3 kisebb elterjedési területe. Az előbbi az ország északi határánál az uzsoki és vereckei szorosok között kezdődik, a Laborc és Boldva között levonul a Tiszáig, majd átmegy a Tiszán s a Szamosig és Sebes Körösig terjed. Valószínű, hogy ha Goehlert adatait nemzetiségek szerint elkülönítette volna, akkor e termetszoport egyfelől átment volna a Tisza másik oldalára, a Tisza—Duna köz egy részére is s másfelől nem lett volna egységes, hanem benne magasabb termetű szigetek is előfordultak volna. A kisebb elterjedésű terület közül az egyik Hunyad-Szeben, a másik a székelység s a harmadik Trencsén-Árva megyék területére esik.

A második termetszoportot 163·31 ill. 165·31 cm középtér-tékkel a közepes termet csoportjának nevezhetjük. Ez az ország legnagyobb részét magában foglalja s van egy nagy egységes s két kisebb elterjedési területe. Az előbbi a Pozsony—Mohács vonaltól halad a Dunán át északkeleti irányban fel a határig a Pest körüli sziget kivételével. A két kisebb elterjedési terület közül az egyik a Maros két oldalát s a Sebes-Körösig terjedő részt s a másik a Szamostól az északkeleti határig terjedő részt foglalja magában.

A harmadik termetszoport 164·63 ill. 166·63 cm. középtér-

tékkel nagyközepes termetűnek mondható. Ennek zöme a Dunántúl nagyobb délnyugati felére esik, majd kisebb szigeteken Budapest körül, Temes-, Krassó-Szörény-, Fogaras-, Küküllő megyékben s a Szamos és Maros közötti területen található.

Végül a 166 ill. 168 cm-es és azon felüli, tehát mérsékeltén magas és magas termecsoport Bács-Bodrog megyében s a Dráva és Száva között van elterjedve.

Az egyes termecsoportok határai természetesen a legtöbbször nem esnek egybe az országhatárral, hanem átmennek szomszédos területekre is.

Goehlert adatait részben kiegészíti Le Monnier, ki az alacsony és magas termet elterjedését állította össze.

A 2-ik ábrán Le Monnier térképét látjuk, mely amaz állítás-kötelesek elterjedését tünteti fel %-okban, kik a minimális mértéket (155·4 cm) nem érték el. Minthogy e termetérték 157·4 cm felnőtt kori termetnek felel meg, azért e térkép durvájában az alacsonytermetűek elterjedéséről tájékoztat bennünket.

Megfigyelvén már most az egyes foltokat, azt vesszük észre, hogy az alacsony termet leggyakoribb Debrecen környékén (25—30%). Valamivel ritkább, de még mindig elég tekintélyes gyakoriságú (20—25%) a Tisza felső folyása felett az uzsoki és vereckei szorosig s délen Hunyad- és Szeben megyékben; 15—20% között mozog a Tiszántúl nagy részén, a Körösök vidékén, Erdélyben s a Felföld keleti felében; 10—15% közt van a Felföld nyugati felében, Tisza-Duna között, Dunántúl nyugati nagyobb felében s Csongrád-, Temes-, Torontál-megyék területén, végül 5—10%-ban fordul elő a Dunántúl keleti kisebbik felében, Bács-Bodrog megyében s a Dráva és Száva folyók között.

Sokkal jellemzőbb ennél a 3-ik ábra, mely ugyancsak Le Monnier adatai alapján a 170·5 cm feletti, tehát határozottan magas termetű katonák elterjedését mutatja. A színezés itt fordított, hogy a két térkép adatait könnyebben össze lehessen hasonlítani. Azt látjuk, hogy a magas termet legritkább (9—12%) az uzsoki és vereckei szorosoktól lefelé a Tiszán át egyfelől egészen Hunyadig s másfelől a Tisza-Duna közén át egészen Győrig terjedő területen. Valamivel nagyobb gyakoriságban (12—15%) találjuk a magastermetűeket Somogyban, a Tiszántúl alsó felében, Erdélyben s a Felföld nyugati és keleti szélén. 16—20%-os előfordulást észlelünk a Dunántúl nyugati felében, a Felföld közepén s szigeteken az ország déli zónájában. Végül Baranya,

Bács-Bodrog megyék s a Dráva-Száva között már 20—25%, sőt a tengerpart vidékein 25—30% magastermetű található.

Goehlert és Le Monnier-n kívül más szerzőnél nem találunk az ország területére kiterjedő adatsorozatot. Van azonban néhány részletvizsgálat úgy katonákra (Kőrösi, Scheiber), mint felnőttekre (Jankó, Lázár, Semayer, Bartucz) vonatkozólag. Ezek azonban az ország területének csak egyes kisebb szigetére vonatkoznak s a legtöbb esetben a rendelkezésre álló adatok száma is csekély. Meg kell még itt jegyezni, hogy a katonai termetadatok, noha nagy számuknál fogva igen becsesek, mégsem tekinthetők mindig kielégítőeknek. Egyfelől sok hibájuk van s főleg a nemzetiségi kérdést nagyon összevarják s másfelől nem a már végleges, hanem a még fejlődésben levő termetét mutatják. Már pedig kimutatható, hogy noha a 20-ik életév után való termet növekedés általában nem nagy, alig 2 cm, mégis e korban még olyan termet eltolódások észlelhetők, melyeket faji embertani szempontból okvetlenül figyelembe kell venni. Ez a fajok szerint különböző életkorokban különböző intenzitású növekedéssel s az ivarérettségi különbségeivel áll kapcsolatban, sőt környezeti behatások is szerepet játszhatnak. Ezért van az, hogyha több nemzetiség termetét összehasonlítjuk katonák kötelese korban és felnőtt korban, más és más sorozatot, termetbeli egymásutánt kapunk. Ezért a leghelyesebben úgy járunk el, ha ugyanazon területen úgy a katonák, mint a felnőttek termetét vizsgáljuk.

Saját magam 15 éve gyűjtöm az adatokat hazánk ember-tanához s újszülöttekre, iskolás gyermekekre, katonákra, felnőttekre vonatkozólag körülbelül 300.000 termetadattal rendelkezem. Már 1914-ben kísérletet tettem egy termet elterjedési térkép összeállítására a felnőttek adatai alapján. Ezek azonban elégtelenek ma még arra, hogy az ország egész területéről áttekintő képet nyerjünk. Ezért úgy jártam el, hogy Goehlert és Le Monnier adataiból, illetve térképeiből indultam ki s az azóta rendelkezésre álló katonai és felnőtt termetadatok alapján igyekeztem azt úgy korrigálni, hogy a faji embertani szempontoknak minél jobban megfeleljen. A termecsoportok beosztásával pedig Deniker skémáját vettem iránytadónak, egyfelől mert ő állította össze eddig a leg-részletesebb termet-elterjedési térképet s másfelől ez által könnyebben bekapcsolódhatunk az európai adatokba, jelleg elterjedési térképekbe. Ily módon jutottam a 4-ik ábrán közölt termet elterjedési térképhez, melyben most már az összes adatok akár

direkt, akár indirekt módon a felnőtt kori termetre vonatkoznak.

Ha már most e térkép adatait tüzetesen szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy 163—164·9 cm-es, vagyis az u. n. kisközepes termet az uzsoki- és vereckei szorosoktól lefelé haladva egyfelől átmegy a Tiszántúlra s lenyúlik a Körösök vidékén át Arad megye felső, törzsökös magyarságáig s másfelől a matyók, palóco területén át a Kiskúnságba halad. E területen mindenütt többségben találjuk a 163—165 cm-es törzsökös magyarságot. Emellett külön szigeteket is látunk. Így Veszprém-, Győr-megyékben, Göcsejben, az északnyugati szögletben (Trencsén, Túróc) s délkeleten Szeben-m. területén. Eddigi vizsgálataim alapján arra a meggyőződésre jutottam, hogy a kisközepes termet emez elterjedési területei főleg az ősi, tősgyökeres magyarság szempontjából igen fontosak.

Az ország területének legnagyobb részét a 165—167·4 cm-es u. n. középnél magasabb termetűek foglalják el. A 167·5—170 cm-es, tehát magashoz közeledő nagy közepes termet a Dunántúl alsó részén. Bács-Bodrog-, Alsófehér-, Torda-aranyosszék-Torockó magyarságánál s a székelyek egy részénél található. A 170 cm feletti, határozottan magas termet nagyobb tömegben Horvát-Szlavóniában s a Dunántúl délnyugati csücskében fordul elő. Szembetűnő e térképen, hogy a termet azokon a területeken a legalacsonyabb (Alföld közepe, felső pereme, Tisza medence, Dunántúl zala-veszprémi szigetei), hol a magyarságnak legtörzsökösebb, legtöbb ősi vonást megőrzött csoportjai találhatók. Korai volna ma még messzebbmenő következtetéseket vonnunk, de az uzsoki- és vereckei szorosok tájáról kiindul s a Tisza völgyében haladó majd kétágra oszló alacsony termetű elterjedési terület mintha csak a magyarságnak az Alföldre való beözönlését mutatná. Emez alacsony termetű területtől keletre, nyugatra s főleg délre a termet mindinkább növekszik, ami jórészt arra vall, hogy e területre délfelől szivárogtak be magasabb termetű elemek. Igen szépen kimutatható ez Arad megyében s Dunántúl a Balaton környékén és Göcsej-Hetésben, amely területeken alkalmam volt tüzetesebb embertani vizsgálatokat végezni.

E termet-elterjedési térkép természetesen nem végleges, mert hiszen az ország nagy részére csak a Goehlert és Monnier-féle adatokkal rendelkezünk, azok hibáit pedig fenntebb már jeleztem. Az egységes foltok ma még nem annyira a termetbeli egységeséget, mint inkább a részletes adatok hiányát illetve kevés voltát

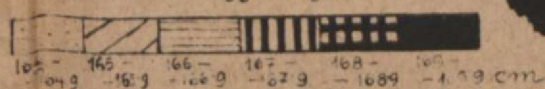

A tereket elterjedése a Dunán
Bartucz szerint.

1:2400000

Jelmagyarázat.

A tereket nagysága :

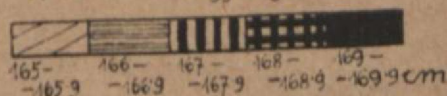
5. ábra.

A tereket elterjedése a Balatonpart Köz-
ségekben Bartucz szerint.

1:600000

Jelmagyarázat.

A tereket nagysága :

6. ábra.

Gergely E.

jelzik. Általános tájékoztatást mindenesetre ez is nyújt, legalább addig, míg végre hazánk rendszeres embertani feldolgozásához hozzáfoghatunk.

Hogy részletesebb vizsgálatok mennyivel más képet adnak, arra példa gyanánt Dunántúl ama részét mutatom be, (5. ábra) melyre részint a katonai sorozási adatokból, részint saját vizsgálataim alapján a legtöbb s az eddigieknél megbízhatóbb adatokkal rendelkezem. Hogy jobban tájékozódhassunk, a természetcsoportokat is szűkebb határok között vettem fel.

Ha az 5-ik ábra térképén végig tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy a vizsgált területen legkisebb a termet (164—165 cm között) Győr-, Veszprém-megyék nagy részében s Göcsejben. Valamivel magasabb 165—166 cm közötti termet található a veszprémi járásban s Pest-megyében. 166—167 cm között foglal helyet az átlagos termet Fejér-, Tolna-megyékben, a Balaton két partján, míg a Balaton déli végén s Zala és Somogy nagy részében, főleg a szláv települések területein már 167—168 cm közé esik az átlag. Ezzel kapcsolatos az enyingi járás magasabb átlagos területe is. Végül a Dunántúl déli szegélye, a horvát-szerb beszivárgások területe s a vend vidék már 169—170 cm-es termetátlagot mutat.

Ime tehát itt még szembetünőbb a termetnek dél és nyugat felé való fokozatos növekedése, illetve az idegen elemeknek a jelzett irányokból való beszivárgása. A további részletekre itt természetesen nem terjeszkedhetem ki. Hogy azonban a kép teljes legyen, a 6-ik ábrán bemutatom a Balaton partjának község csoportok szerint megállapított termet-elterjedési térképét, mely a már eddig említetteket még élénkebben illusztrálja. A kép annál mozaikszerűbb, annál érdekesebb, minél inkább a részletekbe hatolunk. A nagy általános elterjedési térképet tehát tulajdonképpen majd csak akkor szerkeszthetjük meg helyesen, ha az egész országról ilyen részlet-kutatásokkal rendelkezünk.

E kis bemutatót arra szántam, hogy a hazai embertani kutatások érdekességét, fontosságát, szükségességét bemutassam s egyuttal röviden a módszert vázoljam. Reméljük, hogy úgy a hivatalos, mint a nem hivatalos körök mindent elfognak követni, hogy hazánk rendszeres embertani feldolgozása mielőbb a megvalósulás állapotába jusson.

Bartucz Lajos.

A politikai földrajz jelen állása.

(Az államföldrajz mibenléte, viszonya a kultúrföldrajzhoz és problémáinak belső tagozása.)

A politikai vagy államföldrajz mivolta a legutóbbi időkig, sőt máig a földrajz leghomályosabb kérdése. Sem azt nem derítette fel egy a kutató sem, hogy miben állanak sajátos problémái, sem azt, miben áll viszonya a modern kultúrföldrajzhoz, az antropogeográfiához. Ezt nem csak a földrajz sajnálja.

Legutóbb Kjellén¹ panaszkodott amiatt, hogy az államtan, a politikai tudományok képviselője a geográfiától igen keveset kap az állam földrajzi alapjainak megvilágítását illetőleg. Ratzel az általános „politikai földrajz” megalapítója, éppen negyedszázada tette közzé munkáját,² s ez a negyedszázad, mely más tudományágak fejlődésében olyan sokat jelentett, az államföldrajzra nézve alig hozott valamit. Olyan Ratzel műve, mint az ő „antropogeográfiája” is: szellemes, okos, főképp találékony alkotása, de rendszertelen halmaz, mint akár Brunhes „Geographie humaine”-je is. Ratzel maga — írja Kjellén³ — „inkább gyűjtő volt, mint rendszerező kutató”. Wagner Hermann „Lehrbuch”-ja államföldrajzi részéről azt írja, hogy a tárgyat igen szétzaggatja, Supan „Leitlinien”-jéről (1918) pedig — igen helyesen — kiemeli, hogy messze elcsapong tárgyától, belevesz rendszerébe olyat, ami nem tartozik bele; habár hozzátehetjük mentésül, hogy mindaz, amit problémául felvesz, legalább kapcsolatban van a földrajz gyakorlatilag és szokásosan együtt tartott témaival.

Hogy nincs sok könyvünk, mely az általános államföldrajzot tárgyalja, nem volna baj, hiszen a tudományban sohasem a mennyiséget nézzük, hanem a kvalitást. A kvalitásban azonban súlyos hibát jelent az a körülmény, hogy a problémák rendszere teljesen hiányzik ma is. Nem volt érdeklődés az államföldrajz iránt s ez talán abból magyarázható, hogy a világháború előtt a közvélemény túlozta az európai államrendszer stabilitását. Másrésről uralkodó volt a specializmus, mely nem igen nézte, mi hátránya van a problémák összefüggéstelenségének. Ma viszont a XIX. sz. nagy tanulságai után, tudományos

munkában nagyon is óvakodunk a speciálista munkapazarlástól. Mielőtt kutatnánk, építenénk, építéstervezetet készítünk, mert a munka, tudjuk, csak így lesz ökonomikus, egységes összefüggésű, az az mentes egyenlenségektől és nagyobb hézagoktól.

Ily építéstervezet feltűnő hiánya annyival inkább is zavaró, minél zavarosabb az államföldrajz viszonya kifelé, legközvetlenebbül a kultúrföldrajzhoz. Már maga az a körülmény, hogy itt — legalább ez évben — két tudomány szerepel s mégis az elsőt bele szokták illeszteni a másodikba, felhívja figyelmünket arra, hogy mindenekelőtt azt tisztázzuk, — amit sem Wagner Hermann, sem legutóbb Supan nem tett meg, — hogy a kettőnek mi az egymáshoz való viszonya.

Wagner úgy tünteti fel a dolgot, hogy az államföldrajz egyszerűen része a kultúrföldrajznak. Maga a kultúrföldrajz is, azonban igen komplikált valami, mert kapcsolattudomány, Továbbá tárgyánál fogva is bonyolult s minél inkább érezzük ezt, annál inkább törekednünk kell megszabadulni egy nyomasztó érzéstől a halmaz kaotikus zavaraitól s rendszerhez akarunk hozzájutni. A különös, jobbra-balra terjeszkedés, — mely az államföldrajzban folyton kísért, — okát szintén bizonyára abban találja, hogy a két tudományt nem lehet egyszerűen a rész és egész viszonyába állítani. A kultúrföldrajz tágasabb körű, mint az államföldrajz, s ezt Wagner helyesen érezte ki, de e körön belül az államföldrajz nem csupán rész. Ezt óhajtjuk itt röviden körvonalaizni. Majd bemutatjuk főbb problémáinak sorrendjét.

Hogy a kultúrföldrajz tárgyköre minő összetételű, már egy kísérletben körvonalaizni törekedtünk. Az államföldrajzra nézve itt az volt az álláspontunk, ami Wagneré, hogy t. i. az része az általános kultúrföldrajznak, ámde kifejezetten e kérdést ott fel nem vehettük. Hogy itt részletesebben hogyan alakul a kérdés, az előzőhöz kiegészítéseket kell csatolnunk.

Az antropogeográfia tárgykörét ez idő szerint a következő kérdés csoportosításban találjuk, úgy a kérdések köre, mint a kérdések sora szempontjából, tagozhatónak. Két általános természetű kérdés van: 1. a Föld hatása a testi (fiziológiai) szervezetre általában; ez a kérdéscsomó a geofiziológia keretét teszi ki; ide tartozik pl. az akklimatizálódás kérdése. Ugyanilyen általános kérdés komplexum 2. a geopszichológia, melyben vizsgáljuk a Föld hatását általában a szellemi (pszichi-

kai) életre. Ezekben a kultúrtföldrajz kapcsolódik két speciális ággal, egyik a fiziológiával, illetve a másik a pszichológiával. Ezek után a megélhetéseért küzdő ember főproblémáját: az élelemszerzést kell vizsgálnunk, azaz vizsgálnunk 3. a klíma hatását a növény- és állatvilágra, 4. a klíma hatását a talajra (agrogeográfia) és 5. a kettőt most már egybekapcsolva a klíma és a talaj hatását a növény és állatvilágra. Azonnal látható, hogy itt az antropogeográfia kapcsolódik a növény és állatvilág földrajzával, a biogeografiával és pedig úgy, hogy ez mintegy propedeutikus részt képez, mert ebben az ember munkája még rendszertanilag nincs belekapcsolva. Különösen áll ez a klímára, miután emberi beavatkozással nem változtathatjuk meg. Ámde a talaj már befolyásolható, megmunkálható s itt kezdődik tulajdonképpen az ember szerepe.

Most már szorosabban vett tárgykörben kitérhetünk a gazdasági földrajzra. A megélhetés elsősorban függ a klímától, a talajtól, a bioszférától, azaz az előbbieken ez előlévén készítve, áttérhetünk a mezőgazdasági földrajzra, majd az ipar, a közlekedés és kereskedelem⁵ földrajzára. Mindez együttvéve a „gazdasági földrajz” tárgykörét teszi ki.

Ezek után, a megélhetés forrásainak ismerete alapján, áttérhetünk a letelepedés probléma-körére.⁶ Az előbbiben azokat a mozzanatokat (földrajzi értékeket) kerestük, amelyek földrajzi alapon a társadalomnak rendelkezésére állhatnak; az ember azokat a földi javakat hasznára fordítja: a földrajzi értékekhez mintegy hozzátelepül.

Végül foglalkozunk a társadalmi-állami szervezet kérdésével földrajzi szempontból s ez a később még körvonalazottabb „politikai földrajz” tárgya. Áttekintésben adva az előzőket, a következő rendszerhez jutunk:

I. Propedeutikus részek.

1. Geofiziológia. 2. Geopszichológia. 3. A klíma hatásai. 4. A talajminőség hatása a kultúrszférára.

II. Gazdasági földrajz.

1. Mezőgazdasági földrajz. 2. Az ipar és bányászat. 3. A közlekedés. 4. A kereskedelem földrajza.

III. Település kérdései.

1. A település módjai. 2. A földfelszíni formák hatása.

IV. A szervezett állami élet.

1. Az állam talaja, tájszerkezete. 2. Nagysága, alakja, közlekedési egysége. 3. A terület belső tagozása politikailag. 4. A talaj problémája: szomszédos és világhelyzete.

II.

Most közölt áttekintésünk, mely nem az egyes tárgyrészek tüzetes meghatározását tartalmazza, hanem a részek egymáshoz való viszonyának áttekintését, alapul szolgálhat arra, hogy betekinthessünk az államföldrajzi problémák sajátosságaiába, hogy aztán vele szemben lássuk (IV. fej.) a kultúrföldrajzi problémák sajátosságait is.

Beosztásunkból kitűnik talán az, hogy nem mindenütt találunk oly problémát, amely előbb a kultúrföldrajzi részben már valahol érintve nem volt. A propedeutikus részben pl. már szerepel a talajminőség hatásának kérdése és íme, az államföldrajzban is van szó ilyenről: az állam talaja. Ámde észrevehető lesz, hogy új beállításban. E téren azt a találó útmutatást követtem, melyet egyik szakülésen gr. Teleki Pál közölt, hogy t. i. inkább több ízben tárgyaljunk valamit, mintsem hogy hézag keletkezzék; az újabb tárgyalásnak azonban különböző szempontúnak kell lennie. Meg fogunk győződni arról, hogy csakugyan ez a helyes elv, s ez is fog bennünket vezetni a két ágazat viszonyainak megállapításához. Hogy ne csupán absztrakciókban beszéljünk, külön is jelzett részletproblémákban mutatjuk be a döntő különbségeket.

(A) Talajminőség és tájösszetétel. Ez a szembeállítás bizonyára mutatja azt, hogy különbség van itt a szempontok terén. „Tájösszetétel”-ről nem beszélhetünk mi addig, ameddig valaminő határról nincs tudomásunk, amelyen belül vizsgáljuk a talaj, a táj összetételét, értve horizontálisan. A kultúrföldrajz általában a társadalom és a Föld viszonyával foglalkozik. Ámde a társadalomnak melyik szervezetről van szó? Bizonytalan, azaz ez „általánosságban marad,” mint szoktuk mondani. Az államnál azonban már szó lehet erről is, határokról; határozott területekről; a talajminőségről általánosan, hogy ne mondjam, elvont alakban beszélünk. Kultúrföldrajzilag szemben egy elvont társadalommal, az állam területe már konkrétabb, s első kérdésünk a tájak összetétele, melyek az állam területét kiadják.

A társadalmi, szervezeteknek nincs ily határozott területük. Az egyházak egymás területére átnyúlnak, keresztül-kasul, a nemzetiségek szétszórva, a vállalatok érdekköre, „hálózata” szét-szört stb. Területi felosztás éppen az állam precíz működéséhez tartozik. A társadalom szempontjából a talaj minőségét vizsgáljuk

a tekintetben, hogy minő alkalmas az az emberek megélhetésére, azaz a talajt, mint földrajzi értéket, értékeljük gazdaságilag. Az államföldrajzban ehhez a szemponthoz egy plusz járul. Most ugyanezt a talajt az állam létfenntartása szempontjából vizsgáljuk és értékeljük.

Az állam íme, ki van téve annak, úgy háborúban, mint elzárt semlegesség esetén, hogy lényegében a maga területének erőforrásaira, földrajzi értékeire van utalva. A maga területén ipari állam csak részben tud megélni, az állam szempontja az, hogy lehetőleg mindig megélhessen. Az „Agrarstaat oder Industriestaat“ németországi vitájában élénken kidomborodott az, hogy a terület gazdasági értékét háború eshetősége szempontjából is néznünk kell — államilag. Szükséges tehát az, hogy ne csupán a gazdasági profitszempont alá helyezzük, ne hanyagoljuk el a mezőgazdaságot a nagyobb ipari profit kedvéért, hanem gondoljunk arra, hogy az állam területe önmagát kiegészítő tájkomplexumból álljon. Ez az „autarkia“ követelménye.

Az általános kultúrföldrajzban nem ez volt a szempont, azaz ez még nem volt a középponti jelentőségű kérdés. Ott nem a tájak összetételét vizsgáljuk, hanem megelégszünk bizonyos tájak és bizonyos társadalom, nép élete összefüggésének kimutatásával. Minő élet folyik a magas hegyvidéken, a síkságon, a mocsárvidéken stb. — kultúrföldrajzi kérdés. Hogyan kell összevetődnie bizonyos tájaknak, hogy azok alapján önfenntartásra képes állam keletkezzék, — államföldrajzi kérdés. Itt a tájak kellő egymásmellettisége, kölcsönös kiegészülése (autarkiaja) a fontos, ez állami szempont, ez egységsszempont, s nem pusztán az absztrakt „talajminőség“ hatásának kultúrföldrajzi szempontja.

A „táj összetétel“ problémakörébe tartozik a következő megkülönböztetések vizsgálata is. Lakott tér (oikumené) az, amelyet ember egyáltalán tartósan felhasznál. Ebben — miután minden lakott tér ma már államilag birtokba vett, tehát politikai tér — megkülönböztethetünk oly területeket, amelyek 1. aktuális politikai értékűek, és 2. amelyek latens politikai értékűek. Ez utóbbiakat Supan⁷ „jövő-területeknek“ (Zukunftsräume) nevezi. Ilyen volt pl. Szibéria területének számos része, ilyenek ma Argentína bizonyos jövőképes részei. „Sterilis területek“ nem politikaiak (déli sarkvidék).

Supan egyik kezdeményezését hasznosnak kell tartanunk,

mely abban áll, hogy amidőn az államok területét egymással összehasonlítjuk, pl. államok gyarmatterületeihez (Szahara, mint francia birtok) jórésztében hagyjuk ki számításunkból a rendkívül ritkán (qkm.-enként kevesebb, mint 1 embertől) lakott területeket. Ezeket értékminimális politikai területeknek,^s (Kanada így $\frac{1}{3}$ -dára zsugorodik össze), az ezen felülieket értéknormális politikai területeknek nevezhetjük. (Supan terminológiáját, mely szerint az első „passiver Raum,” a másik „aktiver Raum” aligha tarthatjuk sikerültnek, mert maga a tér politikailag nem esik a passiv, vagy aktiv jellem kategóriájába). A kettő közötti határ kérdése természetesen még nyílt, de konvencionális alapon már kiindulhatunk ez alapon.

Az élet földi termékeket követel s azok forgalmát kívánja. A talajminőség s ezzel a gazdaság kérdéséről át kell térnünk a közlekedés kérdésére. Ez gazdasági kérdés, a forgalom lebonyolítása társadalmi ügy.^o Itt tehát újabb kérdésünk támad, mert úgy tűnik fel, hogy — ez társadalmi ügy, azaz nem állami lévén — a kultúrföldrajz keretében célszerű utalnunk az egész közlekedési rendszer kérdését, ámbár Ratzeltől, Dix Arthurig egyenesen államföldrajzi kérdésnek vették. Lehet, hogy túlzással, mert csak államföldrajznak venni kétségtelen tévedés.

(B) A közlekedésrendszer kérdése, államföldrajzi-e? E téren úgy vetjük fel a kérdést, hogy vajjon tárgyalható-e a közlekedés úgy a kultúr-, mint az államföldrajzban? E téren ismét a szempontokra kell vigyáznunk, tárgyalható is, nem is aszerint, hogy a kérdést hogyan állítjuk be. Ezzel már el is ismertük, hogy a közlekedésnek két oldala van: társadalmi (kultúrföldrajzi) és állami (államföldrajzi).

Az általános kultúrföldrajz felveti azt a kérdést, hogy mikép élhetnek meg az emberek bizonyos közlekedési útvonalak kifejlődésével, továbbá hogyan kell úgy megszervezni s átalakítani a közlekedési rendszert, hogy a népesség a gazdasági világbekapcsoltság maximális előnyeit élvezhesse. Ez társadalmi szempont s az állami szempont több, illetve más. Az állami szempont nemcsak a gazdasági, személy- és szellemi forgalomra van tekintettel, hanem a sztratégiára is. Itt a közlekedés oly mérlegelés alá esik, hogy az állam, mint egység, először is önmagát védelmezhesse, másodszor is megtámadtatás esetén le tudja szerelni ellenségeit.

A kultúrföldrajz a társadalom megélhetési kérdésekként nézi

a dolgot, tehát elsősorban gazdasági kérdés gyanánt. Az állam ismét létkérdésként, de ez az ő szempontjából nem más, mint a védelem, a háborús készenlét, az erőfenntartás kérdése. Sajátos tehát az, hogy ez nem tűnt fel a kutatóknak, hogy a kultúrföldrajzban (antropogeográfiában) a háború kérdése nem szerepel, mert ez nem társadalmi hanem (speciálisabban) állami kérdés. Az államföldrajz viszont a háború nézőpontjából is értékkel, tekinti a földrajzi előnyöket és hátrányokat. Egy domb, egy magaspart kultúrföldrajzilag quantitativement négligeable lehet, államföldrajzilag fontos, ha stratégiai fontossá lehet. Újabb írók, Supan is, munkáikban összekeverik a kultúr- és államföldrajzi nézőpontot, belekeverik pl. a település kérdését¹⁰ az államföldrajzba, holott nem is állami szempontból tekintik, viszont kihagynak sok állami szempontból lényeges kérdést, nem is gondolnak háborús beállításokra¹¹ stb. Sajnos nagyon meglátsszik, hogy nem törődnek módszertani kérdésekkel s olykor a 20 évvel előbb megjelent Ratzel mögé esnek vissza, ki már a mondotakat jól kiérezte. Szintén sajátos az, hogy a háborús és béke nézőpont gyökeres különbsége minő sok író előtt a homályban lappang. Mindig a határ jószágáról vagy rosszaságáról elmélkednek, ámde, hogy mikor jó a határ, kevésbé gondolják át, holott világos az, hogy 1. a határ lehet háborús, azaz védekező állam szempontjából jó, akkor, ha áthatolhatatlan. 2. A határ lehet békehatár, amelynél ellenkezőleg az a lényeges, hogy a forgalom könnyen átmehessen rajta: állami szempontból fontos ez utóbbinál az is, hogy a forgalmat ellenőrizni lehessen stb.

(C) Az államterület belpolitikai (adminisztratív) tagolása. Az államföldrajz eddig még nem vette fel vizsgálódási körébe ezt a kérdést, pedig ez is igen erős kapcsolatban van geográfikumokkal. Ha tisztában vagyunk 1. az államterület fiziogeográfiai tagoltságával¹² és 2. a közlekedési lehetőségekkel, most már felvethetjük azt a kérdést, hogy a terület hogyan tagolható úgy, hogy az állam- és társadalom érdekei a legtökéletesebben kielégíthetők legyenek, — földrajzi szempontból.

Ezt ma Románia példája mutatja. Vannak reáragadt területek (Temesvár-vidéke, amelyek — mint általában Erdély is — oly nagyfokú földrajzi önállóságot mutatnak, hogy egy központból, Bukarestből, kormányozni a legbénitőbb az illető területekre. Földrajzi okok szólnak tehát amellett, hogy centralizmusról e

— zöld asztalokon összerótt — területen beszélni nem volna szabad.

Az, hogy a történelem tanúságai szerint az államok nem szeretnek gondolni sem másra, mint a centralizmus maximumára, mutatja, hogy az emberiség életproblémáinak átgondolásánál a geográfiai szempontok quantité négligeable-ok voltak az állam hátrányára.

Kiemeltük mind az eddigi példáinkban (A, B, C), hogy az államföldrajzban miként kell mérlegelni a földrajzi tényeket, t. i. az állam szempontjából s itt is kétféleképpen békés és háborús esetre nézve. Anélkül hiába fogunk államföldrajzi mérlegelésekhez, hogy meg ne állapítanók azt a standardot, vagy mai szóval ideáltípust, amelyhez valamit államföldrajzilag mintegy hozzámérünk. Ezt mi az „állam térideáljának“ mondjuk. Most erre térünk ki.

(D) Az állam térideálja. Ez részleteiben — az egyes államokra vonatkozólag — sokáig vitatárgy fog maradni, általánosságban azonban nem sok tétel állítható fel róla. Bizonyos az, hogy nincs és nem lesz oly állam, mely mindazon földrajzi előnyöket együtt bírná, amelyek a Földön feltalálhatók. Minden államnak vannak bizonyos földrajzi előnyei. Hogy ezekről beszéljünk, gondolatban mindig szemünk előtt kell tartanunk, melyek volnának azok, amelyek egy tökéletes totalitást adnának ki. Nincs ideálisan jó határ, épp így van az állam térideáljával; ami békében jó, háborúban rossz lehet és viszont. Az állam földrajzi ideáltípusában az említett két szemponton túl át kell gondolni annak két oldalát. E két oldal:

a) először a területideál, amellyel már az autarkia, azaz a tájösszetétel kérdésénél találkoztunk;

b) másodszor a helyzetideál. Hogy a kettő élesen elteríthet, példa Magyarország, amely területideálként előnyös, helyzetideál szempontjából igen nehéz helyzetben van.

Úgy találjuk, hogy az állam térideálját nehezen érheti el. A valóság, sajnos, mindig alul marad a követelményeknek, mégha — terület- és helyzet-ideálban — oly pompás előnyöket élvez is, mint az amerikai Unio — mindaddig míg a világhelyzet meg nem változik. Az állam, mondhatjuk államföldrajzi szempontból legyen: 1. terjedelmes, de összetartó is. Részben valósulhat meg ez is, mert minél terjedelmesebb, annál nagyobb az állam sokféle részének eltérése. Ez belső különbségeket, sőt ellentéteket hoz létre s zavaró lehet úgy békében (partikularizmus), mint háborúban. Ami belpolitikailag

nehézséget jelenthet, a belső ellentét t. i. földrajzilag, viszont jó háborús elzártágban, mert a különböző részek egymást kellőkép kiegészíthetik.

2. Az állam legyen összefüggő, határaiban *kerekvonaliú, de egyúttal mozgékony is*. Mint az első, úgy ez is belső ellentétet tartalmaz, mert a mozgékonyosság nem kompakt tömeget (Oroszország), hanem nyúlványokat kíván, melyek behatolnak a szomszédok testébe. 3. A *védelmi irány* lehetőleg egyféle legyen.¹³ Anglia pl. csak tengeren védekezik és északon vetélytársa nincs, csak délen, a távol keleten (Japán) és a távol nyugaton (Unió) Középeurópa helyzete e tekintetben általában nehéz.¹⁴ Állandóan hozzátapad a *kétfrontúság* és pedig XIX. században már katonailag igen fejlett ellenfelek részéről veszélyeztetve. Németország helyzete speciálisan azért is nehéz, mert „kettős helyzete” van mint mondtuk,¹⁵ azaz egyesíti magában a „*partmelléki és belföldi* országok tulajdonságait,” azaz erős hadsereg mellett még flóttát is kénytelen volt tartani. A védelmi irány sokfélesége miatt volt mindig nehéz Lengyelország és Magyarország helyzete, mint ma nehéz Romániáé is.

A védelmi helyzet ideálja az, hogy az állam *egy* ponton legyen támadható, azaz a front csak egy irányban és szűk területen alakulhasson ki. Békében viszont az állannak érintkezési pontjai legyenek *végtelen* számúak, hogy a kívánt közlekedés lehető legyen. Ez az a tétel, amely megmagyarázza nekünk Anglia világpozíciójának határtalan előnyeit. Anglia maga, mindaddig, amíg legalább is megtudja tartani a „two power-standard”-ot, azaz a két legerősebb ellenfelet szövetségük esetére is felülmúlja tengeri erejével, úgyszólván sértetlen sziklavárban ül. A világtengernek ura, ennek folytán a tengeren keresztül ezer szomszédra tehet szert s érintkezhet velük. Mi, szárazföldiek, az *ocadni* államok eme helyzetét, melynél fogva *mozgékonyaságukat szinte a végtelenségig növelhetik*, nehezen tudjuk elképzelni.

Vannak még további kérdések, melyek a térideál problémaköréhez kapcsolódnak. Még egyet említünk, amely többé-kevésbé szorosan idetartozni látszik és bennünket magyarokat, a legszorosabban érdekel s ez a következő. Az állam térideáljához tartozik az, hogy „belenőjön az állam egy természetes tájba”¹⁶ vagy egységes tájkomplexumba. Az egységes vízrendszerű, középponti medence felé gravitáló tájkomplexum, az integer Magyarország oly valami, ami a glóbuson másutt alig található fel. A magyarság — Euró-

pának viharpontján — évszázadokon át szenvedett népességpusztító áramlatok folytán is ösztönszerűleg érezte azt, hogy ezt a tájat a maga komplexumában meg kell tartania, *viszont*: érezte, hogy a Kárpátok övéen túlterjeszkedni, idegenbe kalandozni káros, erőnket szétforgácsoló.

Történetünk uralkodó vonása, hogy a magyar faj, ill. a magyar nemzet a Kárpátok gyűrűjét kitöltse népességgel, politikai és kulturális tartalommal. Ezt az *állandó* jelenséget, mely alapvető történelmünk megértésére, magyar tájtörvénynek nevezhetjük.

Amit az „állam térideáljának” mondottunk, így általánosságban tudatosan talán először vetettük fel. Előre is hangsúlyozzuk, hogy sok hozzátétellel kell majd részletekben kiépítenünk s felépítésében gazdagabbá tennünk. Már itt is megemlítünk egy-két szempontot. Az, amit „a természetes tér kitöltésének” nevez Wagner, nem főelv, hanem korollárium. Ez maga is *szolgál* valamit, t. i. a védelmet, a határbiztosságot. És nem is lehet ezt főelvvé tenni. Ugyanis természetes tájegységek épp csak akkor bírnak az államra — „kitöltése” irányában — vonzó erővel, ha azok az állami erőt 1. nem lépik *lényegesen* túl, 2. nem kisebbek, mint amekkora a történetileg adott államerőnek megfelel. Egyébként a „természetes táj” *határozott* alakja annyira ritka a Földön, hogy csaknem kivihetetlennek tekintjük az ily államideált. Hazánknál éppen dominál ez, de talán másutt is megértik azt, pl. Franciaországban mi az az államkeret tántoríthatatlan eszméje; világhelyzetünket nem értik meg ők.

Végül megemlítjük, hogy az állam „térideáljának” tudatából „*tértendenciák*” keletkeznek. Ezek többé-kevésbé tudatosak lehetnek s e téren a „geográfiai publicisztika” irodalma egykor bő tanulmányozási terület fog szolgálni.

(E) Nagy államok, közép- és kisállamok, államreliktumok. Ratzel írja a modern „tértendenciákról”: „Minden korszak a maga térnagyságából kifolyólag alkotja *ítéletének* elveit (Mass seines Urteils) és a politikai tér növekvése törvényének uralma alatt áll.¹⁷ Összefüggésben van a térbeli növekedés általában a szociálszféra,¹⁸ a társadalmi cselekvéshetőség technikai s más feltételeinek kitágulásával. A földrajzi helyi összefüggések *földátfogóvá*, panglobálissá lesznek.

Ennek következménye egy egész sereg változás. Az előbbi fejezettel kapcsolatban említjük azt, hogy a világpolitika korában csökken az az államideál, amely a partikularizmus korában divott,

hogy t. i. az állam a maga területén *kizárólagos* hatalmi tényező. A nemzetközi élet összefüggései erkölcs-jogi („nemzetközi” jogi) irányelvek szabályozó ereje szerint alakulnak, melyeknek azonban gyenge a szankciójuk. A nagy újkori államkaoszban meglehetősen nyers *struggle for life* (struggle for expansion) volt uralkodó: az „európai egyensúly” elve éppen ideál az egyensúlytalan világban.

Ha mármost a tényleges (és nem a jogi) állapotot nézzük, azt találjuk, hogy az államok nagy nemzetközi szabad versenyében háromféle pozíció állhat elő: 1. nagyhatalom, 2. közép- és kishatalom, 3. „államreliktum.” Ez utóbbiak közé számítunk olyan államokat (amelyeket eddig a többi sorába helyeztek, bár tévesen), minők a partikularizmus korából fennmaradt Monaco, St. Marino, Lichtenstein és Andorra.

Mindezen „nagyság”-kategóriák¹⁹ nem szorosan veendők, hanem nagyságtípusok, tehát fluktuálók.

A politikai földrajznak már most tanulmányoznia kell — az eddigieken kívül — a következőket; 1. az államok *nagyságáért* való küzdelme következtében minő fokozateltérések²⁰ jöhetnek létre — *földrajzi* okokból, 2. hogyan hat a nagyságkategória az állam öntudatára; azt látjuk, hogy nem lehet *minden* állam tér-ideálja egyforma. Egészen más Dánia tér-ideálja, mint az Egyesült Államoké. Ezzel van kapcsolatban amaz „energia”, melyről Supan szól.²¹

Végül, mint aktuális szempontot említtem, a közép és kisebb államokra nézve bekövetkezik a félszuverénitás állapota, melyre jellemző, hogy a jogi önállóság még teljes, de hatalmi összefüggésbe ágyazva arányosan nem érvényesülhet.

A nagyságtípusokra vonatkozó tanok ma még igen fejletleneknek mondhatók. Úgy vélem, Kjellén ismeri fel a leglényegesebb különbséget, amidőn *tengeri* és *szárazföldi* nagyhatalmi típusokat különböztet meg. Supan *oceáni univerzális* típust és *szárazföldi regionális* típust különböztet meg. Ez az összekapcsolás nem egészen szerencsés. Azt kell mondanunk: mivel a tengerből nem lehet egy *részt* átengedni más hasonlóképpen *tengeri* hatalomnak, a világtenger egységes összefüggése folytán, minden *tengeri* nagyhatalom „expanzív” s ezzel exkluzív. A szárazföldi nagyhatalom azonban kétféle lehet: a) *aktív-expanzív*, mint Napoleon állama a háború előtt, Német- és Oroszország, az egykori Ozmán birodalom stb.; b) *passzív-defenzív* nagyhatalmi típus, minő volt az egykori Ausztria-Magyarország; ma Kína.

Középhatalmaknál szintén megvan ez eltérés: 1. aktiv-expanzív pl. Itália szüntelenül küzdve túlnépesedésével: 2. passzív-defenzív pl. Spanyolország. Kis államoknál hasonlóképp megtalálhatjuk e két típust: az egykori velencei köztársaság, olykor Dánia aktiv-expanzív; Svájc sajátosképpen *mindig* passzív-defenzív álláspontjával tűnt ki.

A kutatásban azonban még sok összehasonlító munka van hátra ezen a téren. Azonban ez nem csak földrajzi kérdés, bár több kutató úgy vélte.

Dékány István.

¹⁾ *Grundriss zu einem System der Politik.* 1920. ²⁾ *Politische Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges.* 1897. 2. kiadás eléggé jelentékenyen átdolgozott. 1903. ³⁾ *Grundriss*, 61. 1. ⁴⁾ *Mi a kultúrföldrajz (antropogeografia) és mai jelentősége?* Magy. Középiskola, 1920. ⁵⁾ Értjük: szorosabb értelemben; a „kereskedelmi földrajzok“ gyakorlatilag csoportosított és tágabb kérdéskomplexumot tartalmaznak. ⁶⁾ A település földrajz tárgykörét nem szabad úgy felfognunk, hogy az a telephelyek tana. A település általában nem más, minthogy valamely népcsoport valamely területtel kapcsolatba lép azáltal, hogy ama területen lakik. Van 1.) laza és 2.) szilárd település. Az előbbi a *nomád település* (hiszen tudnunk kell, hogy a nomád sem változtatja okatlanul valaminő „hajlamból“ a lakóhelyét). Ez alapon adódik természetesen az, hogy a földfelszíni formák hatása a település földrajzban, illetve azzal szorosan kapcsolatban tárgyalható. ⁷⁾ *Leitlinien*, 37. 1. ⁸⁾ *Értéktelennek* e területeket sem nevezzük. Ugyanis az ilyen területeknek is lehetnek politikai szempontból értékes tulajdonságai. A Szaharáról pl. tudjuk, hogy a szétszórt gyarmatbirtokokat a franciák ennek alapján összeköthetik (ezért „összeköttetési gyarmatnak“ is neveztük, Föld és Ember, 1921. 27. 1.) A legtöbb, gazdaságilag alacsony értékű területnek lehet helyzetértéke, ilyen pl. a sivatagos Arábia birtoka az angol politikában, mely a Fokföldtől Kairoig, innen Indiáig összefüggő területet akar létesíteni. A lakatlan Malta szigetnek is volna értéke stb. ⁹⁾ Supan (94. 1.) tévedt, a termelést és kereskedelmet *állami* tevékenységnek tünteti fel. ¹⁰⁾ V. ö. pl. a település kérdését Supan *Leitlinien* 1251. s köv. lap., Czirbusz *Geopolitika* 53—57. úgy tárgyalják, hogy az államföldrajzilag semmit mondó, avagy egyenesen zavaró. ¹¹⁾ Ez utóbbiakkal korántsem akarjuk a háború jelentőségét túlozni. Sem azt nem akarjuk különösen kidomborítva látni, hogy az állam életében a háború dominált vagy dominál. Csupán egy elméleti hiányra utalunk; a háború teljes mellőzése kétségtelen egyoldalúság az államföldrajzban. ¹²⁾ Erről Supan 64. 73. lk. aránylag jó fejezetet írt s itt csak utalunk rá. Ugyancsak roppant röviden, Czirbusz *Geopolitika*, 1919. 21—22. 1. ¹³⁾ Kjellén (*Probleme des Weltkrieges*, 1915. 9. 1.) az állammal 1. elégséges kiterjedést, 2. mozgási szabadságot, 3. erős összetartást követel. ¹⁴⁾ V. ö. Dékány, Naumann és Középeurópa történefilozófiája, Bp. Szemle, 1918. ¹⁵⁾ Föld és ember, 25. 1. ¹⁶⁾ Így formulázza Wagner, *Lehrb* 799. 1. ¹⁷⁾ *Polit. Geogr.* 353. V. ö. A. Dix, *Pol. Geogr.* 137. s köv. lk. ¹⁸⁾ V. ö. dolgozatunkat: „Helyi környezet“ és „földrajzi környezet.“ Földr. Közl. 1922. ¹⁹⁾ Ratzel, *Polit. Geogr.* 13—14. fejez. jelentős kísérlet. ²⁰⁾ Érdekes összeállítás Brunhes és Vallaux két táblája, 676 és 677. lapon. ²¹⁾ *Leitlinien* 46. 1.

Az Amerikai Egyesült Államok népszámlálása. *)

A földrajz tudományának számszerűségei iránt érdeklődők értékesebb anyagot alig találnak, mint az Amerikai Egyesült Államok népszámlálásának 10 évenként megjelenő statisztikáját. Ez a statisztika a számlálás lehető legnagyobb biztonságával nyújtja egy óriási területű (7,839.064 □ km) és nagy népességű (1920 január 1.: 105.683. ezer lakóval bíró) állam népességi adatait s már ennyiben is egyedül áll, mert a vele összehasonlítható Oroszország statisztikai adatai a megbízhatóságot nemcsak most nélkülözik, de valószínűleg a múltban is nélkülözték. De ezenfelül e statisztika egyetlen nagy képben elénk tárja a friss és nagyarányú fejlődés összes feltételeit és lehetőségeit. Ugyanakkor támpontokat ad a jövő fejlődések elképzelésére is, mert képet fest arról, a mire Európa inkább csak ábrándszerűen gondolhat: a sok magában is igen gyakran nagy területű és nagy népességű állam-egységek aránylag igen harmonikus népességi kifejlődéséről.

Ha tekintetbe vesszük is, hogy az összlakosság számának emelkedése az 1910—1920 között eltelt idő alatt megcsappant, mert a bevándorlás háború okozta nagy (1900—10: 8.795 ezerről, 1910—19: 5.306 ezerre csökkenése miatt 21%-ról (15.978 ezerről) 15%-ra (13.711 ezerre) szállt alá, az Egyesült Államok népének 10 éves növekedése még mindig egy hatalmas folyam áradásához hasonlítható, amely elé külső okok inkább csak pillanatnyi gátat emelhetnek. Jó idő telik még bele, amíg ez az áramlás a maga szabályos és egyenletes folyását megtalálja, sőt az sem lehetetlen, hogy Európa gazdasági és lelki lezülése a népességi áradat zúdulásának új tápot ad. Bizonyos fokig természeti erőként kell tehát megítélni az Egyesült Államok népességének: 10 évi szaporodását. A keleti partokon azokban az államokban (New Jersey: 24, Connecticut 24, New-York 14, Massachusetts 14, Pennsilvánia 14% szap.) és városokban) a nagy kereskedelmi kitűző: New-York 25% és környékén Newark: 19, Jersey-City 11, Jonkers 26, Elizabeth 30, Bayonne 38, Passaic 17 East Orange: 48, Mount Vernon 68, New Brunswick 40, West-New-York 120, Clifton 123, Irvington 115% szap.) továbbá a nagy ipari központ: Philadelphia 18% és környékén Chester 51, Camden 23, Norristown 16, Wilmington 26% szap.), amelyeket a bevándorlási áradat legelőször érint s ahol a lakosság természetes városi koncentrációja már igen korán kifejlődött, még mindig erős a szaporulat. A középpálmok nagy részében a népáramlat és így a szaporulat is hatalmas hullám ölének megfelelően megtorpan, sőt szinte elsekélyedik (Kentucky 6, Missouri 3, Iowa 8, Kansas 5, Nebraska 9, Arkansas 12, Mississippi 0.4, Tennessee 7% szap.), hogy annál nagyobb erővel zúduljon a nyugatibb, északibb és legdélibb államokra (Arizona 63, Idaho 33, Kalifornia 44, Montana 46, Oklahoma 22, Oregon 16, Minnesota 15; Utah 20, Washington 19, Wyoming 33, Texas 20, Florida 28% szap.), ahol a nagyterületek néppel be nem telítettsége miatt nem talál kellő akadályokra. Amikor az Egyesült Államok népességének kifejlődésében, ide-oda áramlásában természeti, mechanikus erők működésére mutatunk rá, ez nem jelenti azt, hogy e kifejlődés-

*) Táblázatokkal és 2 térképpel.

ben a tudatosságnak, az ember egyéni akaratának szerepét is ne vennénk kellő figyelembe. A mechanizmus tényleg érvényesül minden nagyobb természeti tömeg mozgásában, de csupán azért, mert a gépiesség a tömeg individuális részeinek egyik fontos, de alárendeltebb tartozéka, amely azután az egész tömeg mozgásánál, fölületes szemléletben úgy tűnik fel, mintha szinte egyedül irányító elv volna. De amint estünket a sok száz millió egyéni, sejti rész speciális tendenciája és kisebb-nagyobb célok felé törvő összeműködése mozgatja, ugyanúgy van ez az emberi tömegekre, sőt minden egységesebb természeti tömegekre nézve is. A folyamrendszer, a hegylánc, de a kisebb tömegegységek: a folyó, a patak, a hegy mondhatni minden része él és összeműködik s egyéni tendenciával többé-kevésbé befolyásolja az illető természeti egységrendszer egész külső formáját és annak jövőbeli továbbalakulását. De ha ez így van, akkor még nagyobb mértékben található tudatosság az emberi tömeg mozgásaiban, ahol az egyes részek, az egyes emberek, épp a tudatos célok felé törekvésben tűnnek ki.

Az Egyesült Államokbeli partraszállás fő helyeinek frequentálásában is van már sok tudatosság: miért menjen az ember tovább, mikor a már kivrágzott, nagyszabású helyeken a munkaalkalmakat aránylag könnyen megtalálja? Még inkább megnyilatkozik ez a tudatosság akkor, amikor az ember kezdi már otthagyni vagy elkerüli a régen frequentált helyeket, hogy új viszonyok közt, frissebb virágzású helyeken, ahol nagyobb szabású, nem szűkre szorított fejlődésre van kilátás, keresse jobb megélhetését. Az ősi Boston, Providence kezdenek már kisebb mérvben növekedni (12, illetve 60%-al) s bár a szaporodás környékükön s általában az északkeleti partvidéken még sok helyen erős (New-Bedford 25, Somerville 21, Brockton 16, Haverhill 23, Quincy 47, Everett 20, Newton 16, Chelsea 33, Medford 69, Brookline 36, Pawtucket R. J. 25%- szap.), de már itt is többnyire megcsappan (Fall-River 1, Lowell 6, Cambridge 5, Lynn 11, Lawrence 11, Waltham 11, Malden 11, Salem —3, Taunton 8, Woonsocket R. J. 14, Newport R. J. 11%- szap.) és megfigyelhetjük, hogy ugyanakkor a még kevésbé telített belső Massachussets (Worcester 23, Springfield 46, Pittsfield 30, Chicoppee 43%- szap.) és Connecticut városai (Hartford 40, Bridgeport 41, Newhaven 22, Waterbury 25, New-Britain 35, Stamford 39, Meriden 17, New-London 30%- szap.) igen gyors tempóban fejlődésnek indulnak. Hasonlóképp van New-York államban: az ősi Albany (1900—10: 60%, 1910—20: 130%- szap.) és környéke nem nagy mérvben szaporodik s bár itt a Hudson-Erie csatorna Schenectadyt hirtelen fölvirágoztatta (1900—10: 130%, 1910—20: 220%- szap.) a néphullám az Ontario és Erie tavak s a Niagara felé halad, s azok környékén a vízi erőket és víziútakat kihasználó nagy városok, hatalmas emporiumok alakulnak ki. (Buffalo 20, Rochester 36, Syracuse 25, Utica 27, Niagara Falls 66, Erie Pa. 40%- szap.) Hasonló eltolódást találunk Pennsylvánia és Ohio s Michigan között s amíg amannak szaporodása 14, emezeké 21, illetve 310%. A háborús ipar nagy részt ide koncentráldott s az itt lévő városok (a New-York után legtöbb magyar lakossal bíró Cleveland 42, Toledo 44, Columbus 31, Akron 202, Dayton 31, Grand Rapids 22, Joungetown 69, Flint 138, Cauton 73, Springfield 30, Lansing 84, Jackson 54, Saginaw 23, Lima 35, Muskegon 52, Wheeling W. Va 31., Lorain 29, East Cleveland 197, Warren 1440%- szaporodása Philadelphia és a Delaware folyó környékét (Bethlehem 192,

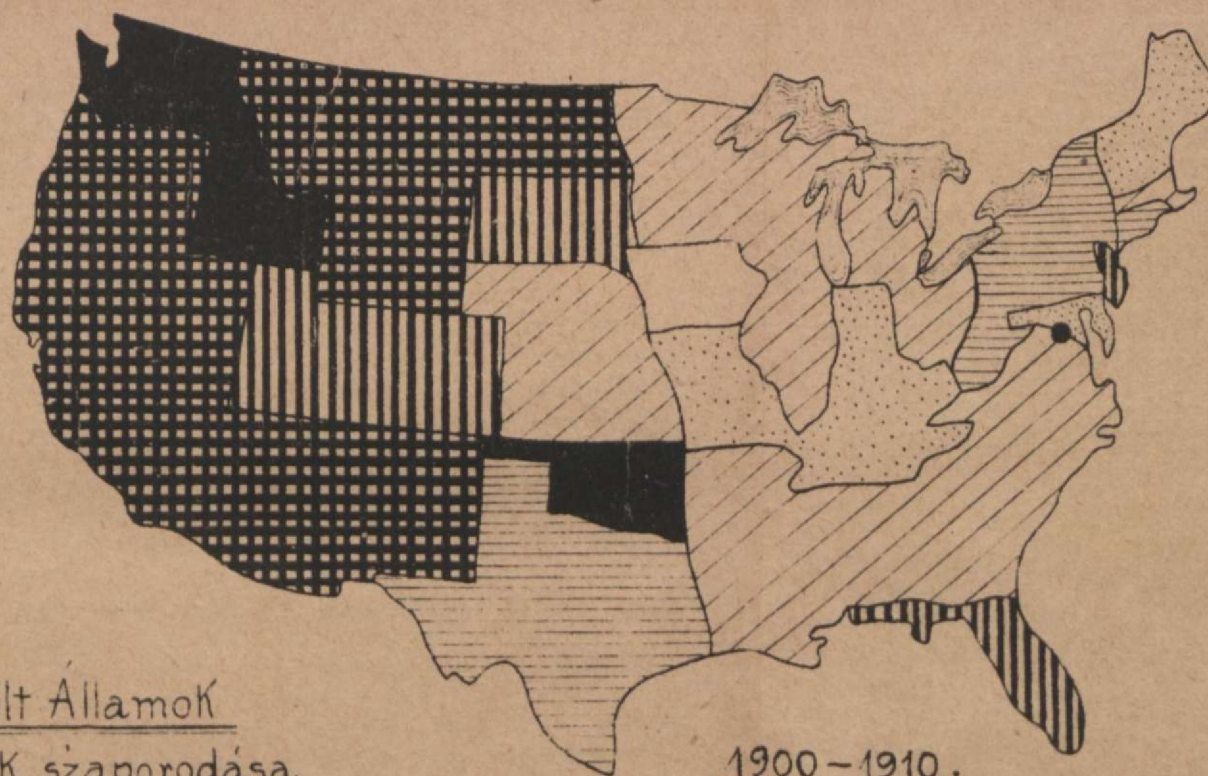

Allentown 42, Trenton N. J. 23, Easton 12‰ szap.) kivéve a legtöbb esetben veri Pennsylvánia városai (Pittsburg 10, Scranton 6, Reading 12, Harrisburg 15, Wilkesbarre 10, Harleton 27, Johnstown 21, Altoona 16, Lancaster 13, York 6, Williamsport 14, Mc Keesport 8, viszont Newcastle Ohio határán 79‰ szaporodását. Ez a hatalmas és hirtelen fejlődés megteremti a maga milliós városát: *Detroit* a háborús ipar központja lesz. (1900—10: 63, 1910—20: 113, s közel hozzá Hamtrauck 113, Highland Park 1029, Lakewood 175, Post Huron 38‰ szap.) Evvel a nagyarányú fejlődéssel Indiána, Illinois és Wisconsin városai közül csak azok képesek többé-kevésbé lépést tartani, melyek vagy egyszinten vannak Ohio és Michigan hatalmasan fejlődő részével, azaz e sáv természetes folytatásába esnek (a sok magyar lakosú South Bend 32, Fort Wayne 35, Rockford 45, Madison 50, Decator 41, Muncie 52, Rock Island 45, Auróra 22, Rokomo 77, Anderson 32, Richmond 20, de már Springfield csak 15, Peoria 14, Tere Haute 14, Joliet 14‰ szap.) vagy a Michigan tó nagyszerű viziútja mellett fekszenek. (Chicago 24, Racine 54, Kenosha 89, Milwaukee 22, Sheboygair 17‰ szap.) Ezalatt Indiana alsó része városai (A nyugatibb s az Ohio torkolatához közelebb fekvésű Evansvillét 22‰ szap, kivéve.) az ősi Louisville (5‰ szap.) sőt Ohio legalsóbb része is) (a régibb kultúrájú Cincinnati 10, vele szemben Covington 7, Newport 3‰ szap.) továbbá Illinois alsó része és Wisconsin felső része városai (East St. Louis 14, Oshkosh 0.3, La Crosse — 0.2, Superior City — 2‰ szap.) nem fejlődnek eléggé.

Hogy az emberi szempontok lassankint háttérbe szorítják a természeti szempontokat, mutatja Chicago és St. Louis példája. St. Louis a keletről nyugat felé tartó népáramlási hullám középpontján áll s mivel ennek a hullámnak az első megnyugvása a Mississipp-i vonala volt, végső kilengése pedig a Csendes Óceán partjáig ért, mindez elősegítette, hogy e néphullám kezdetén, közepén és végén nagy város keletkezzék (New-York, St. Louis, San Francisco). De ettől eltekintve St. Louisnak eleve kedvező fekvése van: a Missouri és Mississippi torkolatánál s egyúttal közel az Ohio torkolatához; amik szinte szükségszerűen fontos kereskedelmi gócponttá tették. Mégis csak addig szaporodott erősen, amíg a természeti erők és szempontok közvetlenebbül hathattak, vagyis a hirtelen nagyranövés ideje alatt s mai szaporodása már csupán 10‰ (1900-10: 22,) Chicagó szintén igen kedvezően fekszik, az egész belső rész másik fontos viziútjának, a nagy tavaknak egyik nagyszerű öblében. Ámde, hogy St. Louis-val ellentétben a hirtelen felnövés után is megtudta tartani a standardját (1900-10: 29, 1910-20: 24‰ szap), annak az az oka, hogy ma már nem annyira természeti fekvéssel jobban összefüggő kereskedelmi jelentősége a fontos, hanem az, hogy egyúttal középpontja egy hatalmas ipari kultúrának, sőt épp úgy, mint New-York, Philadelphia, Detroit és régebben Boston *maga körül az ipari nagy városok egész sorát keletkeztette.* (Gari 230, Cicerotown 209, Oak Park Village 105, Evanston 49‰ szap.) St. Louis nem tudott idáig fejlődni úgy, hogy nem csupán Chicagóval nem tud megfelelő lépést tartani, de a mögötte nyugatra kifejlődő, új és frissebb életerővel bíró Kansas City-ben is erős versenytársra lett. (1900-10: 52, 1910-20: 31‰ a vele szemben fekvő Kansas állambeli hasonló nevű része 1900-10: 60, 1910-20: 23‰ szap.)

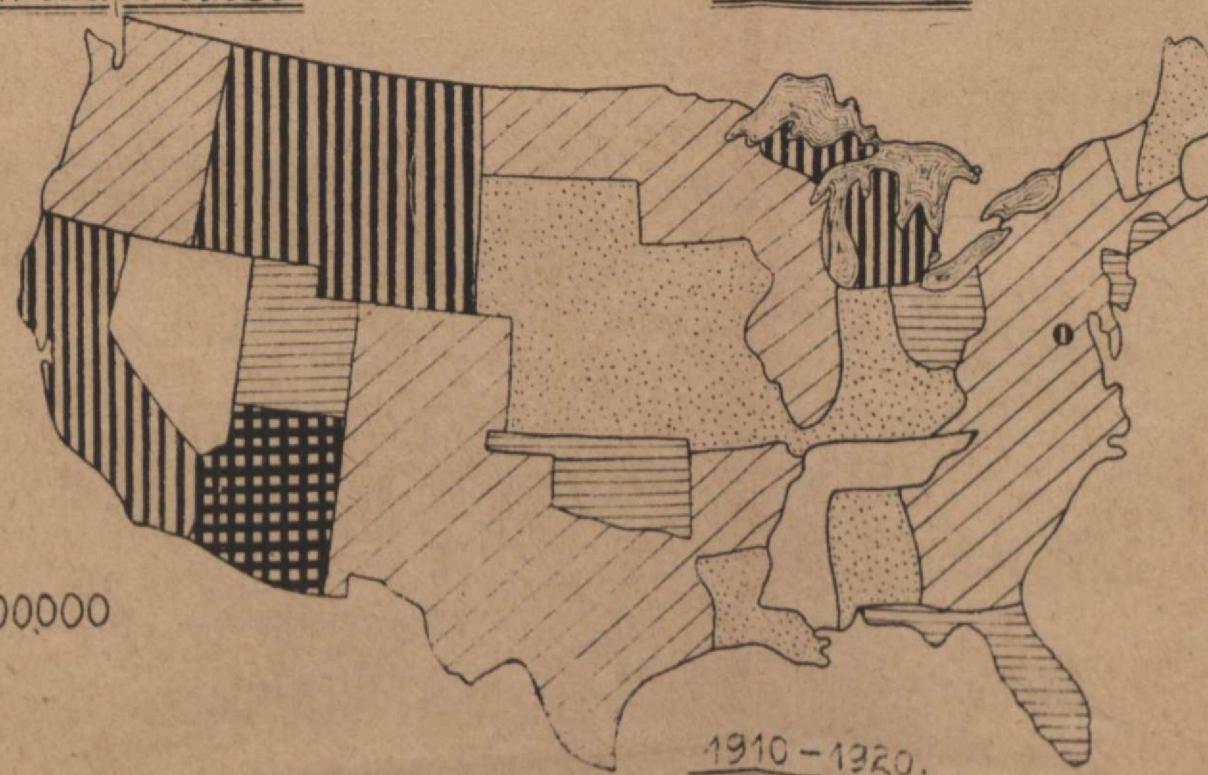
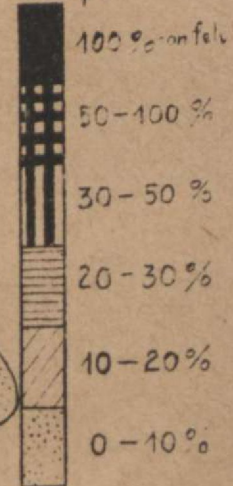
Nem véve most számba az Ohiótól és New-York-tól délre eső keleti államok és nagy városok 1910-20 évi fejlődését, amelyről később akarunk szólni,

Az Egyesült Államok
népességének szaporodása

1900-1910.

Szaporodás:

1910-1920.

Fogyás:

1:30.000.000

a Mississippitől és Missouritól nyugatra eső államok decennális képe ugyanazt a jellemző vonást viseli magán, ami az egész Egyesült Államok népességi eloszlására nézve már régen jellemző: a városi és vidéki népesség aránytalan eloszlását. Az Egyesült Államokban 288 város van most 25.000 lakoson felül s ez a 288 város 35.931 ezer lakost számlál, szóval magában foglalja az összlakosság 34%-át, míg 1910-ben a 25.000-en felüli városok lakossága 28.291 ezeret, vagyis 31%-ot, 1900-ban még csak 20.913 ezeret azaz 28%-ot tett ki.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez valami abnormis fejlődés. Saját speciális viszonyainkat (Budapest!) vagy moralizáló szempontokat tartva szem előtt, a lakosságnak a városba todulását, eo ipso egészségtelen sűrűségnek tartjuk. Ez azonban csak a fejlettebb kultúra közepette lehet megfigyelhető jelenség, amikor a lakosság a kialakult, ősi kultúrájú, egészségesebb és egészségesebb lakásvizonyokkal bíró vidéki városokat és községeket otthagyja a nagyváros sokszor kétes értékű kultúrája kedvéért s vállalja annak összes hátrányait is. De amikor például nálunk a tanyai lakosság a faluba, a vidéki városba húzódik be s kezdetben csak a termés hónapjaiban él kinn a tanyán, később pedig már egész évben a faluban vagy városban lakik s a tanyára inkább csak ki-ki néz, ez számára a művelődést, a fejlettebb kultúrába való beolvadást jelenti. Hasonlóképp sem a farmernek a nagyobb városok felé vivő útját nem tekintjük okvetlen degeneratív jelenségnek, még kevésbé pedig azt, amikor az Egyesült Államokban a keletről, sőt a tengeren túlról nyugat felé özönlő lakosság a nyugati városokba todul és szinte a semmiből, vagy aránylag kicsiny kezdetekből egy vagy egypár évtized alatt százezres sőt milliós városokat teremti. Először is számba kell venni, hogy az amerikai nagy városok többnyire nem hasonlók az európai nagy városokhoz és lakosságuk nem kis területen szorul össze, hanem óriási területen lakik (természetesen nem számítva New-Yorkot és más nagy városok központibb részeit a felhőkarcolókkal), némiképp hasonlóan a mi földi városaink lakosságához. Így ott a lakosság eloszlása jóval egészségesebb természetesebb alapokon történik. Másodsor — és ez a legfontosabb — az Egyesült Államok nyugatibb részein a lakosságnak a városokba való todulása sok tekintetben hasonlít az ember ősi, természetes megtelepedéseire. Amint a bronz és vaskorban az emberek egy-egy védettebb és előnyösebb helyen gyűltek aránylag nagyszámban össze s e helyeken primitív kereskedelmet és ipart kezdték űzni, lényegében ugyanúgy történik az Egyesült Államok még gyér népességű nyugati vidékein. Egy-egy kedvező ökológiai város elkezd óriási mérvben fejlődni s nemcsak a közvetlen vidéke, hanem messze földek lakosságát is magához vonzza. Így fejlődtek ki hirtelen nagy, sőt óriási városokka Chicagó és St. Louis majd a nyugatibb részen az északi ikerváros, St. Paul és Minneapolis, Du Luth 25%, Des Moines 46%, Omaha 54%, Kansas City, Little Rock 42%, Oklahoma City 42%, délen Texas nagy városai: Dallas 73%, San Antonio 67%, Houston 75%, Fort Worth 45%, El Paso 97% és a Csendes Óceán felé vagy annak partjain San Francisco 22%, Salt Lake City 27%, Portland 25%, Seattle 33% s ugyanott délfelé Fresno 24%, Los Angeles 81% és San Diego 89% szap.). Környékükön rendszerint messze földön nincs jelentős hely, nagyságukkal és fényükkel elhomályosítják a többi szerény városkát.

Az egész nyugati rész egy pár aránylag nagy és mellettük aránytalanul kisebb várossal van telehintve! Úgy véljük, hogy ez az ősi városzerű kifejlődésnek is általános képe! A városalapításról szóló regék jórészt a hirtelen felnövés tényében gyökereznek. Bizonyos idő múlva azután a nagy várostól kellő távolságra, hatalmasan fejlődő város tűnik fel s nagy várossá növi ki magát, mint Oklahoma államban újabban Tulsa 296%, Kansasban Wichita 38% és Topeka 40%, Jowában Sioux City 49%, Texasban Waco 46%, Wichita Falls 389%, Beaumont 90%, Louisiana északi részén Shreveport 57%, Californiában Stockton 73% és Sacramento (87%) s úgy látszik ilyenén fog fejlődni South Dakotában Sioux Falls (76%) és Arizonában Phoenix (161% szap.). Az ilyen rohamosan fejlődni kezdő város azután nem egyszer elhomályosítja a hozzá kissé közelebb fekvő régi vagy szintén újabb fejlődésű nagyobb várost, mint Kansas City St. Josephet (1% szap.), Omaha Lincoln-t.

Az az újonnan kifejlett város azonban, melyet kedvező kereskedelmi fekvése tett hirtelen nagygyá, ha kereskedelme nyomában nem alakul megfelelő *hatalmas* ipar, rendszeren nem fejlődik tovább. A kereskedelem ugyanis csak *keletkezteti* a városokat. A városok leggyakoribb ősi formája, hogy kedvezőbb fekvésű helyen, a *vásártér* körül aránylag igen gyors tempóban felgyűl és letelepszik a környékbeli lakosság. A kereskedelem azonban lényegében mindig tranzitó természetű s a kereskedő ember aránylag könnyen változtatja lakóhelyét, ha máshol kedvezőbb megélhetést talál vagy az illető hely valami okból elveszítette kereskedelmi fontosságát. Ámde ha a kereskedelem központján és annak nyomában *nagyobb arányú* iparosság is kifejlődik, mint-hogy az ipar jóval helyhez kötöttebb és jóval több munkáskezet kíván, az illető város tovább fejlődhet és lakossága is, az ipar nyomában járó nagyobb bevándorlás révén, az eddigénél még jobban megszorodhat. A megfelelő nagyszabású ipar ki nem fejlődését érezte meg például a Washington állam keleti részén Spokane Falls, amely 1900–10 között mint fontos vasúti csomópont és mint nagyarányú öntöző földművelés központja, 100 ezer lakosú várossá nőtt, de amíg 1900–10 között 183%-ot, 1910–20-ban éppen semmit sem szaporodott. Hasonlóképp járt St. Joseph, amelynek már több mint 100 ezer lakosa volt s hirtelen gyarapodását a Missourin átvezető vasúti hídjának és a nyomában fejlődő tranzitó kereskedelmének köszönhette; lakossága azonban 1900-ban 77 ezerre sülyedt s azóta sem növekedett (1910–20: 0·7% szap.) sőt mindinkább háttérbe szorult a nagyiparos Kansas City mellett. Ugyanúgy járnak a bányavárosok, ha az ipari feldolgozás nem ott helyben válik nagyarányúvá, így Butte (Montana, 1900–10: 28, 1910–20: 6% szap.), Colorado Springs 1900–10: 38, 1910–20: 4% szap.), amelyet az ipari centrumnak megindult Puebloval (1900–10: 58, 1910–20: 3% szap.) együtt Denver nagyarányú ipari fejlődése szorított háttérbe. (A mi bányavárosaink jó része hasonlóképp járt, így Salgótarján, Selmecbánya s ez vár az Esztergom és Komárom megyék most még jórészt erősen szaporodó bányahelyeire is.) Általában az ősbib, egyszerűbb foglalkozás városát, a kereskedelmi várost (ezek közé sorozandó a földtermékeit és eszközeit földhalmozógabona és állatkereskedő város pl. Hódmezővásárhely, Székesfehérvár.) mindig háttérbe szorítják az ipari fejlődés összetettebb s a kereskedelmet előzménynek involváló helyei. (Így Székesfehérvárt és az összes alföldi nagyvárosokat Budapest.) Az elto-

lódások ilyen irányát az Egyesült Államokban igen tisztán mutatja az egymást kiegészítő ikerváros, Minneapolis és St. Paul fejlődése, ahol Minneapolis a maga hatalmas malmaival, 381 ezer lakosával (1900—10: 49%, 1910—20: 26%₀szap.) mindinkább háttérbe szorítja a vele sokáig lépést tartó, fauszató és kereskedelmi kikötőként szolgáló St. Pault (1900—10: 31, 1910—20: 9%₀ szap. 235 ezer lakos. Ugyanúgy történt ez nálunk az ősi kereskedő város Buda és a mindinkább iparossá váló Pest fejlődésében.)

Ez az ikerváros-típus, amely különösen folyók két partján (St. Louis és East St. Louis, Omaha és Counceill Bluff) mutatja, hogy a városok kifejlődésében nem csupán a szórványos kedvező helyek formációja az egyedüli, ha leggyakoribb is. Találunk más formációkat is, ilyenek a most említett dualisztikus alakulások, azután valamely kitűnő öböl vagy tó melléki kör-szerű elhelyezkedés, (így a S. Franciscoi öböl körül S. Francisco (22), Oakland (44), Berkeley (38), San José (37), Alameda (23 szap.); a Pouget Sund körül Tacoma (16), Seattle, Everett (217% szap.); a Michigan, Erie és Ontario tó városai) azután az egy ipari gócpont körül elhelyezkedő városok bokros formációja (Ilyenné kezd válni a már említetteken kívül Los Angeles, amely már a millió felé halad s hatalmasan fejlődő kultúra s virágzó városok /Long Beach 252%, Pasadena 50% szap/ középpontja). és végül szőlőfűrt-szerű elhelyezkedése a városoknak egymáshoz elég közel egy folyó két partján. (Így Davenport, Dubuque, Rock Island, Moline, Burlington (1910 : 24 ezer lakos) és Quincy a Mississippin két oldalán.) Ezek mind ősi elhelyezkedési formák s lényegükben hasonlóak ahhoz, mint amikor a hazánkbeli őskori telepek szőlőfűrt-szerűen Szeged vidéke és Csóka között a Tisza két partján helyezkedtek el, vagy akár az indiánok falvai régenté a nagy tavak mellékén s manapság is a bakairik kistalvai Brazília belsejében a Batovy-folyó két oldalán. Az *emberi érdek* az, amely az ilyen formák révén, a különböző kultúrfokokon *lényegében egyformán* reányomja bélyegét az illető tájra s ha éppen szükséges egy pár formációt concedálva alkalmazodik is a vele szemben ép a rendkívüli változatosságban kitűnő *természet*-hez: mégis csak az *ember* az, akit érdekei állandóságával ural az egész természet!

És most térjünk át a délkelet államaira és városaira. A keletről nyugat felé törő néphullámnak már korán meg kellett osztódnia, mert nem volt képes egyetlenegy irányban a maga teljes egészében útát találni, jó ideig erős akadályra lelven a nyugati vidékek kevésbé kultúrált voltában s a Mississippin vonalán, amelyen hidak nagy szélessége miatt nem könnyen keletkezhettek. A kelet-nyugati néphullám vonala először természetesen a kezdő pontnál, tehát New-Yorknál tört meg, ahol a nagymérvű bevándorlás folyton ontotta ki a partra embertömegeit. Az ipar hatalmas fejlődése New-York-tól észak felé, a Hudson folyó vonalára s Massachusetts s Rhode Island felé terelte az ember áradat egy részét s ezek a tájak telítődtek meg leginkább bevándorlókkal. (Massachusetts és Rhode Island népsűrűsége ma is a legnagyobb : 180 illetve 187 lakos esik itt egy □ km-re, az utánok következő New Jersey-ben 149 s Connecticut-ban már csak 107). Ugyanakkor még inkább megcsappant a délkeleti államok bevándorlása, amely pedig a múlt század elején (mindaddig amíg a 40-es években óriási arányokban

meg nem indult a Mississippi és a nagy tavak környékére történő vándorlás) a délen virágzó gyapottermelés és földművelő kultúra révén igen erős volt s ahol a rabszolgatartás segítségével nagy gazdaság és kultúra fejlődött ki. Erősen visszafejlődött Charleston, amely a déli kereskedelem egyik fő ki-kötője volt, déli városok közül csakis New Orleans tudta a Mississippi torkolata révén továbbfejlődését biztosítani. Nem növekedett kellőképp tovább a déli államok legkultúraltabbja, az iparosabb Virginia sem, sőt maga Baltimore is, a déli és északi kereskedelem szerencsés elhelyezkedésű pontja, New-Yorknak sokáig erős rivalisa, fejlődésében erősen megállt (1900-10 csak 10% szap.). A néphullám észak felé való kiágazása azonban New Hampshire, Vermont és Maine sziklás vidékein megtört és ezeknek sem a lakossága nem szaporodik már kellő mértékben, (Maine 4, New Hampshire 3, Vermont 1% szap. A szaporodás különben már 1850 óta igen csekély, e három államnak 1850-ben összesen 1.215 ezer, Massachussetsnek 995 ezer lakosa volt, viszont 1920-ban az állam lakossága csak 1.563 ezerig, Massachussetsé 3.852 ezer) sem városaik nem fejlődtek eléggé. (A legnagyobbak Manchester 78 ezer l. 12% szap. Portland 69 ezer l. 18% szap. Lewiston 32 ezer l. 21% szap. Nashua 28 ezer l. 9% szap. Bangor 26 ezer l. 5% szap.) Közben a technika haladása, a vasutak nagyarányú fejlődése teljesen áttörte a Mississippi és Missouri vonalát s a néparadat nyugat felé lecsapolódhatott.

Mai nap azonban jelei mutatkoznak annak, hogy a nagy lehetőségek ideje már itt is csökkenőben van s habár a legtöbb nyugati állam lakossága nagy arányokba fejlődik is, egypár államban már csekélyebb a szaporodás s az 1900-10 évi szaporodás óriási számainak csökkenését (a százalékos szaporodás 1900-10, ill. 1910-20 között: Colorádó 48, 18; Idaho 101, 33; New Mexiko 68, 10; Nord Dakota 81, 12; Oklahoma 110, 22; Oregon 63, 16; South Dakota 45, 9; Washington 120, 19.) nem lehet sem a bevándorlás csökkenésével, sem Michigan és Ohio pillanatnyi háborús nagyobbraendülésével (Ohio 150%-ról 21%-ra, Michigan 150%-ról 31-ra.) eléggé megmagyarázni. A néphullám most már új utakat is keres magának s ezt délkelet felé az Allegheny-hegység újabban erősebben bányászott természeti kincsei s az Atlanti Océán felé siető kisebb folyók és patakok ipari célokra nagyszerűen felhasználható vízesései körül találja meg. A délkelet városai 1900-10 közti nagymérvű szaporodásukat igen gyakran még tetézték is. (Így nagy mérvben szaporodtak a köztük legészakibbak: a főváros voltát is érző Washington 32, Cumberland 32, Hagerstown 70, Baltimore 31, azután a két Virginia városai: Richmond 35, Norfolk 72, (hadi-kikötő!) Roanoke 46, Portsmouth 64, Newport News 76, Petersburg 28, Huntington 61, Charleston 72, Clarksburg 202% szap. Ámde tovább is délfelé szinte mindegyik délkeleti város, így Atlanta 30, Birmingham 34, Memphis 24, Jacksonville 59, Savannah 28, Knoxville 114, Chattanooga 30, Augusta 28, Macon 30, Tampa 36, Winston-Salem 113, Charlotte 36, Columbia 43, Columbus 51, Pensacola 35, Miami 440, Asherville 52% szap. Szinte egyedül válik ki közülök a kereskedelmi jellegét erősebben megtartott Nashville 7% szap.) (A két legősibb kultúrájú déli város, New Orleans és Charleston közül előbbi 14% szaporodásával 1900-10 közti szaporodását 18% közelítette meg, utóbbi pedig feléledt eddigi mozdulatlan állapotában s 1900-10 közti 5% szaporodása 16%-ra ugrott.) A délkeleti rész, amelynek kultúrája amint mondtunk jóval

Államok	L a k o s s á g				Szaporodás ill.		Lakosság	Szaporodás ill.		Lakosság	Szaporodás ill.		Lakosság	Szaporodás ill.				
	fogyás%				1910/20	1900/10		fogyás%			fogyás%							
	1920	km ² -re jut	1910/20	1900/10				1910/20	1900/10		1910/20	1900/10						
Alabama	51 998	134 689	2 347 295	98	9,8	16,9	Hartford, Conn.	138036	39,6	23,9	Long Beach, Kal.	55593	212,2	690,8	Auburn, N. Y.	36192	4,4	14,20
Arizona	113 956	295 134	333 273	1,7	63,1	66,2	Scranton, Pa.	137783	6,1	27,3	Gary, Ind.	55378	229,6	—	Battle Creek, Mich.	36164	43,1	36,1
Arkansas	53 335	138 132	1 750 995	13	11,2	20,0	Grand Rapids, Mich.	137634	22,3	28,6	Lincoln, Nebr.	54934	24,9	9,5	Council Bluffs, Ia.	36162	23,5	13,5
Colorado	103 948	269 214	939 376	8,4	17,6	48,0	Paterson, N. J.	135866	8,2	19,4	Portsmouth, Va.	54387	63,9	90,5	Hammond, Ind.	36004	72,1	69,1
Connecticut	4 965	12 859	1 380 585	107	23,8	22,7	Youngstown, Ohio	132358	67,4	76,2	Wheeling, W. Va.	54322	30,5	7,1	Quincy, Ill.	35978	—1,7	0,9
Delaware	2 370	6 138	223 003	36	10,2	9,5	Springfield, Mass.	129563	45,7	43,3	Haverhill, Mass.	53884	22,1	18,7	East Chicago, Ind.	35967	88,3	159,9
Columbia Distrikt	70	181	437 571	2417	32,2	18,8	Des Moines, Iowa	126468	46,4	39,0	Lancaster, Pa.	53150	12,5	13,9	Newport News, Va.	35596	76,2	2,9
Florida	58 666	151 939	966 296	6	28,4	42,4	Now Bedford, Mass.	121217	25,4	54,8	Macon, Ga.	52995	30,3	74,7	Rock Island, Ill.	35177	44,6	24,8
Georgia	59 265	153 490	2 894 683	19	10,9	17,7	Fall River, Mass.	120485	1,0	13,8	Augusta, Ga.	52548	28,0	4,1	Youghkeepsie, N. Y.	35000	25,3	16,3
Idaho	83 888	217 261	631 826	2,0	32,6	101,3	Trenton, N. J.	119289	23,2	32,1	Tampa, Fla.	51252	35,7	138,5	Austin, Tex.	34875	16,8	34,2
Illinois	56 665	146 756	6 485 098	44	15,0	16,9	Nashville, Tenn.	118342	7,2	36,5	Roanoke, Va.	50842	45,8	62,2	Meriden, Conn.	34739	8,3	11,7
Indiana	36 354	94 153	2 930 544	31	8,5	7,3	Salt Lake City, Utah	118110	27,3	73,3	Niagara Fall, N. Y.	50760	66,7	56,5	Pontiac, Mich.	34273	135,8	48,8
Iowa	56 147	145 415	2 403 630	16	8,0	—0,3	Camden, N. J.	116309	23,0	24,5	East Orange, N. J.	50710	47,5	59,8	Easton, Pa.	33813	18,5	13,0
Kalifornia	158 297	409 973	3 426 536	10	44,1	60,1	Norfolk, Va.	115777	71,6	44,7	Atlantic City, N. J.	50682	9,8	66,8	Danville, Ill.	33750	21,1	70,4
Kansas	82 158	212 780	1 769 257	8	4,6	15,0	Albany, N. Y.	113344	13,1	5,5	Bethlehem, Pa.	50358	292,3	19,3	Amsterdam, N. Y.	33524	7,2	49,4
Kentucky	40 598	105 145	2 416 013	23	5,5	6,6	Lowell, Mass.	112759	6,1	11,9	Huntington, W. Va.	50177	61,0	161,4	Wilmington, N. C.	33372	29,6	22,7
Louisiana	48 506	125 625	1 797 798	14	8,5	19,9	Wilmington, Del.	110168	26,0	14,3	Topeka, Kans.	50022	40,5	30,0	Orange, N. J.	33263	12,3	22,7
Maine	33 040	85 570	768 014	9	3,5	6,9	Cambridge, Mass.	109694	4,6	14,1	Malden, Mass.	49103	10,6	31,9	Oshkosh, Wis.	33162	0,3	16,9
Maryland	12 327	31 926	1 449 610	45	11,9	9,0	Reading, Pa.	107784	12,2	21,7	Kalamazoo, Mich.	48858	23,9	61,6	Portsmouth, Ohio	33011	40,6	31,4
Massachusetts	8 266	21 408	3 852 356	180	14,4	20,0	Fort Worth, Tex.	106482	45,2	174,7	Hamtramck, Mich.	48615	1266,0	—	Ogden, U.	32804	28,2	56,8
Michigan	57 980	150 162	3 667 222	24	30,5	16,1	Spokane, Wash.	104437	0	183,3	Winston-Salem, N. C.	48395	113,2	66,3	New Brunswick, N. J.	32779	40,2	16,9
Minnesota	84 682	219 318	2 386 271	11	15,0	18,5	Kansas City, Kans.	101177	22,9	60,1	Jackson, Mich.	48374	53,9	24,8	Morristown, Pa.	32319	15,9	25,2
Mississippi	46 865	121 876	1 789 384	15	—0,4	15,8	Yonkers, N. Y.	100226	25,6	66,5	Quincy, Mass.	47876	46,7	36,6	Hazleton, Pa.	32277	26,8	73,9
Missouri	69 420	179 791	3 403 547	19	3,3	6,0	Lynn, Mass.	99148	11,0	30,4	Bay City, Mich.	47554	5,3	63,5	Lewiston, Me.	31791	21,1	10,5
Montana	146 997	378 506	547 593	1,5	45,6	54,5	Duluth, Minn.	98917	26,1	48,1	York, Pa.	47512	6,2	32,8	Watertown, N. Y.	31285	17,0	23,2
Nebraska	77 520	200 768	1 295 502	6	8,7	11,8	Tacoma, Wash.	96965	15,8	122,0	Highland Park, Mich.	46499	1028,6	864,9	Columbus, Ga.	31125	51,4	16,7
New-Hampshire	9 341	24 192	443 083	18	2,9	4,6	Elizabeth, N. J.	95682	30,3	40,8	Charlotte, N. Car.	46338	36,2	88,0	Pensacola, Fla.	31033	35,0	29,5
New Jersey	8 224	21 299	3 155 374	149	24,4	34,7	Lawrence, Mass.	94270	9,8	37,3	Newton, Mass.	46054	15,7	18,5	Green Bay, Wis.	31017	22,9	35,1
New-Mexiko	122 634	317 609	360 247	1,3	10,1	67,6	Utica, N. Y.	94156	26,5	32,0	Mc Keesport, Pa.	45975	7,7	24,7	Petersburg, Va.	31002	28,3	10,6
New-York	49 204	127 433	10 384 144	81	13,9	25,4	Erie, Pa.	93372	40,4	25,2	Cedar Rapids, Ia.	45566	38,9	27,9	Sheboygan, Wis.	30955	17,3	15,0
Nevada	110 690	286 675	77 407	0,4	—5,5	93,4	Somerville, Mass.	93091	20,5	25,3	Pasadena, Kal.	45354	49,7	232,2	Waltham, Mass.	30915	11,0	18,5
N. - Carolina	52 426	135 778	2 556 486	19	15,9	16,5	Flint, Mich.	91599	137,6	194,2	Elmira, N. Y.	45305	21,9	4,2	Moline, Ill.	30709	26,9	40,3
N. - Dakota	70 837	183 460	645 730	3	11,9	80,8	Jacksonville, Fla.	91558	58,7	103,0	Cicertown, Ill.	44995	209,1	—10,7	Newburgh, N. Y.	30366	9,2	11,5
Ohio	41 040	106 289	5 759 368	54	20,8	14,7	Waterbury, Conn.	91410	25,0	43,0	New Castle, Pa.	44938	79,2	99,6	La Crosse, Wis.	30363	—0,2	5,3
Oklahoma	70 057	181 440	2 027 564	11	22,4	109,7	Oklahoma City, Okla.	91258	42,1	539,7	Fresno, Kal.	44616	23,9	28,0	Muskogee, Okl.	30277	19,8	494,2
Oregon	96 699	250 440	783 389	3	16,4	62,7	Schenectady, N. Y.	88723	21,8	129,9	Galveston, Tex.	44255	19,7	—2,1	Newport, R. I.	30255	11,4	21,0
Pennsylvania	45 126	116 872	8 720 159	75	13,8	21,6	Canton, Ohio	87091	73,4	63,7	Shreveport, La.	43874	56,6	75,0	Colorado Springs, Col.	30105	3,5	37,9
Rhode Island	1 248	3 233	604 397	187	11,4	26,6	Fort Wayne, Ind.	86549	35,4	41,7	Decatur, Ill.	43818	40,7	50,0	Kokomo, Ind.	30067	76,8	60,3
S. - Carolina	30 989	80 258	1 683 662	21	11,1	13,1	Evansville, Ind.	85264	22,4	18,0	Woonsocket, R. I.	43496	14,1	35,2	Lynchburg, Va.	29956	1,6	56,1
S. - Dakota	77 615	201 014	635 839	3	8,9	45,4	Savannah, Ga.	83252	28,0	19,9	Montgomery, Ala.	43464	14,0	25,7	West New York, N. J.	29926	120,7	157,5
Tennessee	42 002	108 832	2 337 459	21	—7,0	8,1	Manchester, N. H.	78384	11,9	22,9	Chelsea, Mass.	43184	33,1	—4,8	Joplin, Ohio	29853	—6,9	23,2
Texas	265 896	688 644	4 661 027	7	19,6	27,8	St. Joseph, Mo.	77939	0,7	24,8	Pueblo, Colo.	42908	—3,8	57,7	Cumberland, Md.	29837	36,6	27,5
Utah	84 990	220 115	449 446	2	20,4	34,9	Knoxville, Tenn.	77818	114,1	11,4	Mount Vernon, N. Y.	42726	38,2	45,7	Anderson, Ind.	29767	32,4	11,4
Vermont	9 564	24 770	352 421	14	—1,0	3,6	El Paso, Tex.	77548	97,4	146								

Szilágyságon fejlődött ki, mint a főként a gyáripar révén a 40-es évektől kezdve, hanem mint a jobb vezérszerepet vívó északkeleti rész, agyáripari kultúra átvételével, név szerint új és friss életerőt. Evvel bezáródik az a kulturális fejlődési kör, ma is, mintegy 150 évvel ezelőtt kezdődött meg az Egyesült Államokban, s ha második értékben nem is mindig, de külső arányokban hatalmas méreteket szorított. Most még csak az van hátra, hogy a nyugati aránylag kevésbé telített Hézsszal s délen Arizona, Texas, California déli része és Florida szaporodása szorosítani hatalmas arányai helyett lejjebb szálljon és így a részek is a többi részekkel szemben kellő egyensúlyi helyzetbe kerüljenek. Akkor kezdetét veheti az Egyesült Államoknak nem csupán a külső formában, hanem a belső tartalomban is harmonikus továbbfejlődése s Amerika átveheti azt, amit Európa már nem bír tovább magánál tartani: az egész világ kultúrájának nyugodt, egyensúlyozott sőt talán az eddiginél jóval nyugodtabb, egyenletesebb évszázadokon esetleg évezredekben át tartó vezetését.

*

Talán szokatlan az, hogy egy decennialis népszámlálásnak az egyes részek és városok általános statisztikai adatait nyújtó első megnyilvánulásával ilyen részletesen foglalkoztunk. Az ilyen általános természetű közléseket alig egy pár futó megjegyzéssel szokás kísélni, még akkor is, ha a statisztikai adatok igen kimerítően közöltnének.

Mi azonban fel akartuk a figyelmet hívni arra, hogy az egyes részek és városok számarányai nem csupán érdekesek, hanem igen fontosak is, mert a legszorosabbkapcsolatban vannak az illető ország egész fejlődésével, múltbeli, jelenbeni és jövőbeni mindennemű életnyilvánulásával. Meg vagyunk róla győződve, hogy a jövőben decennialis statisztikák olvasni tudása a település földrajz egyik fontos feladata fog lenni s hogy az emberföldrajznak ez a fejezete hatással lesz a térképolvasásra és a térképészetre is. Igen gyakran megtörténik, hogy nagyon népes, fontos, ötven sőt százezer lakosú városok neve teljesen hiányzik a térképről s viszont ma már nagyon háttérbe szorult helyek mint fontos tényezők nagy befűvel vannak feltüntetve. A földrajztudományával foglalkozók tekintete ezentúl talán nem fog többé-kevésbé közömbösen továbbsiklani a városok lakosságának kisebb vagy nagyobb körrel, négyszöggel való jelzésén, hanem számba veszik, hogy a körök megnagyobbodásával és kisbebedésével egy város és egy táj egész élete változik meg és alakul át. Hatással lesznek talán szempontjaink a népesség számadatainak közlésének pedagógiai vonatkozásaira is s közbenjárunk abban, hogy tankönyveink a népszámi adatok táblázatait ne lélektelenül közöljék, úgy, hogy a tanuló a sok adatba belekábúl, hanem azokat megfelelő magyarázatokkal is kísérvék.

Amikor most összefoglaló táblázatban is közöljük az Egyesült Államok népességének és 25.000 lakoson felüli városainak 1920 évi statisztikai adatait, tesszük azt abban a reményben, hogy az olvasók között akadnak olyanok, akik még sok mindent megtudnak fejteni ezekből az adatokból s kiegészítik és megjobbitják a mi szerény kezdeményezésünket.

Bibó István

Helynév tarlózás.

Gesztenye és származékai. Fa- és növénynévből képzett helyneveink aránylag nem sok volt és van. Annál feltűnőbb, hogy a címül tett szóból keletkezett helynevekből egész csinos sorozatot tudunk kiállítani, mégpedig nemcsak egyetlen vidékről, hanem az ország jó nagy területéről. (A magyar gesztenye vagy geszkenye szó [v. ö. Szatmár és Szakmár, vagy Baraton és Barakony Gömörben, Csitvánd és Csikvánd Győrben, Zovat és Zovak, Sitva és Sikva stb.] az olasz „castagna“, vagy a szlovén „kosztány“, „kasztán“ szóból származik. Délszláv területen sűrűn találkozunk *Kosztány, Kosztanyek, Kosztajnica, Kosztanóc, Kosztanjevac* stb. [Horvátország] helyneveivel).

Itt van elsőnek *Gesztenye* községünk Somogyban, mely *Kardásonyi* szerint (Magyar nemzetségek), már 1240-előtt fennállott. (Vesd össze evvel: possessio *Alma, Körtevély, Sam, Tölgy* stb.).

A *Fekete-Blatny*-féle nagy munkában (Erdészeti jelentőségű fák stb.) azt olvassuk, hogy Zalamerenyén (a veszprémi káptalan birtoka) már 1203-ban öreg gesztenyefák voltak. (A szelid gesztenyefa különösen hosszú életű.) Rosnyó mellett a XIII. sz. közepén szerepel *Gesztinepotoka* folyócska. (Ortvay [Magyarország vízrajza stb.] ezt tévesnek mondja, de szerintünk aligha jogosan [1. később a gömöri adatokat]. Fáról gyakran neveznek el folyóvizeket pld. Eger-, Füz-, Gyertyán-, Tölgyopotoka).

A „gesztené“-ből származik talán a *Geszténéd-Gesztelédén* keresztül a *Gesztéréd*-helynév (v. ö. lengyen és lengyel, angol és angor). Ebből három van. Főbb változataik: *Kesztred* 1332, *Gesztred* 1454, (Szabolcs) *Geszttrád* *Gesztterágy*, 1359, (Kolozs) és *Geszttered* 1264, *Gesztregy* 1422, *Geszttrágy* (Zala) (V. ö. ehhez: Almágy, Egregy, Gyertyánágy, Körtegy, Hárságy, Füzegy, Nyárágy, Mórág (Mór) Somogy. Száldobágy, Szilágy, Szilvágy stb. Meglepő, hogy közülök egyesek személynévként is szerepelnek pld. Comes Almágy de Bátka 1300. A *Geszttrágy* [Guestred] is előfordul személynévképpen: 1. lentebb: Gesztes).

Van aztán egy csomó olyan helyneveünk, mely a „gesztenye“ szó elvonásából és ennek tovább képzéséből keletkezett. Ilyenek a *Geszt*-ek és *Gesztes*-ek. (Ilyen elvonás és továbbképzés főképpen személynévek esetében szokásos [pld. Madaras-ból lett Mad, ebből Madács, Madocs, Madocsán, Magyar Nyelv XV. Melich]. A „gesztes“ származhat a gesztenyéből [v. ö. gusztonyos és kosztos, vagy szakállas és szakás-horog, vagy talán *Geszt* és *Gesztely*, *Toch* és *Tochol*, *Tob* és *Tobol*, *Tap* és *Tapán*, jegfa és jegenyefa, Feké és Feketeerdő stb.] A „gesztes“ szó Délbaranyában él mint tájszó s annyit jelent mint kemény fás, pld. gesztes dió. Ugyanezt Vasban kaszta-diónak mondják [ez szláv szó].

Geszt helyneveünk van vagy volt Pozsonyban, Bodrogban, Borsodban, Biharban, *Geszt*i, *Geszt*é, *Geszt*ej, *Geszt*ely (Keszti, Keszteley, Keszthely) Baranyában, Somogyban, Zalában, Nyitrában, Zemplénben, Gesztes (sokféle alakváltozatban) Komáromban, Gömörben,

Szilágyban, Krasznában. A komáromi Gesztes (Kezthes) vár neve 1138-ban mint személynév bukkan fel, a szilágyi Gesztes családnév és erdő-név egyben. (A komáromi Gesztes szomszédságában Bánhidán és Gyarmaton ma is vannak „gesztenyés“ dűlőnevek. Személynévi használata bizonyára másodlagos. A Vértesben ilyen nagyobb helynevek vannak: Vadalmás, Somhegy, Somlyó, Gyertyános, Körtvélyes, Halyagos, Hárság, Meszesbük, Nagycser.) Értékes erdő lehetett, mert a szomszédok egyszer feltűnően nagy kárt tudtak benne tenni. (Petry: Szilágy megye). Ugyálszik egy volt vele Geztheus (Gesztüs) teleke.

Van azután egy csomó Gesztőcz helynevünk. Jelesül Baranyában, Tolnában, Esztergomban, Hontban, Trencsénben, Nyitrában, Biharban. (Néhány alakváltozat: Gesztőcze, Gesztecz, Kesztelch. Kesztlőcz, a Ghymes vidékit magát Geztua, Geszteus, Gesztőd, Gesztőcz, Gesztőcze, néven találom Szabó László: a Forgách család című munkájában. (Ez a Gesztőlcz szlávok képzésnek látszik s talán Gesztelyből alakult [v. ö. Csaholy és Csaholcz Szatmárban]. Volt Kesztelcze patak is).

Gömörben van azután Gesztete. (Ez az „ete“ vagy „te“ talán kicsinyítő képző pld. Kádárta, Berénte, Lövéte stb. vagy Csém és Csömöte Vasan család és helynév, vagy Szenk, Szenke és Szenkete [v. ö. Ulcs Ulcsy, Ulcsene, Ulcsete, vagy Vik, Vikina, Vikota stb]). Mosonban Gesztin (Gueztin) vagy Gesztencze. (V. ö. Szencse-Mágocs és Szent-Mágocs nemzetség, Zicsvató és Zsitvató). Zólyomban Geszta (Guesta) s Horvátországban Geszthe vagy Geszke.

Komárom mellett volt egy Gesztre nevű prédiúm s egy Gesztre (Gueztre) nevű patak és halastó (v. ö. Eper, fluvius). (V. ö. Csenke és Csenkere, Haka és Hakara, Szeder és Szederég. Ez a hangkiugratás a régiségben gyakori. Ma is pld. sok helyen gyereket mondanak gyerekeket helyett). Aranyosszéken és Biharban van ill. volt Geszteg és Keszteg dűlő, ill. helynevek.

Amint látjuk nem kevesebb, mint 25 vármegyéből tudunk adatokat felhozni a gesztenyéből képzett helynevekre. Ez részben a szelid gesztenyefa fokozatos elterjedésével függ össze. Ez minden valószínűség szerint Itália felől jutott hozzánk s kezdett terjedni a római korban, később pedig a kastélyokat és várakat, várkerteket, gyümölcsösöket építő-telepítő magyar földesurakkal és egyházi férfiakkal. Ugyálszik mintha része lenne ebben az Árpádkorban sokféle szétszóródott olasz telepéseknek (persze papoknak) is, de ezt részletesebb nyomozásnak kellene eldöntenie. (Tudjuk, hogy a papok asztalán csemegeképpen szerepelt a gesztenye, ha pedig Gömörben és Várad mellett Velence nevű telepek voltak s ugyanott gesztenyeerdők és falunevek vannak, magamagától gondolhatunk az itáliai kölcsönzésre. Mint utólag látom ugyanilyen eredményre jut Csippék is a felföldi [nyitrai stb.] safrán-termelést illetőleg. Azt mondja, hogy azt árpádkori francia bencések és ciszterciták honosították meg. (Ethnogr. melléklete 1910). Annyi bizonyos, hogy a szelid gesztenye mai elterjedése (Fekete-Blattny i. m.) feltűnően összévág „gesztenyés“ helyneveinkkel. Mindammellét nem kell mindenütt gesztenyeerdőt keresnünk, ahol ilyenféle nevek vannak, mert magyar szokás szerint lehetnek azok személynévből alkotott birtoknevek is. Kajászó szent-

péteren és Turkeven vagy Ráczkeven még orvosságnak sincs kő, a györmegyei Medve és Kendermedve sem látott sohasem medvét.

Legtöbb a szelid gesztenye ma is Drávántul közepe táján, aztán Baranyában, Somogyban Zalában, meg Sopron tájékán. (Feltűnő, hogy az oláh nyelvterületen nem találunk efféle helyneveket. Alexics azt mondja, hogy a gesztenye szó a magyarból került az oláhba. Római eredetű gesztenyések vannak Hunyadban, de az itáliai származású utódok az ázsiai barbárok útján ismerkedtek meg ezzel a római kultúrnövényvel). Itt már a régiségben találkozunk *Gesztenyészérc*, *Gesztenyéstető* és hasonló dülönnevekkel, de szép számmal vannak ma is, különösen Keszthelytől délre. Hogy a gesztenyével régebben kereskedtek, számos adat bizonyítja. Kassa városa még a XVIII. sz. közepén is vámot szed gesztenyes szekerektől. A pesti gesztenye sem mind Itáliából jön hozzánk.

Bátly Zsigmond.

A földrajzi műnyelvről.

I.

A nyelv lelki tartalmunk kifejező eszköze, mellyel gondolatainkat, érzelmeinket másokkal közöljük. De mint ilyen korántsem tökéletes. Sokkal több képzetünk van, semhogy valamennyit szóval ki tudnók fejezni s ezért egy-egy szó legtöbbször egy képzetcsoporthoz általános, elvont típusának kifejezése, nem pedig egy egyedi képzetnek vagy fogalomnak. Ha valamely szót kimondok vagy leírok, akkor amúgy pusztán nem bírom meghatározni pontos jelentését; ezt csak a mondatban több más szóval kapcsolatban kapja meg: a szót *helyzeti értéke határozza meg*. Ha például leírom ezt a szót: *papír*, akkor csak általános jelentés ébred tudatomban, ha azonban ezt mondom: *ez a papír a tőzsdén öt ponttal esett*, akkor rögtön értékpapírra gondolok; *ez a papír jól adja ki vonalakat*: nyomdai papírost értek; *a költőnek hátrahagyott papirosai közt egy ismeretlen művet találtak*: irodalmi vonatkozást értek. Ime, a szót helyzete tette világossá. A *föld* szót másként érti a gazda, másként a csillagász, másként a kemikus, a teológus, a földrajztudós.

A *köznelv*, a társalgó beszéd megelőgszik minden szónak általános jelentésével, hiszen a kapcsolat, melyben más szavakkal áll, esetről-esetre megjelöli azt a különös képzettartalmat, melyre szükségünk van; a *köznelv*-ben tehát minden szónak *viszonylagos értéke* van. A *tudományos nyelv* azonban nem érheti be ezzel, neki *független értékre* van szüksége, minden szónak önmagában csakis egyetlenegy jelentést szabad kifejeznie, enélkül nincs tudományos fejtegetés, tudományos megértés. Sokrates óta tudjuk, hogy a világos tudás ott kezdődik, ahol a világos fogalmak; ezt meg kell toldani evvel, hogy ahol minden fogalomnak vagy képzetnek csak egy-egy szó, minden szónak csak egy-egy fogalom vagy képzet felel meg.

Így fejlődik ki minden tudományban a *szaknyelv*, a *műnyelv*, mely

élesen elhatárolja a szavak jelentéstartalmát. Benne minden szónak, a *műszónak* képzettartalma pontosan meg van állapítva, úgy hogy nem téveszthető össze mással. Ennek a műnyelvnek azonban nemcsak elméleti, hanem gyakorlati értéke is felbecsülhetetlen. Képzeliük csak el, ha az orvosnak nem volna meg a maga műnyelve, mennyi rettenetes baleset származnék ebből; ha bizonytalan értékű szavakkal adná utasítását, írná meg rehdelvényeit, melyek a gyógyszerértárba kerülnek, mennyi emberélet volna veszélynek kitéve! Minden szaknak, de magában az életben is minden foglalkozásnak meg van a maga műnyelve: a jogásznak, technikusnak, művésznak, iparosnak, halásznak, turistának, pásztornak. A köznyelv mellett tehát megvannak az *osztály-* vagy *csoportnyelvek*, melyek egy-egy foglalkozási osztály vagy csoport forgalom- és képzettartalmát fejezik ki. A tudományok *szak-* vagy *műnyelve* is ilyen osztálynyelv (terminologia).

Valamennyinek alapja a *műszó* (terminus technikus). Ennek kelléke a következők:

1.) *Forgalmi szabatoság.* Minden műszó képzettartalma kétségtelen pontossággal legyen megállapítva. A szabatos műszó sem többet sem kevesebbet nem fejez ki, mint amennyit a tudományos szükség követel; soha ne lehessen mással elcserélni, úgy hogyha a szót kiejtem, minden *szakemberben* mindig ugyanazt a határozott képzettartalmat keltse, melyben a tudomány megállapodott s élesen megkülönböztesse a legközelebb álló rokонтartalmú szótól is. A köznyelven az *ér, csermely, patak, folyó, folyam* általában a lejtő pályán mozgó vizet jelent; a földrajzban valamennyinek minőségi és mennyiségi sajátosságai megvannak szabva.

2.) *Nyelvi helyesség.* Ne ellenkezzék a nyelv természetével. E ponton különösen a műszónak helyes képzéséről vagy összetételéről van szó. Itt történik a legtöbb vétség a nyelv szelleme ellen, még pedig két szélső végletben. Az egyik véglet minden hozzáértés nélkül derűre-borúra csinálja, faragja, koholja az új szavakat, melyeket a helyes nyelvérvék be nem vesz s amely agyoncsigázza a nyelvet, a tanításban pedig mérhetetlen kínokat okoz. A másik véglet evvel ellentétben irtózik a helytelen szavaktól s mivel „minden szó gyanus, amely él“, kellő szaktudás nélkül pusztítja azokat is, melyeknek törvényes származásuk van. Ösmertem egy földrajztudóst, aki a világot ki nem ejtette az *apály, dagály, aszály* szavakat, mert valahol azt olvasta, hogy az *ály* képzővel rosszul is lehet szavakat képezni; persze azt már nem tudta, hogy jól is lehet vele szavakat alkotni s így a három idézett szó évszázados múltja és törvényes eredetre tekint vissza. Az ilyen óvatos ortológus azt is hiszi, hogy az iskolai nyelvtan szabályai határozzák meg egy szó helyes vagy helytelen voltát s nem tudja, hogy a szó története és a szokás is beleszól ebbe. A nyelvújítást csak mint nyelvrontó jelenséget ismeri; arról, hogy az épített, alkotott, nem akar tudni. Sok szava, mely a maga idején még hibás volt, ma már helyes a nyelv szokás jogán. Meg sem tudnánk mozdulni ma a nyelvújítás alkotásai nélkül: *földrajz, vízrajz, hegyrajz, vihar, áram, gép, sugár, káp, csermely, vízszintes, merőleges, függőleges, térszín, szint* stb. csupa nyelvújítási alkotás. Mielőtt egy szót kárhoztatunk, járjunk utána, kérdezzünk meg egy képzett nyelvészt s aztán döntsünk.

Föld és Ember II.

3.) *Nyelvi tisztaság.* Ez is olyan kérdés, melyben minden túlzás káros. A nyelvi tisztaság arra törekszik, hogy mindent, amit lehet, a maga nyelvi anyagával fejezzen ki s kerülje a két és több nyelvi keverését. Ez azonban nem annyit jelent, hogy idegen szót egyáltalában nem szabad használni. Vannak fogalmak, amelynek szavát saját nyelvünk nem fejlesztette s melyre új szót csinálni, legalább egyelőre, nem lehet. Különösen azok ilyenek, melyek a minden élő nyelven kívül álló görög-latin szókincsből vannak alkotva s nemzetközi műszavakként az egész világon érvényesek: *óceán, zodiakus, Eurázia, Polinézia*; vagy azok, melyek bizonyos jellemző helyi körülményeknél fogva váltak általános műszókká: *finn, gleccer, karszt*. Ha van helyes saját szavunk, éljünk inkább a magunkéval, mint az idegennel: nincs ok, mért mondjunk *aequator*-t, *meridián*-t, *polus*-t, mikor az *egyenlítő, délkör, sark* minden árnyalati különbség nélkül ugyanazt fejezi ki. Általában, amily rút és felemás a szükségtelen idegen szavak használata, olyan feszes és mesterkelt aggodalmas kerülésük ott, ahol a tudományos szabotosság megköveteli.

4.) *Könnyű alkalmazhatóság.* Legyen a műszó olyan, hogy könnyen illeszkedjék bele a folyó nyelvbe, könnyen lehessen tovább képezni, ragozni, összetételeket belőle alkotni. Például: *sark: sarki, sarkit, sarkkör, sarkvidék; áram: áramerő, áramirány, áramkör*. Ide tartozik a jóhangzás is. Ne legyen a szó nyelvtudományosan nehézkiejtésű, vagy kellemetlen hangzása. A könnyűejtésű és jóhangzású szó nemcsak szép, hanem hasznos is, könnyebben megragad az emlékezetben, mint ellenkezője. Különösen vétünk a jóhangzás ellen az öt-hat tagból álló rőfös összetételekben, milyeneket a németben gyakran olvasni. Inkább bontsuk fel az ilyet több szóból álló kifejezéssé, semhogy egy szósörnyetegbe összezsúfoljunk sokat.

Általában véve jobb a rövid szó, mint a hosszú; jobb az egyszerű szó, mint az összetett; jobb az, amely könnyen és természetesen belesimul a nyelvbe, mint az, amely kirí belőle.

II.

A tudományos műnyelv belső kellékeit tehát a *fogalmi szabotosságban* a *nyelvi helyességben* és *tisztaságban* s a *könnyű alkalmazhatóságban* állapítottuk meg. Van ezenkívül egy külső kellék is, mely nélkül a műnyelv érvényessége meg nem állhat, ez pedig a használat *állandósága*. Ez annyit jelent, hogy a már egyszer közmegállapodással bizonyos értelemmel felruházott műszót mindig csak abban az értelemben használjuk, soha másban, de más szót se ruházzunk fel avval a jelentéssel, melyre egyet már lefoglaltunk.

A műnyelv állandóságát biztosítja a *műszótár*, melybe a megállapított műszavakat foglaljuk, hogy rendszerbe foglalva mindenkor könnyen hozzáférhetők legyenek. A műszótár elkészítése tehát elsőrendű tudományos szükség és kötelesség minden tudomány szakban; elkészítése a legnagyobb gondot és körültekintést kívánja.

Mindenekelőtt két ember kell hozzá: a szaktudós és a nyelvtudós (a két ember lehet több egyén, sőt rendszerint több egyénnek is kell lennie). A szaktudós állapítja meg a szükséges szöveget, ő adja a tudományos meghatározásokat, ő szállítja a szakbeli könyvészetet; a nyelvtudós nemcsak a nyelvi helyesség és tisztaság öre, hanem a szaktudós előtt ismeretlen egyéb nyelvi forrásokat ő teszi hozzáférhetővé, a szótárkészítés módszerét is ő ismeri

legjobban s így a végrehajásban nélkülözhetetlen munkatársa a szaktudósnak.

A szótár elkészítésében az első lépés az anyaggyűjtés. E végre össze kell állítani a szakirodalom könyvészetét. Földrajzi irodalmunk a XVIII. század első fele óta meglehetősen gazdag és Szinnyi József, valamint Petrik Géza könyvészeti munkái útján könnyen hozzáférhető. Először ezekből kell kicédulázni a szakkönyvek címeit és megjelenésük időrendjében feldolgozásra kiadni. A feldolgozók nem lehetnek kezdők, diákok, főiskolai hallgatók, hanem csakis olyanok, akik akár tudományos munkássággal, akár hosszabb ideig tartó tanítással kellő tájékozódást szereztek szakukban. A szorosán vett szakmunkákon kívül a magyar nyelvnek nagyobb szótárai is kiaknázandók: az adatokban különösen helynevekben roppant gazdag *Oklevélszótár*, a régi nyelv nagy tárháza: a *Nyelvtörténeti szótár*, a népnyelv gyűjteménye: a *Magyar Tájszótár*; nem mellőzhető *Czuczor-Fogarasi* nagy szótára sem, mely kitűnő meghatározásokat tartalmaz (etimológiái rosszak), sem *Szily Kálmán Nyelvújítási Szótára* és *Gombocz-Melich Etymologiai szótárának* megjelent füzetei. A régi nyelv s a nyelvjárások mérhetetlen gazdagságú szókincse elegendő anyagot szolgáltat szinte minden földrajzi fogalom kifejezésére, csak érteni kell a módját, hogyan merítsünk belőle.

Az anyagot első sorban tárgyi körök szerint kell rendezni: fizika, leírás, politika, település, hegy- és vízrajz stb. szempontjai szerint s e tárgyi körök alapján tárgyalás alá venni. A tárgyalás alapjául a legjobb bel- és külföldi földrajzi irodalom szakmunkái szolgálnak. Minden szó, melyben a bizottság megállapodott, külön két példányban készült cédulára kerül, melyen rajta áll az elfogadott szó, ennek szabatos tudományos meghatározása, másnyelvi (latin, francia, német stb.) megfelelői, a forrás, ahonnan a szó előkerült, a földrajznak az az ága, vagy ágai melybe tartozik s egyéb szükséges adatok. Az így elkészült anyag már most szótári rendbe szedhető. Ez történhetik két módon: szakkörök szerint tárgyi rendbe és betűrendbe. A betűrendesnek is két osztálya van: magyar-idegen s az idegen-magyar rész. Különböztet is a feldolgozás módjáról, a tárgyalás eljárásáról előre pontos szabályzat készítenendő, mert csak a rend biztosítja a tudományos munkát hibák és hiányok ellen.

E sorokban nem volt szándékomban részletes utasítást adni egy földrajzi műszótár készítésére — ezt majd csak a vállalkozó bizottság teheti — csupán a kérdés fontosságára és szükségességére kívántam a figyelmet felhívni s néhány elvi kérdésre rámutatni.

Tolnai Vilmos,

Apró közlemények.

Több geográfiai tudást kérünk!
A háború második évében a londoni földrajzi társaság elnöke évi jelentésében arra mutat rá, hogy a háborús események során mennyi geográfiai tudatlansággal találkoztak. Megtörtént, hogy a Times tudósítója a batumi török hajóhaddal lövette Baku-t! Sajnos, nekünk magyaroknak nem kell az Orientsig elkalandoznunk, hogy napisajtónk hihetetlen fölületességét meglássuk. Felháborító, hogy nap-nap után olvashatjuk a legbosszantóbb híreket az elszakított országrészekről. Ez azt bizonyítja, hogy újságíróink legalább is régen tanulták Magyarország földrajzát.

A Föld és Ember ezentúl fokozott figyelemmel fogja kísérni a napisajtót s észrevételeit rendszeresen közölni fogja. Egyelőre nem pellengérezzük ki a vétkes lapokat, csak azt a tanácsot adjuk a szerkesztőknek, amit az angol geográfus ajánlott a Times szerkesztőségének: tartsa mindig könyökénél a térképet: Mi ehhez hozzáfűzzük: legalább Magyarország térképét!

A trianoni béke-terminológiája szerint az elszakított országrészek nekünk külföld: talán a m. kir. külügyminiszterium tudományos osztálya, mely tudomásunk szerint erősen geográfiai színezetű intézmény, gondoskodhatnék a jövőben arról, hogy hivatalos hírszolgálatunk általunk bírált hibái kiküszöböltesse.

Íme néhány példa:

Az aggteleki barlang nincs veszélyben.*) Több fővárosi lapban

az a hír jelent meg a múlt hetekben, hogy az aggteleki csepkőbarlangot a csehek maguknak akarják itéltetni a trianoni határkijelölés során s hogy a demarkációs vonal jelenleg kettészeli a barlangot s emiatt a barlangot három év óta nem látogathatják az érdeklődők. Ezzel szemben a valóság az, hogy az aggteleki barlang az összes elágazásokkal együtt teljesen belül esik a mostani csonka országon, bár igaz, hogy az Aggtelek községtől nyugat felé eső bejáratot csak két kilométeres távolság választja el a cseh demarkációtól. Szerencsére a barlang vidéke a magyar-cseh demarkációt képező vízválasztó vonaltól, — mely a Bódva vízvidékét a Sajóétól választja el — teljesen a csonka-magyarországi lejtősődésen belül esik, így a cseh túristák által felvetett eszmét, a barlang elrablását a határkijelölő bizottság már csak nem is mérlegelheti.

A barlang különben bármikor megtekinthető. Tulajdonosa a Kárpát Egyet, vezetői is tart, aki állandóan rendelkezésre áll. A barlang megvilágítására karbidlámpát és magnézium szálakat a vezetőség tart készletben. Karbidlámpa használata az egész barlangon végig 25 korona, egy szál magnézium 1.50 korona. Belépő-díj 40 korona, egyleti tagoknak és tanáraik vezetésével jövő tanulóknak féldíj.

Nagyobb kiránduló társaságok jól teszik, ha a kirándulásról néhány nappal megelőzőleg értesítik a barlang gondnokát, Tókos Károly aggteleki ref. lelkeszt, aki támogatásban részesíti őket úgy a lakás, mint az élelem megszerzése tekintetében.

*) E hírt küldi M. Kis Lajos

Egyébként a barlang bejáratánál egy nagy teremben kapható turista szállás s van még két vendégszoba 2-2 ágygal. Aggtelek jelenleg csak a szini vasúti állomásról közelíthető meg 16 kilométeres jórban levő országon.

*

A nyugatmagyarországi osztrák képviselőválasztások során olvashattuk a magyar újságokban, hogy Kőszegen és Vasvároton is lesznek választások. Az előbbi hírt csakhamar helyesbítették: kiderült, hogy Német-újvárról van szó = Güssing lévén német neve s a fordításba hiba csúszott (Kőszeg = Güns). Ugyanez az eset Vasvárral is. Az osztrák sajtóközlés Eisenstadtot említi (Kismarton) — ebből fordították Vasvárt. Nem szégyen, ha magyar ember nem tudja ezeket a német neveket, de a fordítás hibássága nyilvánvaló. Észre kellett volna venni.

*

Nagy tűz Besztercebányán. Ilyen című hír jelent meg a napokban, mely szerint az oláh sajtótudósító jelenti Besztercéről stb. Ehhez sem kell magyarázat.

Magyar lobogó a tengereken. Ami nem történt meg 1000 év alatt, az az országcsónkító békekötés után valóra vált: a magyar lobogó megjelent a tengeren. A török világ előtt igazi magyar tengeri hajózás nem volt. A tengerparti dalmát városok hajói saját lobogójuk alatt jártak. A török kiűzése után pedig Ausztriától való függésünk gátolta meg a magyar hajózás kifejlődését. Csak a kiegyezés óta állott be változás, azóta alakultak magyar tengeri hajósvállalatok, de ezek hajói nem magyar, hanem osztrák-magyar lobogó alatt jártak, amely magában foglalta ugyan a magyar színeket is, de a magyar és az osztrák hajók ugyanazt a lobogót használták. Csak most, mikor tengerpartunkat el-

vesztettük, valósult meg a régi álom, magyar hajók járnak a tengereken piros-fehér-zöld lobogóval. Ezt a békeszerződés 209. cikke tette lehetővé, amely kimondja, hogy oly államok is folytathatnak kereskedelmi hajózást, melyeknek tengeri kikötőjük nincsen, megadván ezeknek az államoknak a jogot, hogy lajstromozási kikötőtől bármely szárazföldi helyüket jelölhessék meg, ahol a hajóknak a tengeri forgalom tekintetében elengedhetetlen lajstromozása és hajózási okmányokkal való ellátása megtörténhetik. A valóra-váltás az Oceana újonnan alakult magyar tengerhajós társaság érdeme, mely a f. évben alakult meg és a hajózást már meg is kezdte. Persze egyelőre csak kis hajóparkkal. Jelenleg 7 hajója van az Oceanának, összesen 45 000 tonnatartalommal; a legnagyobb hajó 8100, a legkisebb 4800 tonnás. Többnyire Angliából indulnak szénrel és a Földközi tenger, az Alduna és Délamerika kikötőibe járnak. A parancsnokok, hajóistisztek, gépészek mind, a legénységnek is 50—60 %-a magyar. A hajók lajstromozási kikötője Budapest. A szükséges javításokat angol vagy német kikötőkben végeztetik. Kicsi a kezdet, de meg van a remény arra, hogy a magyar tengeri hajózás rövid idő múlva jóval tekintélyesebb helyet fog elfoglalni a világkereskedelem útjain.

Gergely Endre.

Harap, herep, hírip. Régi és tájnyelvünk ismerői tudják, hogy ez a három szó ugyanaz s egy növénynek a neve. „*Super arbores herep*” olvassuk az Oklevéltárban; a kicsinyítő képzővel ellátott *gerepcse, gerepcsin*, a *Tájszótár* szerint valami növénynév (*Áster*); a *harap* száraz avar, égett cserjés hely, (V. ö. *haraszt* szavunkat, mely eredetileg tölgyfát jelent, ugyanazt amit a *muzsna*. Mindkettő sűrű hely- és különösen dülőnév). a *hírip, hírib* pedig

átvitt értelemben az irtott vagy égetett vágásokban termő gomba, mert van harap és hirip gomba szavunk is. Bennünket most az érdekel, hogy mindháromból helynevek is származnak: *Harapk* (Fejér, Index), *Harapkő* (Sáros, Valkó, Nicolaus de *Harabol*, Magyar nyelv IX. 132), *Harripán* ? (Csallóköz), (*Harapfiles-erdő* Kolozsban. *Files* és *Filesd* elég gyakori a régiségben; [v. ö. *Fyless-erdő* (*Files* harasztja, Fejér: Index). *Herep* (Borsod), *Herepe* (Hunyad, Alsó-Fehér), *Herepa* (Szolnok-Dob.), *Herepán* (Gömör), *Garabsa*, *Gerebse*, *Gerepse* (Zemplén, Szilágy), *Kerepse* (Szatmár), *Hirip* (Szatmár), *Hilib* (Háromszék). Szlávulóláh nyelvterületünkről az adatok bizonyára szaporíthatók.

B. Zs.

Gerecs, Hirics. Újabban az a helytelen szokás kapott lábra, bizonyára német katonai térképeink hatására, hogy Gerecse-, Vértes-, Bakony- stb. hegységet mondunk és írunk Gerecse, Vértes stb. helyett: a gyengébb tankönyvek még Balaton és Fertő tavat is írnak. A Gerecse a szlovén *Gric* (= domb, törmelékkupac) szóból származik. Bizonyára ettől a helytől kapta nevét a pilismegyei *Gercse* község és család. Ilyennevű hegyet és helyet szláv nyelvterületünkön most is és régen is eleget találunk. A *Kercse* pld. *Kercse-liget* (Somogy) nem ide tartozik. Ez a *krciti* (= irtani) szóval függ össze. A *hirics* ugyancsak szláv nyelven felhagyott szántóföldet jelent. Ez a szó van benne *Hirics* (Baranya, Nógrád, Borsod, Szoln.-Doboka), *Hiricsin* (Trencsén), *Haracsány* (Sopron) stb. helyneveinkben.

B. Zs.

Badacsony. Első adat 1217—35 *Botocun* (Badacon, Badachon) Szilágyból (Etym. Szótár és Petry: Szilágy m. monogr.). A szó valószínűleg úgy alakult ki a *Bodomér*-ből (török személynév = *Bod*—mir?) rövidült

Bod névből, mint *Madocsány* a *Madaras*-ból elvont és továbbképzett *Mad* szóból: *Mad*, *ar*-(ács) -*ocsa*-ny (Melich: (Magyar nyelv. 1919). *Bodomér* a Vértes alatt fekszik Fejérben, ugyanitt van *Bod* puszta is. Comes *Bod* már 1130-ban említetik. Van *Boda* (régebben *Badan* és *Badun* is, *Boda*) helynevünk (pld. Berzermén, Böszörmény határában vagy pld. Baranyában Kékesd mellett). (Vajjon véletlenség ezeknek a neveknek találkozása? Talán még az sem véletlen, hogy Baranyában két *Bada*, két *Bodomér* és két *Besenyő* községet találunk. A fejér-megyei *Bod* puszta mellett van *Kozárom* puszta is [v. ö. Somogyban], mely éppen úgy kazár népnévvel függhet össze, mint a baranyai *Kazár*-ok, *Botár* helynevünk (régebben *Bodur* és *Bodus* sz. nevünk is) *Bodócs* családnevünk (v. ö. Madács). *Bodocsán* puszta *Gálambok* mellett (Zala) és *Badacsony* puszta és szőlőhegy *Csákvár* (Fejér) és *Kocs* (Komárom) határában. A balatoni *Badacson*t (*Badachon* mons) 1344-ben említik, de pálos monostor már a XIII. sz. közepén fennállott. Volt egy *Bataczin* *Trencsén*ben is. (v. ö. *Pat*, -*a*, -*cs*-*an*). A *Bodizlaus* (*Bodin*, *Bodo*) vagy a *Potoczimy* névre itt alig gondolhatunk.

. Zs.

Kab-hegy (Bakony). Ez annyi mint *Kab*-hegye. Van vagy volt *Kap villa*, *Kabtelek*, *Kabbakonya* Veszprém-ben, *Kabberek* *Vértessomlyó* mellett, *Kabahegy* falu *Zalában*. A *Kab*, *Kaba* régi személynév (1151) s gondolhatnánk arra, hogy a *Kabanus* személynévből rövidült (*Cabanus* comes Somogy 1237.) *Pais Dezső* egyik cikkének mintájára (Magyar nyelv IX. 31) valószínűbbnek tartjuk, hogy a sopronmegyei *Kabold* (*Kobold*, *Kobelsdorf*) nevéből kell kiindulnunk. Ha ebből a „d” (ez esetben kicsinyítő)

képzőt elhagyjuk, Kapolt, Kopolt kapunk (Somogy 1082), viszont ezt kicsinyítve Kapolcsot, Kapolcsát (Veszprém 1093.) Ennek rövidített alakja azután a Kaba, Kapi s még tovább a Kab. (V. ö. Tapasz, Tapa, Táp, Győr m.)

B. Zs.

Aszó, áj. A régiségben igen gyakori, a mai köznyelvből teljesen kiveszett szó, mely már csak a Székelyföldön divik, de igen sok helynévben máig is fennmaradt. Jelenti az olyan, rendszert széles és csekély mélységű, tekonyalakú völgyet, amelyen végig esős időszakban és tavaszi olvadáskor kisebbszerű patak foly, de egyébkor száraz. Helyneveinkben igen gyakori: *Aszód* (Pest m.), *Aszófő* (Zala m.) a. m. aszó eleje vagy kezdete; *Szárszó* (Somogy m.) ebből száraz-aszó; *Beregszó* (Temes, Hunyad, Szilágy m.) = berek-aszó; *Szikszó* (Abauj és Heves m.) = szik, szíkes-aszó; *Borszó* (Szolnok-Doboka m.) és *Baraszó* (Csík m.) = bor-aszó, azaz savanyúvizes aszó; *Hosszúszó* (Bihar, Szilágy, Kisküküllő, Arad) = Hosszú-aszó; *Szarkaszó* (Nógrád m.) = szarka-aszó; *Diászó* (Zala m.) = dió-aszó; *Kajászó* (Fejér m.), régebben *Keászó* és *Kőveaszó* = kőve-aszó, *Kovasszó*, *Kovásszó* *Kaszó* = kova-aszó. Még vagy két tucatot sorolhatnánk fel, melyben, mint összetételben, az utótag az aszó; szinte minden —szó végű helynevünk ebből származik. Az aszó mint földrajzi műszó igen alkalmasan fel volna újítható a fent jelzett értelemben.

Az áj mintegy ellentéte az előbbinek. Meredek falú, keskeny völgy, melynek szelvénye ékalakú, s a nagy V betűhöz hasonlít. Ma tudtommal, már csak az áji völgy viseli nevét Torna mellett. Régebben oklevelekben gyakori, mint Péter ája, ájpatak,

Vízmerő-áj *Kardos-áj*. Jelenti különben a bárány fülébe tett ékalakú bemetszést, az ij rovátkáját s több hasonló mélyedést is. Mind a kettőre sok adat van a Magy. Nyelv VIII. 391. kötetében, az Oklevél- és a Tájékoztatóban; tájékoztat még Hefty Gyula értekezése is: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben (Nyelvészeti Füzetek 66. sz.) *Tolnai Vilmos.*

Horhó. Ez egyike azon tájszavainknak, melyeket kitűnően lehet földrajzi műszónak lefoglalni. Jelenti Dunántúl az olyan két part között keletkezett mély utat, melyet az agyagos, löszös talajon a szekérvágás kezdeti meg s amelyet aztán a rajta lefolyó víz egyre jobban bemélyített, úgy hogy a rendszerint 2—250 méter széles utat kétfelől két métertől 6—8 méterig terjedő magasságú agyag és löszfalak határolják. Tolna, Somogy, Veszprém, Vás, Zala agyagos dombvidéke teli van ilyen horhóval; ilyenekké válnak a szántóföldek és szőlők dűlőútjai. Különbözik a vízmosástól, mert míg emez tisztán természeti erő munkája, addig azt emberi tevékenység: szekérvágás kezdi s a víz munkájával együtt mélyíti egyre jobban. A horhó két falát a Dunántúl népe part-nak mondja. A horhó gyakran igen veszélyes járású, ha hóleolvadáskor, vagy esőzéskor a „part szakad.” A szónak alakjai a horhó-n kívül még horh, horhos, horgos, horgas, horog, horgos-út; műszónak legjobban a horhó ajánlható, minthogy leginkább különálló könnyen alkalmazható és mással nem téveszthető össze.

Tolnai Vilmos.

Általút, keresztút. A Föld és ember I. évf. 147. lapján olvasom: „Az Ardennek... vidékén az *általutas* községek egyetlen típusát találjuk.” Nem tudom, a cikk írója milyen értelemben él e megnevezéssel, mert ezt a műszót nem ismerem. Mára az

általút azonban régi ismerősöm, bár a nagyközönség talán csak Arany Toldijában (I. 2) találkozik vele: „Azt hinné az ember: élő tilalomfa (Toldi Miklós), Útve általútnál egy csekély halomba.“ Legtöbbször az általútat egynek tartják a keresztúttal, holott ez két különböző dolog. Minthogy itt fontos emberföldrajzi műszavakról van szó, történeti oklevelek és népnyelvi közlések alapján megmagyarázom.

Keresztút két egymást szögben metsző út; mindkettő abban az irányban folytatódik, amelyben a metszés pontjáig haladtak. Tehát a keresztút: útmetszés, útkeresztelés.

Az *általút* nem két, hanem egy útdarab, mely valamely kanyarulat, kerülő megrövidítésére szolgál; nem is csinált út, hanem alkalmilag taposott ösvény; nem keresztel más utat, hanem a kanyarulatnál kiágazik a főútból s egyenes irányban haladva megint beletorkollik. Sokszor átvágja egy földombot megkerülő út szögletét; előfordul két párhuzamos út közt is, mint összekötő ösvény. Minthogy gyakran földeken, szép vetéseken csap át, az irt állítanak a gazdák tilalomfát a két végébe. Legtöbbször úgy viszonylik a főúthoz, mint az ívhez a húr, mint a nagy D betű egyenes vonása a görbéhez. Sohasem végtelen, hanem rövid s van eleje és vége, míg a keresztút két vonala egymáson át a végtelenbe mehet.

Tehát két lényegesen különböző útfaj műszava az *általút* s a *keresztút*, melyet szabatos beszédben felcserélni nem szabad. (Bő történeti és népnyelvi adat található a Magyar Nyelv VII. 80, 170, 288; XV. 141. lapjain).

Szükséges lesz tehát a fentemlített *általutas* *község* fogalmát is szabatosan meghatározni.

Tolnai Vilmos.

Hamúfőző, Potásnya, Pottaschen, Hütte. — Gyakori helynév erdőfedte

hegyvidékeinken. Jelentése mind a háromnak egy, t. i. hamuzsír-főző hely ill. telep. — Még abból az időből származik, amikor a gyógyszerül használt hamuzsirt nem vegyi uton, hanem a fa hamújából az erdőben állították elő. — Hamú-főző völgy Szin és Perkupa között (Torna megye) a Bódva egyik mellékvölgye. — Potásnya a Vihorlát-hegységben akad s a német Pottasche tótosított alakja. (L. Visky K.-nak az előbbi (1921, 158 l.) füzetben megkérdőjelezett „hamúház“-helynévét.)

Strömpl G.

Jugoszlávia lakossága. Az állami statisztikai hivatal a napokban készült el Jugoszlávia területi nagyságának és népességének kimutatásával. A lakosság száma: Északserbiában 2,656.078, Délserbiában 1,524.301, Montenegróban 192.090, Bosznia-Hercegovinában 1,876.543, Dalmáciában 329.070 Horvátországban 2,591.860, Muraközben 96.945, Krkszigetén 1.919, Szlovéniában és a Murán túl 1,056.864, Bánságban 582.552, Bácskában és Baranyában 797.873. A statisztika közlései alapján megállapítható, hogy a Jugoszláv királyság 247.962 négyzetkilométer területén 11,706.095 ember lakik. Téves tehát az előbbi számban közölt amaz adat, hogy Jugoszláviának 146 millió lakosa lenne.

P. Gy.

Csonkamagyarország új közigazgatási beosztása. Egy, „Az Est“ január 14-iki számában megjelent ismertetés szerint dr. Erdélyi Magyar Péter javaslatot készített csonka országunk vármegyéinek új beosztására. Az ismertetés szerint a jelenlegi 11 (valójában 34) vármegye helyett a jövőben 39 lenne.

Bármennyire érthető is a csonka vármegyék törekvése, hogy jelen alakjukban továbbra is fennmaradjanak, igazat kell adnunk a szerzőnek abban, hogy a mostani kirívó aránytalanságokat nem lehet sokáig fenntartanunk. A

tervezet azonban véleményünk szerint teljesen elhibázott alapokból indul ki.

Az új berendezkedésnél mindenestre gondoskodnunk kell arról, hogy közigazgatásunk az eddiginél intenzívebb legyen s a nagyszámú menekült közigazgatási tisztviselőt az ország javára szolgáló módon helyezzük el. Ehhez azonban nem szükséges az eddigi megyei beosztás teljes felforgatása s nagyszámú új, csekély népességű megye szervezése. Ennek ellene szól az a helyes konzervatív elv, hogy régi intézményeinket ok nélkül ne bolygassuk, de még inkább az a gyakorlati szempont, hogy minél kevesebb megyeszékhelyt alkossunk, mert a központi megyei hivatalok megfelelő elhelyezése ma az elkerülhetetlen építkezések miatt milliárdos új kiadásokat okozna. Véleményünk szerint az intenzív közigazgatás nem sok, kis népességű megyét, hanem minél több új járást követel; ezekben az új járási hivatalokban s részben a községi közigazgatásnál helyezhetők el fölös számban levő tisztviselőink. A legtöbb külföldi államban a mi megyénknek megfelelő közigazgatási egységeknek 300.000 körüli lélekszáma van; ezután indulva 39 helyett mi is megelégedhetünk 24 vármegyével. A tervezet szerint a régi megyeszékhelyek Sátoraljúj hely kivételével (Zemplén m. székhelye Sárospatakra menne át) mind megmaradnának s azonkívül új megyeszékhelyek lennének Tata (Komárom m.), Pápa (Bakony m.), Keszthely (Badacsony m.), Nagykanizsa (Mura m.), Siófok (Balaton m.), Baja (Bács-Bodrog m.), Kecskemét (Jász-Kun m.), Szeged (Csongrád-Torontál m.), Szentes (Maros-Tisza megyének székhelye volna), Budapesten 2 megye (Buda és Pest-Pilis Solt) székhelye lenne, Vác (Hont m.), Putnok (Gömör m.), Szikszó (Abauj-Torna m.), Vásárosnamény (Bereg m.), Mátészalka (Szatmár m.), Berettyóújfalú (Bihar m.),

Karcag (Kunmagyarszállás m.) Mezőtúr (Kőrös m.). Ha megelégedünk 24 megyével, a jelenlegi székhelyek közül egy (Magyaróvár) megszűnik s csak három s nem 17 új székhelyre volna szükség. E székhelyek volnának: Baja, (Bács-Bodrog s Pest m. déli része) Kecskemét (a megye középső része) Mátészalka (Szatmár-Bereg megye).

Benisch Arthur.

Néhány adalék a régi határjelzésekhez (Föld és Ember, 1921, 142). A Kovács Indexben találjuk a következő két adatot: 1) vitrum cum vino, in fossa pro signo metali és 2) metali fixi sunt clavicula Bobatis. Vagyis: 1) az árokban határjelnek borral töltött üveg, 2) határjelül fel van szögelve a pusztai mormota (vagy talán ürge?) kulcscsontja.

B. Zs.

*

Egy 1799. évi határjárási tanuvallomás (O. Lt. Nádori lt. Metales. Conv. 22. Nr. 40) említi, hogy a bucsai (Békés m.) határ egyik halmába jelül négytéglát tettek. 1733-ban pedig a karcagi határban Püspökladány felől a „kuntisza“ nevű helyen egy malomkő volt a határjel, mint a tanuvallomások említik. (O. Lt. N. R. A. F. 1335 Nr. 16.)

*

A részletes katonai térképen Csudabala pusztán a gyomai határban láthatjuk feltüntetve a *Fenekörkő* halmot. Ez a halom is bizonyosan a beléje temetett fenékörkőről vehette elnevezését. A fenékörkő halászati műszó, azt a nagyobb követ jelenti, mely a horog inát vagy a hálót a víz fenékeire húzza.

Györffy.

Flume állam területe 28,5 km², a lakosságot 53.000-re becsülik, ezek közül pedig 24.000 olasz, 13.000 horvát, 6.500 magyar (?), 2.300 német. Nép-sűrűség 1860.

A felföld bányatelepei cseh állami kezelésben. Tucsny Lajos cseh közmunkaügyi miniszter a „Slovenská

Politika-"ban a következőket írja a felföld állami birtokban levő természeti kincseiről:

Az egbelli naftatelepek kitűnő olajterméket nyújtanak. A havi termelés 160 ciszternát tesz ki, egyenkint 1000 kilogramm mennyiségben. A földgáztermelés óránként 90 köbméter. A telepen foglalkoztatott munkások száma 550. A további kutatások folyamatban vannak.

A gömör és rozsnyói vasércbányában 556 munkás dolgozik s az évi termelés mintegy 200.000 métermázsa ércet tesz ki, a kitermelt érc 50%-ban vastartalmú.

A zólyombrezói és tiszolci vasművekben ezidőszereint 3240 munkás dolgozik, az évi termelés pedig 764.000 métermázsa nyersvasat tett ki.

A sóvári sótelepen az évi termelés 85.000 métermázsa főtt sóra fog emelkedni. Az üzem jelenleg 132 munkást foglalkoztat.

A selmecbányai arany, ezüst, ólom és rézbányák nagy veszteséggel dolgoznak és így szükség lesz arra, hogy az eddig ott foglalkoztatott munkásságot más munkáknál, azaz vasút és útépítésnél foglalkoztassák, mert a bányászat nem jövedelmező az államra nézve. (Ez a főiskolájától is megfosztott Selmecbányára végleges pusztulást jelent, Ref. megjegyz.) A körömbányai aranybányák szintén veszteséget jelentenek az államra nézve a kibányászott érc csekély aranytartalma folytán, mert egy tonnában mindössze 2 gramm (?) az aranytartalom. Ezidőszereint Selmecbányán 1300, Körömbányán 450 munkás dolgozik, az évi termelés 25 kiló aranyat és 74 kiló ezüstöt tesz ki.

A vörösvágási opálbányák a miniszter szerint ugyancsak veszteséget jelentettek az állam számára és ezért a kormány eladta ezeket egy francia vállalatnak. Az aranyidai bányák ki vannak merítve és ezért teljesen be kell

szüntetni az ott még folyó kutatási munkálatokat is.

Aknaszlatinán 1250 munkás dolgozik és a napi termelés 35—40 vagon sőt tesz ki. A miniszterium új tárnák feltárását tervezi és további beruházásokat szándékozik eszközölni, amelyek által a termelést az eddiginek kétszeresére, azaz napi 75—80 vagonra remélik emelni.

P. Gy.

Az 1919 évi hamisított cseh népszámlálás adataiból. Szlovénország 1919-ben (a népszámlálás napja augusztus 29-ike volt) összesen 2,948.307 lakossal bírt (1,422.506 férfi és 1,525.801 nő), ezek közül magyar volt 692.831 (?) 23·5 százalék, csehszlovák (?) 1,962.760 (66·57 százalék), német 144.589 (4·87 százalék), ruszin 93.411 (3·17 százalék), egyéb 55.710 (1·89 százalék).

Vallás tekintetében a túlsúly a róm. katolikusoké 2,088.751 (70·85 százalék), ág. evangélikus volt 369.414 (12·53 százalék), református pedig 143.807 (4·88 százalék).

Pozsony lakosainak száma 1919-ben 83.200 (1910-ben 78·223) volt, ebből magyar 24.126 (31·705), vagyis 29 százalék (40·53), csehszlovák (?) 27.397 (11·673), vagyis 32·93 százalék (14·92 százalék,) német 30.165 (32·790), vagyis 36·25 százalék (41·92 százalék).

Kassa lakosainak száma 46.826 (44.211) ezek közül magyar 17.991 (33·350) százalékban 38·42 (75·43) a magyarság csökkenése e városban még feltűnőbb. Az állítólagos csehszlovákok 6.647-ről (14·81 százalék) 22.858-ra (48·92 százalék) szaporodtak volna.

A cseh népszámlálás erőszakosságáról elterjedt hírek megbízható értesüléseink szerint a valóságnak teljesen megfelelnek.

P. Gy.

A cseh szlovák köztársaság 1921. évi külkereskedelmi mérlege. A behozatal 1921-ben 39,101.560 q-át és 255.802 darabot tett ki 23 milliárd 384

millió szokol értékben, a kivitel 69,022.300 métermázsa és 2,646.868 darabot tett ki 27 milliárd 569 millió szokol értékben; így tehát a kivitel 29,920.649 q és 2,391.066 darabbal volt nagyobb, mint a behozatal. A kereskedelmi mérleg 4 milliárd 185 millió szokollal aktív volt. Aktivak különösen a következő anyagcímek: cukor, fa, szén és tűzifa, gyapjú, gyapotfonál, üveg és üvegárúk. Gabona, hüvelyesek, liszt, őrlmények és rizsben összesen 2,460.984 q-át hoztak be és ezek az árúk kerek 1.569 millió szokollal passzívok.

P. Gy.

Nagybritánia 1921. évi külkereskedelme jelentékeny hanyatlást mutat az előző évvel szemben. A behozatal értéke volt 1921-ben 1087 millió font sterling az 1920-i 1933 és az 1919-i 1626 millióval szemben. A kivitel értéke, mint már régóta, most is csekélyebb volt: 1921-ben 810, 1920-ban 1557 és 1919-ben 962 millió font. A tetőpontot az 1920-i forgalom jelzi. A csökkenésnek oka nemcsak a termelés megcsappanása, hanem nagy részben az árhanyatlás is és pedig a nyers anyagoké is, a kész gyártmányoké is. A külkereskedelmi mérleg, mint a háború előtt, most is passzív. A deficit ugyan állandóan és gyorsan csökken, de kiegyenlítése is nehezebb, amióta az amerikai hajózás hirtelen fellendülése megfosztotta Angliát egyik legfontosabb jövedelmi forrásának, a tengeri fuvardíjaknak jelentékeny részétől.

Az egész külső forgalom kb. másfélszerese a békebelinek, míg a font vásárló ereje (számszerűleg) azóta a felére szállott le. Reális értékben tehát az 1921-i külkereskedelem kisebb a békebelinél.

P. A.

Torday Emil a londoni Royal Anthropological Institute-ban „The Bateleta” címen tartott előadást.

Franciaország külkereskedelme 1921-ben jelentékenyen kedvezőbb ké-

pet mutat, mint az előző esztendőben. 1920-ban a behozatal (50 milliárd frank) még csaknem kétszeresen múlta felül a kivitel értékét (27 milliárd frk.) 1921-ben már nagyjából helyre állott a békebeli egyensúly: 23¹/₂ milliárdnyi (38 millió q) behozatal 21¹/₂ m. (16 millió q) kivittel szemben. A kiviteli érték látszólagos csökkenésének nem a forgalom megcsappanása az oka, hanem a francia valuta javulása. Ha súly szerint tekintjük az árúk mennyiségét, akkor csak a behozatal lett kisebb 12 millió q-val, a kivitel pedig növekedett 3 millió q-val. Ha azonban 1913-mal hasonlítjuk össze a legutóbbi évet, akkor éppen fordított eredményre jutunk, mert a békebelihez képest a francia frank vásárlóereje ¹/₃—¹/₄-re szállt alá, a mai svájci frank 42⁰/₀-ára.

Az 1913-i számok ugyanis a következők: Behozatal 44 millió q 8¹/₂ milliárd, kivitel 22 millió q 7 milliárd fr. értékben.

Rendeltetési országok szerint a behozatal értéke csak Algirből és Tuniszból, a kivitelé pedig csak Németországba emelkedett. A behozatalban még ma is az Észak-Amerikai Unió az első, bár az előző évinek alig több, mint egy harmadára (820) szorítkozik, azután következik Anglia, Németország, Belgium, a francia gyarmatok és Algir. A kivitel Belgium felé volt a legnagyobb, utána jön Anglia, Németország, az Unió, Algir és Svájc. P. A.

Tunisz népessége az 1921 évi népszámlálás alapján 2.095.140 lakos, mégpedig 54.477 francia, 84.819 olasz, 13.504 máltai (156.170 európai), 1,191.280 mohamedán és 47.640 zsidó. Tunisz városnak 162.000 Bizerte-nek 20.763 lakosa van (Bul. de l'afr. franc. 1921).

Korea népessége 1920. okt. 1-én, 17,300.000 lakos. Ezek közül 8,930.000 férfi, 8,360.000 nő; 16,900.000 koreai, 350.000 japán, 30.000 idegen. Területe 218.000 km², népsűrűsége 79.

Földrajzi oktatás.

Magyarország ismertetése. *)

1.) *Bevezetés.* Magyarország Európának igazán a központjában fekszik földrajzi elhelyezkedésére nézve, azon a helyen, ahol Európa három nagy népcsaládjára: a román, szláv és germán egymással érintkezik, ahol a három nagy európai éghajlatvidék: nyugat-, kelet- és déleurópai összeszőgell. A távoli Turánból jött hunok, majd utánuk a magyarok itt szemeltek ki maguknak új hazát, amelyben az ott lakott népeket legyőzve csakhamar virágzó államot teremtettek, mely ezeréves fennállását a múlt század végén ünnepelte. Egyike Európa legrégibb alkotmányos és keresztény államainak, a kereszténységet ittletének I. százada végén már fölvette, a művelt nyugati államok műveltségét hamar elsajátította s nemzetünk kereszténysége, műveltsége s bátor harci serege mindig fontos tényező volt Európa történelmében.

2.) *Az ország felszíne.* Az ország ezeréves fennállásának, gazdasági erejének forrása, földrajzi helyzete. A Kárpátok, a Horvát-Szlavonországi hegyvidék és az Alpok hegységei közt elterülő nagy síkság, hajdan egy tenger medencéje, az ország magva, mert az ország legnagyobb gazdasági életerejének, az őstermelésnek a színhelye. Az Alföld nagy kiterjedésű síkságát a Duna, Tisza és az ezekhez tartozó mellékfolyók, valamint a szél munkája változtatossá tette. Legalacsonyabban fekvő részei a folyók mentén elterülő, néhol messze kiterjedő ártéri síkságok, amelyek nagy része védve van már az árvíz ellen s rajtuk virágzó gabonatermelést találunk. Ezekből kiemelkednek egyes részek, amelyeket a folyók pusztító munkája, lehordása megkímélt, ilyen a Nyírség platója, a Duna-Tisza közti hátság, Titeli plató, továbbá azok a helyek, ahol a hegyek közül kijövő folyók a síkságra érésük környékén lerakták hordalékukat és így a térszint feltöltötték, mint a Temes Temesvár, a Maros Arad, a Körösök Békéscsaba-Nagyvárad környékén. A folyók ártéréről a szél kifujja a homokot s buckák alakjában vándoroltatja a Duna-Tisza közti hátságon, a Nyírségen s a Deliblati homokpusztán, míg vándorlását fák, szőlők, gyümölcsösök ültetésével meg nem kötik s azontúl az ilyen vidék is virágzó gazdálkodás színtere lesz.

Az Alföld síkságához hasonló, de kisebb kiterjedésű a Kis-Alföld a Dunának Pozsony utáni folyása mindkét oldalán. Ez kisebb lévén, részletei is finomabbak, változatosabbak, mint az Alföldéi, külső vonásai, tájképei is mások. Déli részében a szél munkája alakította erősen fölületét s belőle egész dombsorokat vágott ki. Egyes helyeken a szél elfúvása elől megvédte a földet valami keményebb, rajta fekvő réteg s ezek a helyek a többi, széltől kibarázdált helyekből kiemelkednek, mint pl. Pannonhalma Sokoróalja, amelyeket kemény homokkő védett meg, más helyeken pedig bazaltkő volt a védőréteg s ezek emelkednek ki a déli részén a legjobban, ilyen a Somlyó, Ság, Badacsony, Haláp stb. hegy. A Kis-Alföldre kiérő

*) L. Föld és Ember 1921. 2. sz. 175. l.

folyók is törmeléküket lerakva magasabb fölhalmozódásokat hoznak létre, így a Rába törmelékéből épült fel a Kemenesalja nevű rész, a Duna törmelékhalma a folyó három ágra oszolva fut le közbezárv a Csallóközt és Szigetközt, északi részén pedig a Vág folyó törmeléke borítja a Kis-Alföldet. Emiatt a Kis-Alföldnek nincsenek nagykiterjedésű, egészen sík vidékei, sok a folyó és folyóág rajta, partjaikat fűzesek, kicsiny ligetek kísérik, földje jobban terem, mint az Alföldé, mert éghajlata nedvesebb, az üde növényzet, hullámos felszín jellemzik leginkább tájait. A Rába és Duna törmelékhalma egy darabját elzárja s azért erről a helyről a víz nem tud jól lefolyni, itt keletkezett a Fertő-tó s a Hanság mocsara.

A két Alföldet egymástól a Zala folyótól a Duna váci kanyarulatáig terjedő *Magyar Középhegység* választja el, ennek balatonparti részét *Bakony-nak*, középső részét *Vértesnek*, északi részét pedig *Budai-hegységnek* nevezik. Erdőkkel borított, közepes magasságú hegység, amelynek déli része hirtelen az Alföld itteni darabjának színe alá süllyed le s az így keletkezett teknőszerű mélyedésben gyűlt meg a Zala folyó vize s keletkezett belőle a Balaton tó, amelyből a vizet a Sió viszi le a Dunába.

A Nagy-Alföldnek a színéből emelkedik ki két hegység a környező hegyvidékektől egészen elszigetelten: a *Mecsek*, Pécsről északra a Dráva és Duna szögében és a *Fruska gora*, mely a Dunát déli folyásirányának keletivé változtatására kényszeríti. Mindkét hegység magasabb részeit erdők, lábait szőlők borítják.

Még egy oly része van az országnak, amelyet szintén tenger borított, ez Erdély. Az a tenger, amely Erdély helyén volt, eredetileg sem volt annyira mély, mint az Alföldet borító, ezért az erdélyi folyók völgyei ma is jóval magasabbak, mint az Alföld szintje, pedig a sok folyó az eredeti felszín mélyen bevágta s így Erdély középső részét nem síkság foglalja el, hanem határozott dombvidék. A dombok talaja sós, agyagos, az éghajlat száraz, ezért a földművelés nehézségekbe ütközik, gyenge termést ad, a legelők is silányak, csak az egyes folyóvölgyek nyújtanak jobb talajt a termeléshez. Erdélynek ez a középső része, a *Mezőség*, gazdaságilag nehéz helyzetben van. A keleti határon a Kárpátok láncai közé ékelve jól termő kisebb síkságokat találunk: a *Csiki-, Gyergyói- és Háromszéki-síkságok* ezek.

Erdélyt az Alföldtől a *Keletmagyarországi-hegység* választja el. Ez a hegység a Maros középső folyásától a Szamosig tart s a közből fekvő. Sebes-Kőrös déli és északi részre osztja. Déli részében van az aranybányákban gazdag *Erdélyi Érchegység*, amelynek egyik részében fekszik az országszerte ismert *Tordai hasadék*, azután itt van még a *Gyalui havasok* és *Bihar hegység*, amelynek széles, erdőkkel és havasi legelőkkel borított hegyháta közt mély folyóvölgyek vágódnak be. Az északi rész jóval alacsonyabb, itt találjuk a *Réz-, Meszes- és Bükkhegységet*. A Keletmagyarországi hegységen át régebben, a középkorban a *Királyhágón* keresztül lehetett jutni Erdélybe, ma a vonat a Sebes-Kőrös völgyében halad végig s megy le a Szamos vízmellékre Kolozsvárra.

A Kis-Alföld, Nagy-Alföld és Erdély síkságait és dombvidékeit hatalmas félkörben zárja el idegen országoktól a *Kárpátok* íve. Legszélesebb ez a hegység az *Északnyugati Kárpátokban*, ahol hazánk legmagasabb hegysége: a *Magas-Tátra* emelkedik ki a lábainál elterülő *poprádi és szépesti*

síkságból hófödte csúcsaival a felhők közé. Alacsonyabb részeit túlevelű erdőrengetegek borítják, magasabb csúcsai kopár sziklakkal fődvék, szakadékaiban még nyáron át is megmarad a hó, de az év nagy részében hó borítja a hegységet s az egyes csúcsok közti magas völgyekben, erdőkkel koszorúzva, elvarázsló szép fekvésű tengerszemeket találunk, amilyen a *Csorba-* és a *Poprádi-tó* stb. A tengerszemek vizét bugdácsolva siető patakok viszik le a Vág és a Dunajec folyók felé, sok helyütt nagy vízesésekkel. A Magas-Tátrától délre terül el az Alacsony-Tátra, amely jóval alacsonyabb; ennek lejtőiről fakadnak a *Garam*, *Fekete-Vág*, *Hernád*, *Gölnic* és *Sajó* folyók. A hegység keleti végében van Európa legnagyobb jégbarlangja, a dobsinai jégbarlang. A Vág folyó, vizeit az Alacsony- és Magas-Tátrából összeszedve, a Liptói-havasok, Nagy- és Kis-Tátra közt és részben azokon keresztül folyik, majd délnyugat felé kanyarodva a Magyar-morva határhegységet a Kis-Fátrától elválasztó völgyön át folyik. A völgyét szegélyező hegységek kiugró mészkőszirtjein a középkori lovagvárak festői romjait pillantjuk meg. Ilyenek a Vág völgyében a *Trencsényi*, a *Szalkai*, az *Oroszlánkő*, *Likavkai* várak romjai, az *Árva* völgyében *Árva vára* és a költeményekben megénekelt *Murány vára* az Alacsony-Tátrától délkeletre. Az erdőkkel borított hegységek mélyükben is sok kincset rejtene, a *Szepes-Gömöri Ér* hegység sok vasércet, a *Magyar Ér* hegység vulkáni eredetű hegyeiben *Selmec* környékén ezüstöt találnak, a *Mátra* hegység északi oldalán terül el a nagy salgótarjáni szénvidék, a vulkáni eredetű *Tokaj-Eperjesi*-hegység déli részében a világhírű tokaji bort termelik, északi részén pedig az egész Földön csak nálunk található nemes opált bányásszák.

Az Északkeleti Kárpátok sávja az ország északkeleti határán jóval keskenyebb és alacsonyabb, mint az Északnyugati Kárpátoké. Régi elnevezéssel *Erdős Kárpátoknak* is mondják őserdőiről elnevezve. Erdőit mindenütt kihasználják, de legjobban a *Tisza* forrásvidékén, ahonnan leúsztatják s tutajokká összetákolva az Alföldre szállítják a fát *Szolnok* és *Szeged* piacára. A hegység belső oldalán húzódik végig a *Vihorlát-Gutin* hegység, amely ugyan szintén erdőkkel borított, de a hegy lábakon a vulkáni eredetű kőzetekből képződött pompás termőföldben nagy szőlő-ültetvények vannak.

A Keleti Kárpátok a *Rodnai hágótól Brassóig* terjednek. Erdőségeik talán még hatalmasabbak, mint az Északkeleti Kárpátokéi. Külső lejtőin, már *Románia* területén az egyes folyóvölgyekben csángó magyar régi telepese községeket találunk, amelyek lakossága ma is magyar nyelven beszél. Szárhegy közelében márványt bányásznak a hegységekben. Legvadregényesebb részei északon a *Kelemen- és Görgényi-havasokban* vannak, déli részén, *Brassó* körül, egyes csúcsai már a *Magas-Tátrával* vetekedő magasságokba emelkednek. Ennek a kárpáti résznek is van egy vulkáni eredetű hegysora, amelyet általánosságban *Hargita-hegységnek* szoktak nevezni. Ennek vulkánjai ugyan már régóta egyáltalában nem törnek ki, de még nem aludtak ki teljesen, amit az a körülmény mutat, hogy egyes helyeken kénes, szén-savas gázok törnek elő belőle (*Torjai bűdös barlang*), más helyeken pedig meleg vagy hideg ásványvízforrások bugyognak ki a hegyekből (székely borvizek) s ezek környékén látogatott fürdőhelyek keletkeztek (*Tusnád*,

Málnás, Borszék stb.). Az egyik kialudt vulkán kráterében, gyönyörű fenyvesekkel körülvéve fekszik az országszerte híres Szent Anna tó. A Keleti Kárpátokban ered a Maros és az Olt folyó.

A Déli Kárpátok Brassótól az Aldunáig terjedő szakaszát az Olt átvágása a Vöröstoronyi-szorosnál kettéválasztja. A szorostól keletre a Fogarasi havasok egységes gerince húzódik végig, valóságos tátrai képet nyújt a fogarasi síkság felől nézve, magasságra hazánk második hegysége. A Vöröstoronyi-szorostól nyugatra a Szebeni-havasok, Pareng, Retyezát Kudzsiri-havasok láncai következnek. Hatalmas kiterjedésű hegycsoportok valóságos őserdőkkel; egyetlen kisebb medence sülyedt itt be a hegyek közé, a szénbányáiról nevezetes Petrozsény környékén a Zsil völgyében. E hegycsoportokat a Cserna és Temes folyók völgyei vágják el a Szemenik hegységtől s a Krassószörényi Érchegységtől. E hegycsoport legdélibb részén, ahol főleg mészkőből áll, találjuk az Alduna tájképi szépségeiről híres szakaszát, amely barlangi úton képződött, boltozata beszakadt s ma szűk, meredekfalú hegyszakadékon folyik keresztül a Duna ezen a részen, amelyet Kis- és Nagy-Kazán-szorosnak neveznek.

A Horvát-Szlavonország területén levő hegyvidék a Kárpátokkal nincs összefüggésben; régi hegység, amely a Balkán hegységeihez kapcsolódik. Nem emelkedik nagy magasságra, lankás hegyhátaít nagy tölgyerdőségek borítják, legszebb részét a Szlyeme hegységben, Zágráb környékén vannak.

A tengerpart vidékét a Karszt hegység ágai zárják el az ország belsejétől. A Karszt tisztán mészkőhegység s mint ilyenben az esővíz nagy mélyedéseken (dolina) át tűnik el, azután barlangok rendszerén át folyik a hegyek mélyében, néhol napvilágra kerül — ahol a barlang föl van szakadva, — majd ismét eltűnik s csak a tengerparton bukkan ismét elő rendkívül bővízű források alakjában, melyek rövid futással a tengerbe ömlenek. Éppen ezért e területen szabályos, rendes völgyek nincsenek, csak nagyobb, besülyedt ú. n. poljék, amelyek közepén egy-egy patak tűnik el a föld mélyében. A poljékban van kevés művelhető föld, legelő, ezért ezek a különben nagyrészt terméketlen s lakatlan Karsztvidék elég sűrű népességgű részei.

A Dunántúlon a nyugati határszél közelében levő hegységek az Alpok végső nyúlványai, völgyekben a szorgalmas lakosság gyümölcstermeléssel foglalkozik, Sopron mellett Brennbérgnél pedig szén bányásznak a hegységből.

A Kis Alföld, Alföld s Erdély síkságait és alacsony halomvidékeit körülzáró hegységek nemcsak földrajzi egységgé kerekítik az országot, hanem gazdaságilag is egymásra utalják annak részeit. Az Alföld, Erdély, Kis-Alföld gabonáját, szőlőjét, gyümölcsét a Felvidék fával, bányatermékekkel cseréli ki, a bányatermékeket a hegyvidékek szénével Budapest s a nagyobb vidéki ipartelepek dolgozzák föl kész iparcikkékké s a gazdasági egymásra utaltság gazdasági egységet hoz létre, ami a földrajzi egységgel párosulva természetes erőt ad az országnak s ez a magyarázata annak, hogy ezer év óta él határai közt a magyar s ez fog segíteni bennünket régi határaink visszaszerzésében.

3.) Az ország vízrajza. Hazánk területe vízrajzilag is egységes, mert csaknem valamennyi folyója a Dunába ömlik (a Poprád és a Dunajec,

valamint néhány kisebb tengerparti folyó kivételével) és pedig az Olt kivételével az ország határain belül. Az egyes folyók a felszínnel kapcsolatban nagyjában említést nyertek, itt azoknak kereskedelmi jelentőségére s hajózására kell kitérni. A Duna Európa benépesülése óta mindig fontos kereskedelmi út volt, mert Középeurópa leghatalmasabb víziútja, amely az Északi-tengerbe ömlő Elbával és Rajnával jó összeköttetésben áll s így az egész európai kontinenst átszelő nagy kereskedelmi vonal igen jelentős darabja. Természetes, hogy régebben, amikor a Duna sem volt szabályozva a hajózás sem volt elég fejlett, lovakkal vontatták a hajókat, a kereskedelem inkább a partján létesült útakon bonyolódott le. A gőzhajózás feltalálása s a szabályozó munkák elvégeztése a Duna fontosságát megsokszorozta, mert a vízi szállítás különösen nagytömegű cikkekre, igen olcsó, egyetlen uszályhajó annyi terhet visz mint egy egész tehervonat s egyetlen gőzös 3—5 ilyen uszályt is vontat! A Dunát a Rajnával csatorna által összeköttették s a hajózásban az egyes államok, amelyek a Duna átfolyik, valósággal versengenek egymással. Legnagyobb hátránya a Dunának kereskedelmi szempontból az, hogy nem nyugat felé folyik, amerre a kereskedelem főként irányul s hogy a Fekete-tengerbe ömlik, amely elzárt beltenger, nincs rajta világforgalom s ez a körülmény használhatóságát lényegesen csökkenti. A magyar kormányzás áldozatkészsége évtizedek munkája és sok millió korona költség árán a Duna magyarországi szakasza az év nagy részében — a téli jég és nyárvégi igen alacsony vízállás idejét kivéve — hajózható. A Duna Pozsony alatti részét, az ú. n. Öreg-Duna ágát hosszas szabályozással hajózhatóvá tették, még nagyobbak voltak a nehézségek az Alduna szakaszon, ahol számos sziklát, zuhatagot kellett kirobbantani a hajózhatóvá tételre. Budapest mellett hajógyárak, téli kikötők vannak s itt mindkét partot a rakodások számára kiépítették, most dolgoznak Csepel mellett külön kereskedelmi kikötő létesítésén s Budapest így ezután még inkább a dunai kereskedelem központja lesz.

A Tisza folyó hajózása is csak hosszas munka árán volt megvalósítható. Gátakkal meg kellett szüntetni a Tisza nagy árvizeit, ezáltal sok ezer hold lett művelhetővé, azután átvágták nagy kanyarulatait, helyenkint mélyítették is és így ma Szolnoktól kezdve egész torkolatáig hajózható. A Duna-Tisza közének nincs hajózható folyója, ezért Bácskában a Ferenc csatornával kötötték össze a két folyót, készen állanak a tervek a Duna-Tisza csatornára is, amely Budapest alatt indulna ki s Szolnok vagy Csongrád táján érne el a Tiszát, aminek a forgalomra igen nagy jelentősége volna.

A Száva és Dráva hajózása az előbb említettek mellett jóval kisebb jelentőségű. Fontos a tutajozás a Vág, Garam; Ipoly, Tisza, Maros folyókon.

4.) Éghajlat. Hazánk éghajlat tekintetében Európa nagy éghajlati vidékeinek érintkező helyén fekszik és hol az egyik, hol a másik fajta éghajlat uralkodik rajta erősebben, ezért éghajlatunk nem olyan szabályos, évről-évre egyforma, mint pl. a nyugati államoké, hanem szeszélyes, kiszámíthatatlan, ami termelésünket nagyon ingadozó eredményűvé teszi. Sok esőjű évben gyönyörű a termés, más években pedig kisül a vetés is. Legtöbb esőt kapnak a hegységek nyugati lejtői, mert általában a nyugati irányból jönnek az esőt hozó felhők az Atlanti-óceán felől, elég szabályos az esőzése a Dunán-

túlhatnak kevesebb és nagyon ingadozó az Alföld esője, legszárazabb Erdély belseje. A nyár melege s a tél hidege közt ugyan nagy hőkülönbség van, de a nyári meleg éghajlat teszi lehetővé a gabonaneműek, szőlő, kukorica, dinnye, barack stb. termelését, amelyeknek ez a meleg okvetlenül kell a jó éréshez, a tél hidege viszont nem oly nagy, hogy az őszi vetések kipusztuljanak, hacsak nem nagyon száraz a tél. A termésre általában fontos az őszi, október-novemberi esőzések mennyisége, ettől függ az őszi szántás és vetés sorsa, azután a májusban néha előforduló fagyok, amelyek oka az, hogy májusban a leghidegebbek a felső légrétegek s száraz derült éjszakán az alsó légrétegek és a föld felszíne is annyira lehülhet, hogy minden elfagy, azután nagyfontosságú még a Medárdus nap (június 8) táján megkezdődő esőzések fejlődése, mert a gabonaneműek szeme ekkor fejlődik és sok nedvességet kíván. Júliusban a kánikula idején derült, esőtlen, forró napok vannak, amelyek az aratás, cséplés, betakarítás munkájára kedvezőek, ilyenkor szoktak fellépni hirtelen zivatarok a nagy nyári levegő-felmelegedés következtében, néha jégesővel, ami a vetésben, gyümölcsben nagy kárt tehet. Éghajlatunk jellemzője még a szeptember végi, október elejei derült, enyhén meleg, napsugaras időjárás, az u. n. „vénesszonyok nyara.“

5.) *Talaj.* Az ország talajfajtái általában a következők: 1) *Humuszos fekete föld.* Különösen Délbácska és Bánát vidékére jellemző, rendkívüli termőképességű főként gabonaneműekre. A folyók sok növényi anyagot tartalmazó iszaplerakodásaiból képződött. 2) *Homokos.* A Duna-Tisza közti hátságon s a Nyírségen igen elterjedt, néhol még vándorol, buckákban fujja a szél, de sok helyütt már meg van kötve. Gabonaneműek termelésére nem nagyon alkalmas, mert a nyári melegben nagyon kiszárad a felső rétege, szőlő, gyümölcs, burgonya termelésre igen jól felhasználható. 3) *Szikes.* A Tisza mentén s általában régi árterületeken lép föl. E helyeken a talaj sok szikszót tartalmaz, amely száraz időben felületén kivirágzik, ekkor a föld egészen megkeményedik a benne képződő ú. n. vízüvegtil s nemcsak, hogy termelésre nem alkalmas, de még a benne nőtt fű is kiszűl belőle s így legeltetésre is alig használható, az ilyen rétek neve „kopálós“. Nedves időben a vízüveg az esővíztől felpuhul, de a vizet nem engedi jól beszívárogni, tócsákban, tavakban gyűl meg a felületen a víz, nád s kaka nő rajta. Termelésre tehát nem alkalmas. 4) *Lössös.* A löss levegőből évszázadok alatt lehullott porból képződött sárgaszínű földréteg, igen jó buza terem benne. A Dunántúl, Kisalföld, Titeli plató s az Alföld több helyét borítja. Általában a termelésre igen alkalmas talajfajta. 5) *Agyagos.* Bizonyos növényfajták termelésére alkalmas, a vizet nem bocsátja át, azt magában tartja s akkor gyűrhető, ragadós lesz, ezért házfalakat vernek belőle (vályog) továbbá téglát is égetnek igen sok helyütt belőle az Alföldön, ahol fát vagy természetes követ nem találnak. Agyagos, esetleg sós agyagos Erdély közepének, a Mezőségnek talaja. A hegyvidékek vulkános hegyei pompás termőtalajt adnak, amelyben tűzes borok teremnek, más helyeken pedig a gránit, pala stb. kőzetek málladéka borítja a hegyeket s az erdők fájának gyökere védi a talajt az eső és szél lehordása ellen. Ahol az erdőt teljesen kiirtják, ott a termőföldet az eső és szél leviszi s lassan kopárrá válik a vidék, csupasz sziklák merednek ki belőle, mint pl: a Karszt hegységben, amelynek mészkő Föld és Ember II.

anyaga úgylis nehezen mállik, erdőit a középkorban kivágták s ma annyira kopár, hogy mesterséges beerdősítése is igen nehéz.

6.) *Termelés.* Hazánk vadon növő növényei közül a *gyógynövények* kiválogatása, gyűjtése és szárítása csak most kezd elterjedni, pedig jó haszonnal jár. *Erdőink* faanyagának kihasználását az erdőörvény szabályozza s védi az oktalan írtásoktól. Magas hegyvidéki *tűlevelű erdőségeink* épületeit, papírosgyártáshoz nyersanyagot, deszkát stb. szolgáltatnak, a közép hegyvidékek *tölgy-, cser-, bükkerdőségei* tűzifát adnak, sok helyütt a makkot sertések hizlalására is használják (Bakony), a *horvátországi tölgyerdők* ritka szép egyenes fáit is irtják, bútorgyártáshoz, hordók készítéséhez használják. Az Alföld fában szegény; erdői az árterületek ármentesítése óta megfogytak, szánóföld lett belőlük. Az Alföld jellemző fája az egy évszázad előtt beépített *akácfa*, amely itt nagyon elterjedt, fája szerszámnyelek készítésére nagyon alkalmas, megköti a futóhomokot, kevés esővel is beéri s népünk annyira megszerette, hogy költészete is magába fogadta s ma nem lehet elképzelni alföldi falut akácfa nélkül. Vízpartokon *fűzések* találhatók, gyakori még a *nyárfa, jegenye*.

Amióta a magyarok hazánk mai területén letelepedtek, a régi nomád állattenyésztést, vadászatot, halászatot felcserélték a *földműveléssel*, amelyre az ország talaja, éghajlata alkalmas és így ma, valamint valószínűleg még sokáig a földművelés az ország fő gazdasági foglalkozása. Legelterjedtebb a *buza* termelése. A magyar buza világhírű nagy sikértartalma miatt s a legfinomabb süteményeket mindenütt magyar búzából készítik. Nagy sikértartalma éghajlatunk következménye, a június végi időszak száraz volta okozza a buzaszemben a sikértartalom emelkedését, viszont nálunk kisebb, csak felényi a katasztrális holdankénti termés, mint a nyugati, bő esőzésű államokban. A buza után a *kukorica* termelése következik, sajnos ennek terméseredménye még ingadozóbb, mint a búzáé. Esős években igen nagy kivitelünk van belőle, száraz esztendőkből pedig behozatalra szorulunk. A kukorica az Alföldön állatok etetésére s ipari célokra (szeszgyártás) szolgál, Erdélyben ellenben a lakosság fő kenyérnövénye. A *rozs, árpa* és *zab* termelése már jóval kisebb az előbbinél. Rozsot az Alföldön is természetesen s búzával keverten kenyér készítésére használják, termelése fontos a Felföldön, ahol az éghajlat a buza termelésére hideg s helyette inkább rozsot, zabot természetesen, a Felföldön még zabkenyeret is szoktak készíteni. Az árpa az Alföld s a Felföld határán terem a legjobb minőségben, ezt sörgyártásra, a kevésbé jót szeszgyártásra, dara készítésére s állatok etetésére használják. A *burgonya* termelése az egész országban el van terjedve, de leginkább a Felföldön, a Nyírségen s Erdély Barcaság nevű részében. Fontos élelmiszer és ipari nyersanyag. A *takarmányrépa* termelése a tejgazdaság fejlődése folytán fellendült, a cukorgyártás fejlődésével lépést tart az egyre erősebb *cukorrépa* termelés. A *dohánytermelés* a monopólium behozatala óta lassú visszafejlődésben van, nálunk csak pipa- és közönséges cigarettadohány terem. A *lentermelés* a hűvös éghajlatot kedveli s ezért a Szepességekben terjedt el, kender a déli részekben, Bánátban, Bácskában termelnek. A konyhakerti vetemények termelése csak öntöző földműveléssel volna igazán jövedelmező, de így is sok dinnyét termel Heves vm., *hagymát* Makó, *paprikát* Szeged, *salátdt, ugorkát* Nagykörös. Hüvelyes veteményeink közül *babot* még ki is

viszünk, gyümölcsféléiből is nagy a kivétel (barack Kecskemétről). Az állattenyésztés fejlődésével kapcsolatos a takarmánynövények fokozott termelése. Szőlőtermelésünket ugyan a filloxéra pusztításai megviselték, de azt a csapást kihevertük már, sok új homoki szőlő létesül a Duna-Tisza közzén, Boraink világhírűek: Tokaj, Világos, Ménes, Eger, Ruszt, Badacsony, Villány, stb.

Mezőgazdaságunk terén általában szép a haladás, ma már alig maradt föld ugarnak s a holdankinti termésértéme is megkétszereződött az utolsó negyven év alatt, de hogy természetes és mesterséges trágya, öntözés, vetőmagmésítés, jobb megmunkálással még mennyire fokozható, mutatják a nyugateurópai államok, amelyek éghajlata ugyan esősebb, de talaja rosszabb s kétszer annyit termelnek ugyanakkora területen, mint mi!

7.) Az állattenyésztés a magyarság egyik ősi foglalkozása. Állatállományunk nagy része még az őshazából magunkkal hozott állatok leszármazottja újabban azonban erősen kezd elterjedni a nyugateurópai keveredés vagy tiszta nyugati fajta. Az őshazából hozott kicsiny termetű ló, ezüstsürke, ívesen felfelé hajló, nagyszarvú szarvasmarha az őshaza száraz éghajlatának, rossz legelőihez, nyári nagy forróságához, tele nagy hidegéhez volt szokva s Magyarország területén ha nem is azonos, de sokban hasonló területre talált a szélsőséges, pusztai éghajlat alatt a nyáron kiszáradó legelőkön. Ezek a körülmények okozzák ősfajtáink becses tulajdonságait. A puszták metsző téli hidegéhez, fikkasztó nyarához egyaránt hozzá vannak szokva, a nagy megerőltetést játszva győzik, szívósak, kitartók, amellet kevés táplálékkal beérik, nem válogatósak s a hosszú évszázadok óta szabad ég alatt tenyésztett állatfajok, egészségesek, betegséggel szemben nagy ellenálló erejük van s az élősködőktől teljesen mentesek. A magyar ökör kevés táplálék mellett is kétszer annyi munkát bír végezni, mint a nyugatiak s 8—10 esztendei nehéz munkában való használat után is kihízlalható s fogyasztásra alkalmas. Ez értékes tulajdonságai mindenütt keresetté teszik. Hasonló pusztai fajokat hozott be a magyarság őshazájából más állatokból is, juhot, sertést és háziszárnyast. Mivel ma az emberek a háziállatokat igen sok célra tenyésztik ki, a tenyésztés, főleg Nyugateurópában, ahol régóta nagy gondot fordítottak rája, bámulatosan ki tudta fejleszteni az állatok egyes tulajdonságait, pl. a lovak gyorsaságát, a tehén tejtermelését, a juh gyapja finomságát, a sertés hízekonyságát stb. és ezek a speciális fajok nagy hasznot hoznak tenyésztőknek, de mivel az ilyen gondos kitenyésztés csak istállózás és bő táplálkozás mellett lehetséges, az állatok táplálkozásban elkényesednek s a folytonos vagy részben (legalább éjszakára, télen éjjel nappal) istállói fűledt levegőben tartás a betegségekre igen hajlamosakká tették az állatokat. Ezért nálunk a tiszta nyugateurópai fajták (telivér lovak, svájci tehenek, yorkshirei sertések, merinói juhek stb.) tenyésztése csak nagy uradalmakban terjedt el, ahol azok természetét jól ismerik s tenyésztésük kényes igényeit jól ki tudják elégíteni, kis gazdák állatállományában aránylag kevés a nyugati fajta a magyar fajta mellett. Igen szerencsés a szívós, egészséges, kisigényű magyar fajállatok keresztezése a kitenyésztett, nagy hasznot hozó nyugati fajokkal, mert az így nyert állatok a két fajta jó tulajdonságait egyesítik magukban. A magyar állatfajok keresztezése a nyugati fajták meghonosítása, tenyésztése az 1780-as évek táján kezdődött. Merinói juhokat hozattak Spanyolországból, majd állami méntelepeket létesítettek angol s/ arabs telivérekkel.

Az 1840-es évek körül Szerbiából behozott zsírsertéseket József nádor kisenői birtokán kezdték először tenyészteni, jóval később megkezdődött a yorkshirei hússertések tenyésztése. Az ősi magyar tyúk és kakas helyett angol fajtákat hoztak be, amelyek egyes fajai nagyra nőnek s így több húst adnak, más fajai több tojást szolgáltatnak, ezek s a magyar fajta keresztezéséből származott háziszárnyasok ma már nagyon elterjedtek. A vízi szárnyasok, kacsza és liba tenyésztése is hasonlóképpen alakult a nagyra növő emdeni liba és erősen hízó pekingi kacsza tenyésztésének elterjedése következtében. A szarvasmarhák keresztezése a piros tarka és fekete tarka svájci fajtákkal már nagyon előrehaladt s a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az Alföld pusztai éghajlatát ezek a keresztezett fajok jól bírják, de takarmánynövények termelése szükséges számukra, viszont tejelőképességük jelentékenyen fokozódott. Hegyvidékeken a tiszta nyugati fajták tenyésztése is lehetséges, mert ezek Svájcban s az Osztrák Alpokban is hegyi legelőkhöz voltak szokva. Mária Terézia idejében kezdtek meghonosítani a selyemhernyótenyésztést, ami a fiatal gyermekek foglalkoztatásával jelentős mellékeresethez tudta juttatni a gazdákat.

Természetes, hogy az egész állatállomány fölrüssítése és keresztezése csakis állami támogatás, tervszerű vezetés mellett volt lehetséges, a községek kaptak tenyészállatokat az államtól olcsó és hosszú idei részletfizetésre. Hasonlóképpen az állam szabályozó működése kellett a vadállatok pusztításának megfékezésére, a vadászati törvény akadályozta meg a szarvas, őz, nyúl, fácán, fogoly, róka stb. okatlan kiirtását. Folyóink régi halbősége a szabályozások miatt erősen megcsökkent, a régi árterületen úsztak a halak s a kicsinyek is meg tudtak erősödni, az árterületek megszűnésével a halállomány lecsökkent, ezért kisebb medencékben tenyésztett kis halakat vagy ikrát engednek időnként a folyókba s a halászatra is külön törvényt hoztak. A ponty, süllő, harcsa, viza, kecsge, balatoni fogas stb. halászata a folyóparti lakosoknak jó keresetet és aránylag olcsó élelmiszert ad. Újabbban a nem jól termő helyeken halastavakat létesítenek (a Bakonyban Zircen, a Hortobágyon) s így teszik jól jövedelmezővé e területeket is.

Hazánk állattenyésztése kivitelre is juttat elegendő állatfajaink kiválóságát külföldre is keresetté teszi, vágómarhát Ausztriába s Németországba visznek, lovainkat egész Európa vásárolja, leölt háziszárnyasainkat Londonba is elviszik, amellet tojás, toli, viasz kivitelünk is sok pénzt hoz az országba, így állattenyésztésünk az ország egyik legfontosabb gazdasági ága.

8.) *Bányászatunk* az adott körülményekhez, amelyeken változtatni nem lehet, igazodik és sok értékes terméket ad. Az *aranyérc*bányászat az Erdélyi Érchegységben ősrégi, Verespatak, Abrudbánya körül már a rómaiak bányásztak, ma a legjobb termelésű a brádi. Aranyat bányásznak még Nagybánya körül is. A selmeci *ezüsbánya*k már nagyrészt kimerültek. *Vasérc*bányászatunk fejlett, a Szepes-Gömöri-Érchegység, Vajdahunyad vidéke és a Krassó-Szörényi bányák bő szolgáltatásúak, csak sajnos, sok ércet földolgozatlanul kivisznek az országból. Vasércföldolgozásunk hátránya az, hogy a szénbányák nem fekszenek elég közel a vasbányákhoz. *Rézérc*ünk ugyan van, de igen kevés, legnagyobbbrészt külföldi behozatalra vagyunk szorulva. Hasonló helyzetben vagyunk *ólom*, *nikkel*, *kobalt* ércekben is. Az összes ércbányákat elvette tőlünk a trianoni béke. Szénbányáink Tata, Salgótarján, Pécs vidékén

megmaradtak, de elvesztettük: a petrozsényi, stájerlakaninai kitűnő minőségű és igen sokat termelő szénbányákat sok más kisebbekkel együtt. Megmaradt szénbányáink szene gázgyártás, mozdonyfűtés céljaira nem jó, de nem is elég s ezért állandó külföldi szén behozatalára vagyunk kárhoztatva. Elvesztettük összes sóbányáinkat Máramarosban és Erdélyben (Marosújvár, Dés), az Erdélyben föltárt földgázforrásokat, amelyek a világ legkitűnőbb fűtőanyagát szolgáltatták, most folynak a fúrások az Alföld egyes részein, mert a jelek szerint itt is fognak földgázforrásokra bukkanni. A Tokaj-Eperjesi hegység északi részében levő *nemes-opál* bányák, a nyitrai megyei *petróleum*-kutak, a szilágymegyei *aszfalt* telepek mind elszakítottak tőlünk a trianoni béke következtében.

9.) Az *ipar* a nyerstermékek feldolgozása emberi használatra alkalmas cikkekké. Nyerstermékeket adhat a földművelés, állattenyésztés és bányászat, ahol ezek rendelkezésre állanak s hozzájuk tőke, megmunkáló emberi és olcsó gépi erő, fogyasztópiac jelen vannak vagy olcsó szállítási eszközökkel elérhetők, gyárak keletkeznek, amelyek számtalan embernek nyújtanak kenyérkeresetet és sokszorosan több ember megélhet kisebb területen ipari munkából mint földművelésből. Ezért a nagy ipari helyek nagy népsűrűséget idéznek elő és városok keletkezésére, fejlődésére alapot nyújtanak. Legnagyobb ipari gócpontunk Budapest, ahol a legkülönbözőbb gyáriparágak virágoznak föl. Az Alföldről víziúton vagy vasúton odaszállított gabonát a budapesti nagy gőzmalmok őrlik liszté s küldik tovább a nyugati piacokra, a Felföldről odaúsztatott fát földolgozzák deszkává, az odavitt nyersvasat és fémeket gépipara a legkülönbözőbb eszközökké és géppé alakítja, az állati bőrt cserzik és bőr árukká dolgozzák föl. Budapestnek minden irányban közvetlen és jó vasúti összeköttetése van, s a hajózható Duna olcsó vízi szállítást tesz lehetővé, így a kedvező forgalmú fekvése lehetővé teszi távoli helyek nyersanyagának odaszállítását s azután megfelelő piacra juttatását.

A vidékek városainak ipari fejlődését lokális földrajzi körülmények befolyásolják. Az Alföld csaknem minden városában van gőzmalom, vagy szélmalom (Kis Kúnság), a hegyvidékeken pedig minden bővízü patak nagy esésű helyén néhány vizimalom. A malomipar elterjedtsége könnyen érthető, nagy gabonatermésünk az oka. A faipar részben a nagy erdőségeken átfolyó patakok mentén fejlődött ki, részint pedig olyan városokban, amelyek tuta-
jozható folyók Alföldre kitérése helyén fekszenek (Komárom). A faiparnak csaknem minden fajtát üzték nálunk, most a trianoni béke folytán nyersanyag nélkül maradtunk, mert erdőségeinket elvették. Szesz-, sörgyár az Alföld több városában van, cukorgyár pedig a nagyobb cukorrépatermelő vidékeken, mindkét ipar kivitelre is képes. Vasipartelepeink nagy része elveszett (Resica, Anina, Vajdahunyad, Szomolnok, Mecenzéf, Pelsőc, stb.), ami megmaradt (Diósgyőr, Ózd, Budapest) az is tétlenségre van kárhoztatva, mert vasércünk nem maradt s szénünk is igen kevés. Üveggyártásunk fejletlen maradt, mert Csehországból a háború kitöréséig vámmentesen hozták be az olcsó cseh üveget, vegyészeti iparunk pedig a német vegyipar termékeivel nem bírta a versenyt, fonó-szövő iparunkra teljes súlyával ránehezedett az összes nyugati államok fejlett technikájú ipara, amellyel szemben hazai gyáraink mennyiségi és minőségi tekintetben el voltak maradva. Egyedül a Bácska és Bánát kendertermő vidékén volt nagy kenderárúgyártásunk,

amelyből még exportra is került, a szepességi lentermő vidék lenipara, a Felföld és Erdély posztóipara, Dunántúl selyemárú gyárai, a pamutfonógyarak szerteszórva az országban hazánk ilyen cikkbeli szükségletének egyötödét is alig tudták fedezni. Az állati termékek földolgozása az Alföld nagy állattenyésztésével kapcsolatosan az Alföldön fejlődött ki. A kőbányai és nagyföldi sertéshizlalással a zsírolvasztás, a szarvasmarhatenyésztéssel kapcsolatban a bőrgyártás, húskonzerv, szalámi gyártás, szappan- és gyertyagyártás fejlődött ki az Alföld nagyobb városaiban (Debrecen, Szeged, Győr, Szabadka, Temesvár, Arad, Budapest stb.).

Az a körülmény, hogy hazánk területe, különösen az Alföld, alkalmas a földművelés annyiféle ágára, okozza, hogy hazánkban elsősorban a földművelés és vele kapcsolatban az állattenyésztés fejlődött ki s ezen alapszik nagyrészt iparunk is. Hogy Magyarországon nem olyan nagyfokú az ipar, mint a nyugati országokban, annak történelmi és politikai okai is vannak az ásványi termékek hiányán kívül. Iparunk elmaradottságának történelmi oka az, hogy hazánk a gőzgépek, fonó-szövőipari gépek feltalálásának, nagyfellendülésének idején a török hódoltságot követő osztrák uralom alatt volt s ez utóbbi hazánkat tisztán nyerstermelésre szorította, hogy az osztrák iparnak versenyt ne támasszon, majd a kiegyezés (1867) után a politikai okokból fennmaradt közös vámterület szolgáltatta ki iparunkat az osztrák irányításnak. Ipari fejlődésünk csak a kiegyezéssel kezdődik s az azóta eltelt fél évszázad nem birta, még az állam támogatása mellett sem, helyrehozni két évszázad mulasztását. Mégis annyira haladt, hogy iparunk általában a belföldi szükséglet $\frac{3}{4}$ részét ki tudta elégíteni s termelésének értéke a mezőgazdasági termelés értékét csaknem elérte, de az ipar közelebbi vizsgálata mutatja, hogy iparunk nagyon egyoldalúan fejlett, túlnyomólag mezőgazdasági ipar (liszt-, cukor-, sör-, szesz ipar stb.), amelyhez viszonyítva már az állati termékeket földolgozó ipar is el van maradván, az ásványi pedig még inkább s általános hibája még iparunknak az, hogy nagyrészt csak félgyártmányokat állít elő s így kész gyártmányokat külföldről kell behoznunk.

10.) *A közlekedés.* Röviden átvenni a főbb víziútakat és jelentőségüket, megemlítve folyami hajósvállalatainkat. Nagyobb fontosságú országútakat (Károly-út, József-út a tengerpartra, Széchenyi-út az Alduna mellett, az alföldi transzverzális műút, a Klotild-út a Tátrában stb.) Vasutak gazdasági jelentősége, a vasútépítés nehézségei (folyóáthidalások, hegyvidéken az emelkedés legyőzése, alagutak) hazánkban ennek megfelelően a nemzetközi forgalomba bekapcsolódó vasútvonalaink rövid ismertetése. Tengerhajózás szükségessége, Fiumét mi tettük óriási áldozatok árán kikötővé, Magyarország terményeit vitték ki Fiumén át, ez tette forgalmassá, most Magyarországtól elszakítva el fog sorvadni és visszafejlődik kis városkává, mert forgalmát Jugoszlávia nem tudja táplálni.

11.) *Benépesülés.* Hazánk a nyugati államokkal ellentétben nyelvileg nem egységes ország. 1910-i lakosságának fele volt magyar anyanyelvű; nem egészen egyhatoda oláh, egytizede német, valamivel kevesebb a tót, egytizenkettő horvát, egyhuszada szerb anyanyelvű, akikhez még egyéb kisebb nemzetiségek is társultak: vendek, rutének, bunyevácok, bolgárok, cigányok stb. Ez a néprajzi tárkaság hazánk történelmében leli magyarázatát.

A honfoglalás után egész sereg szláv törzs maradt a magyarokból meghódított földön. A tatárjárás után megfogyatkozott magyarság mellé az ország benépesítésére németeket hoztak s telepítettek le a Szepességben s Erdélyben több helyütt, azután a Havasalföldről a vajdák kapzsisága és kegyetlenkedései elől sok oláh húzódott át Erdélybe hegyi pásztorkodásból élve. A török dúlás alatt számos falunk néptelenedett el, ezek helyébe megint szerbeket, németeket, sőt itt-ott bolgárokat, olaszokat is telepítettek a Délvidéken. Az ország védelmében mindig csak a magyarság pusztult s azután helyettük idegeneket telepítettek idegen származású uralkodóink a magyar vértől áztatott földre. S végezetül amikor országunk legszebb, legtermékenyebb részeit köröskörül leszagatták, avval az indoklással tették, hogy a magyar elnyomta a más nemzetiségűeket, sőt még azt szerették volna bebizonyítani, hogy a magyarok jogtalanul tartották e területeket birtokukban. A magyar mindig szabadságszerető volt és sohasem nyomott el másokat, sőt ez a szabadság, amelyet a nemzetiségeknek adott, annyira tág volt, hogy a magyarországi oláh, szerb nép nemzeti műveltsége, anyagi jóléte nagyobb volt, mint a Romániában és Szerbiában élő oláhoké és szerbeké. 1848-ban minden nemzetiségű jobbágy egyszerre felszabadult, a szabad vallásyakorlást pedig Magyarország iktatta törvénybe először az összes európai népek között a tordai országgyűlésen. A magyarságnak éppen, a közömbösséggel határos engedékenysége volt a legnagyobb hibája, amint az a világháború befejezésekor kitűnt. Ami igen lassú magyarosodás a nemzetiségek körében végbement, az a láthatatlanul ható történelmi, társadalmi, gazdasági és kulturális erők természetes hatása volt!

Az egyes népfajok rövid jellemzése, etnográfiai határaitól összevetve a trianoni határokkal.

12.) *Települések.* A hegyvidékek falvai a folyó- és patak völgyek ármentes részein terülnek el, mert itt van földművelhető sáv, a magasabb hegyvidékek erdővel borítottak, ezért itt nincsenek állandóan lakott helyek, a havasi legelőkön is csak leginkább nyáron át lakják a pásztorkunyhókat. A dombvidék (Dunántúl) népessége szintén a folyóvölgyekben s elég egyenletesen van elosztva. Az Alföld népességének s telepeinek eloszlása nagyon egyenlőtlen. A török hódoltság alatt a háborúk miatt megcsökkent falusi lakosságot folytonos harácsolásokkal zaklatták, azért a falusiak is a városokba menekültek s az Alföld aránytalanul nagy városai (Debrecen, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely, Szabadka) nagy lakosságának ez a magyarázata a környék kevés és kicsiny falvával szembe állítva. Ma azonban az alföldi városokból a földművelő nép a nyári időszakra messze fekvő földjeire kiköltözik (tanya, udvarház) s csak télen lakik benn a városban. A tanyák keletkezése útján beálló népesség-eloszlás tehát ellentett, kiegyenlítő folyamata a török időkben beállott mesterséges tömörülésnek.

Míg a középkorban a sok háború miatt igen fontos volt a város fejlődésére annak *védhetősége*, ma a *közlekedés*, *forgalom* lehetősége s az *ipar*, *kereskedelem* a városok növelő tényezői s ezért ezek határozzák meg a városok fejlődésének lehetőségeit. A hegységeken átvethető útvonalak hegylábi végein ú. n. *kapuvárosok* keletkeznek: a forgalom odairányulása miatt épügy a folyók áthidalásának helyén a hídvárosok. Hegység és síkság érintkező helyén pedig az ellentétes termelésű vidékek élénk árucseréje, vásárai,

kereskedelme *vásárvárosokat* fejleszt ki. Mindezek a fejlesztő tényezők leg-szerencsésebben Budapest földrajzi helyzetében nyilvánulnak meg, ezért lett az ország legnagyobb városává a Duna világtorgalmi útja mellett, ahol a folyó összeszűkül s jól áthidalható, hegység és síkság érintkezésénél, a vörösvári völgy jó szárazföldi útja is itt ér ki a folyamhoz, hozzájárul még mindehhez sok hévize és ásványvize, mely fontos fürdőhelyé is tette. Szeged hídváros s a Maros torkolatban fekszik, ez adja meg jelentőségét. Hídváros még Komárom, részben Győr és Esztergom, Szolnok, Baja, Eszék stb. Az Alföldi nagy városok a környékük nagy mezőgazdasági termelésének értékesítő piacai (Szabadka, Debrecen, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Makó stb.) Hegység és síkság érintkezésénél fekszenek Gyöngyös, Hatvan, Miskolc, Sátoraljaújhely, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Szatmár, Nagyvárád, Arad, Temesvár, Zágráb, Veszprém, Székesfehérvár, mind élénk forgalmú kereskedő városok. Kapuvárosok: Pozsony, részben Kassa, Miskolc, Nagyvárád, Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Marosvásárhely, Orsova, Lugos, Arad stb. Látjuk tehát, hogy több tényező is közreműködik a város fölvirágoztatásában, nehéz volna tehát eldönteni melyik városra melyik a fontosabb, vagy éppen döntő. *Bányászat, kohászat és fémfeldolgozás* a fontos Selmec-, Béla-, Breznó-, Nagybánya stb. keletkezésében, az *ipar* tesz naggyá másokat. Az ipar magában véve is csak úgy lehetséges, ha a helynek megfelelő nyersterményei és jó olcsó szállító eszközei vannak, ennél fogva amely városban az ipar fejlődik, egyértelmű avval, hogy ott a városfejlesztő tényezők mind közre-játszanak.

Befejezés. Európa közepén, a Duna és Tisza mindkét partján egy államaikotó erejéről ezeréves fönnállásával tanuságot tett ország él. Léte egész Európa érdeke, mert a szláv és germán népek összeütközéseinek, mint a határon élő és egyikhez sem tartozó népességű ország, megakadályozója. A kultúra védője a kultúrálatlan elemek barbár, pusztító támadással ellen, terjesztője a kelet felé. A nyugati kereszténység legkeletibb állama, bástyája Európában a Balkán s Keleteurópa görög keleti és görög katolikus vallásával szemben. Ezek a tényezők biztosítják fönnmaradását, nemzeti ereje, ébredező öntudata, erkölcsi, tehetsége biztosítja fejlődését, területének földrajzi, gazdasági egysége pedig biztosítja ezeréves határainak újra visszaszerzését.

Kerekes Zoltán.

Újabb tankönyvek. Emberföldrajzi vonatkozású újabb tankönyvirodalmunkkal, sajnos helyszűke miatt itt nem foglalkozhatunk, tehát csupán megemlítjük a következőket:

Dr. *Kalmár* Gusztáv: Magyarország földrajza a középisk. IV. o. részére. (Szent-István-Társulat).

Dr. *Karl* János és Dr. *Vargha* György: A magyar föld és élete. Középisk. IV. o. számára, 67 l. (Franklin-Társ.).

Dr. *Hézsér* Aurél: Földrajz a f. keresk. isk. IV. évf. számára, 104 l. (Szent István-Társ.).

Az utóbbinak anyagbeosztása a következő: I. rész az ember földrajz. különös tekintettel a gazdasági viszonyokra, II. r. a világgazdaság földrajza III. r. az egyes földrészek és országok rövid áttekintése világgazdasági és világpolitikai szempontból.

Szemle.

Réthly Antal: *Időjárás és éghajlat.*

200 lap. Budapest 1921. Pompás kalauz ez a kis könyvecske mindazoknak, akik a meteorológia és klimatológia kérdésében tájékozódni óhajtanak. Geográfiai szempontból bennünket nem annyira az I. rész (meteorológiai ismeretek, megfigyelő módszerek) érdekel, mint inkább a II. (általános klimatológia, klímavidékek, mely azonban tulajdonképpen kurtta) és még inkább a III rész: Magyarország és Budapest éghajlata. Ebben az utolsó részben egybefoglalja szerző mindazt, amit a meteorológia és klimatológia művelői Magyarországról napjainkig megírtak és amit az ország állomásainak több évtizedes megfigyelő-anyaga nyújt. Különösen hecses a Budapestről szóló fejezet, melynek kimerítő — részben 70 esztendőre kiterjedő — adatai, számos táblázata klasszikus példa a meteorológiai megfigyelés módszerére.

—z.

Tonelli Sándor: *A turánizmus.* (Magyar Jövő, 1922. április) Szeged. „Ennek a tanulmánynak az a bevallott célja, hogy kiváltsa az ellenmondást.” Ezzel a mondattal kezdi cikkét szerző. Bizonyára lesz is benne része, mert cikkével a „turánizmust” minden áron népszerűsítő táborát hívja ki. Megállapítja, hogy a turánizmus „nem annyira szigorú tudományos vizsgálódáson alapuló megfontolás, mint inkább természetes érzésből fakadó vágy a rokonságot magyarság rokonsági viszonyainak megállapítására s az ebből eredő következtetések levonására. „Aki nem árja és sémi, az turáni; a finn éppúgy mint a japán. Az egész turánság egy-egy politikai, gazdasági és kulturális célok szolgálatába való állítása, a tu-

ránizmus programja, amit jóhiszemű álmódosítók megterveztek és türelmetlen fanatikusok hazafias ügygő avattak. Nálunk nem egészen szokatlan módon hazafiatlannak szeretnék bélyegezni azt, aki nem hisz a turánizmusban és kételkedik az „ötszáz millió turáni egvesítésének a lehetőségében.” A tudomány érzelmi motivumokat nem ismervén, a turánizmust is csak szigorúan tudományos módszerrel vizsgálhatjuk. Első sorban *faji* kérdés és vizsgálata éppen ezért rendkívül nehéz, mert a fajiság megállapíthatásának biztos alapját az eddigi számos kísérlet ellenére még ma sem találták meg. A fajok differenciálódásának egyik góca Belső Ázsia. Innen nyugat felé ágaztak el az igazi mongolok, törökök, finnugorok, keletre a kínaiak, japánok, sőt elér ez az ág a Maláji szigetekig és Amerikáig. Az eloszlási góc közössége mellett is azonban a más népcsaládokkal való keveredés annyira módosítja a faji jellegét, hogy a keleti és nyugati ágak közötti ősi kapcsok végül teljesen megszűnnek. A földrajzi tudomány is az iráni felföld ellentéte gyanánt az aralo-kaspi medencére alkalmazta a Turán szót, amint az a régi perzsa használatnak meg is felel. A turáni fogalmat antropológiai, földrajzi és történelmi okokból a mongol népcsalád nyugati elágazására kell korlátoznunk. Ezekután felteszi szerző a kérdést, hogy lehet-e még a mai magyart turánnak tekinteni? A vándorlások közbeni és a honfoglalás utáni és hosszú idő folyamán végbement igen nagy mértékű keveredés figyelembevételével kimondja, hogy nem; a magyarság „ma már fajilag nem turáni, hanem árja

vagy indoeurópai.“ „Turáni volta csak emlék, amelyet újból valósággá avatni nem lehet,“ a mai magyarban alig van cseppnyi turáni vér is. Lelki tulajdonságaink sem turániak, a latin-germán kultúrkör és a keresztény világnézet révén részesei vagyunk a fehér faj kultúrközösségének. A magyarságturáni csak volt. Ezzel „elesnek azok a fantasztikumok, hogy mi valami ködös rokonság alapján akarjunk szövetséget kötni Japánnal és megszervezni ötszáz milliónál több „turánit“ az árja világ ellenében. Elesnek az erkölcsi szempontok, a turáni őszinteség hangoztatása az európai kétszínűséggel szemben, a turáni vér föllángolása Európa ellen, melytől csömört kapott a keleti magyarság. Megszűnnek azok a naiv megnyilatkozások, melyek tatár „köz társaságokkal“ kötendő kereskedelmi egyezményekről álmodoznak és vidéki városok utcáit a rokonság örömeire „turáni“ nevekkel akarják ékesíteni.“ „Politikailag pedig egyenesen üdvös, ha vége szakad annak az érzélgősségnek, amely nem tényekre, hanem bizonytalan s legtöbb esetben nem is viszonzott rokonszenvekre akarja a a magyarság sorsát építeni.“

A magunk részéről egyelőre nem akarunk részt venni abban a vitában, mely e bátor cikk következtében valószínűleg megindul. De azt tartjuk, hogy ideje volt, hogy elhangozzék az intő szó, hogy tulajdonképpen tisztán tudományos kérdés ne vitessék a népszerűsítés hullámain a napi politika fortagáiba.

G.

Osteuropäisches Jahrbuch 1922
I. Jahrgang unter Mitwirkung einer Fachkommission von Dr Franz Fodor. Oriens Verlag Budapest. 286 lap, 5 térkép.

A magyar geográfusok egyik régi álmát váltotta valóra Fodor Ferenc az Osteuropäisches Jahrbuch kiadásával. Az álom és valóság közt azonban sok

bántó ellentét mutatkozik, még pedig az utóbbi rovására.

Szerző láthatólag a Statesman's Yearbook-ot választotta mintául. Az angol évkönyv egy negyedszázaddal ezelőtt messze kimagaslott minden hasonló irányú kiadvány fölött. Azóta múltak az évek, a tudomány nagyot haladt, a Yearbook nem mindenben követte, egy kicsit megcsontosodott, de elsőségét mindmáig megtartotta. Rangját főként adatai teljességének és megbízhatóságának köszönheti s éppen ez az, amiben Fodor évkönyve legkevésbé hasonlít hozzá.

A tárgyi hibáknak egész tömege nehezíti az Osteuropäisches Jahrbuch használatát, különösen a nagy közönség számára, melynek nincs módjában ellenőrzést gyakorolni. Álljon itt a sok közül néhány példa.

A szerb-bolgár határ nem Prahovánál kezdődik, mint a szerző állítja, hanem onnan kb. 25 km. távolságban, Radujevácon túl, a Timok torkolatánál volt a nagy háború előtt, de a Neuilly-i béke még ennél is tovább tolta Kelet felé (3. lap). Hasonlóképpen a szerb-oláh határ sem nyúlik nyugaton Szörégig, hanem Kiszomborig (122. lap).

Még sokkal feltűnőbb hiba szerzőnek az az állítása, hogy az SHS királyságot Északról határolja Olaszország, az olasz-szerb határ azután Spalatoig hegyhátakon halad tovább és ott száll le a tengerpartra. El sem tudjuk képzelni ennek a fantasztikus vonalnak az eredetét.

A Magyar birodalom területét szerző összehavarja Magyarországéval, Horvátországot hol beleszámítva, hol elhagyva és ebből azután képtelen ellmondások jönnek ki. Ezt a hibát már egyszer elkövette szerző a Földrajzi Közlemények 1920 számában, de — úgy látszik nem okult belőle.

A statisztika gyakran máshol is zavaros. Pl. Bulgária 1910-i nemzetisé-

geinek százalékszámát (7. lap) összeadva 96-68% végeredményre jutunk. A 81%-os bolgár többség (ennek is több mint tizedrésze mohamedán) és a sok kisebb nemzetiség együttélése arra a következtetésre juttatja szerzőt, hogy „Bulgária egyike a leghomogénebb népességű államoknak.”

A statisztikai adatokkal nem fukarkodik szerző, de kezelésükhöz nem ért.

Lengyelországnak 1920-i termésadatait közli megjegyzés és megfelelő kiegészítés nélkül, pedig ebből az abnormis évből nem lehet következtetni az ország mezőgazdaságára. Német statisztikusok számítása szerint Lengyelország rozstermése öt éves átlagban 55 millió q volt, de ő csak az 1920-i 20.85 millió q-t említi. Megjegyzi azután, hogy az 1921-i buzatermés 22 millió q-val múlta fölül az előző évit. Ez a szám némi kétséget támaszthat az olvasóban, mert az 1920-i, Fodor szerint, csak 6.97 millió q volt, a háború előtti öt éves átlag pedig 16 millió q. Végül hozzáteszi, hogy míg 1920-ban 40 ezer vagon hiány mutatkozott, 1921-ben kivitelre is jutott buza.

Nem helyeselhetjük az ilyen adatok közlését több okból. A mértéknek pontosan meghatározott egységnek kell lennie, már pedig a vagon nem ilyen, mert vannak 100 és 150 métermázsás vagonok. A mértéknek egységesnek kell lennie, nem szabad ugyanabban a mondatban vagonokat métermázsákkal összehasonlítani. A mezőgazdasági termelés jelentékeny évi ingadozásnak van alávetve és ezért ma már öt éves átlagértéket vagy több év adatait szokás közölni (l. a magyar, német, francia, nemzetközi stb. évkönyveket). Az egyes vajdaságok termés kimutatásánál és az állatlétszám felsorolásánál tanulságosabb volna egy mondat, amely tudtára adná az olvasónak, hogy Lengyelország földművelése

a leggazdagabbak, állattenyésztése a legszegényebbek egyike Európában. Minden szövegénél, táblázatnál, szám-tömkelegnél ékebben szól azonban a közönséghez a jól megszerkesztett grafikon.

A grafikonokat és összehasonlításokat még inkább kerüli szerző mint mintaképe, a *Statesman's Yearbook*. Pedig egy pár évtizede már, hogy megjelent a nagy svéd statisztikus, Gustav Sundbärg „aperçus statistiques internationaux” c. munkája és Vidal de la Blache diagrammjai sem tűntek el nyomtalanul. A német birodalmi statisztikai évkönyvnek kb. egy negyede, a franciának fele összehasonlító nemzetközi adatokat tartalmaz. Nem ártana a *Statesman's Yearbook* mellett ezeket is figyelemre méltatni.

A sok hiba mellett el kell ismernünk Fodornak egy nagy érdemét: Ő hozza be — tudtunkkal először — az országok fizikai leírását a statisztikai évkönyvekbe. Kár, hogy munkájának ezt a részét is súlyos hibák éktelenítik el. Pl. Bulgáriában a sok apró hegy-völgy felsorolása közben megfélekedzik a Marica lapályról (4—5. lap). A Keleti Bugot pedig áthelyezi Ukrajnába Lengyelországba (51. lap), holott ez a folyó az utóbbi állam területéről még egy kis mellékfolyót sem kap, amint erről az 51. lap mellé ragasztott térkép is tanúskodik.

A térképek tervszerűek, pontosak, tartalmasak és láthatóan nagy gondot készültek. Ami kevés kifogásolni való van rajtuk, az is inkább a kiadót mint a szerzőt terheli. Sajnos, nincs meg a kellő kapcsolatuk a szöveggel. Nomenklaturájuk különbözik a szövegbelitől és a hegyrajz teljesen hiányzik róluk. Nagy előnyük az egységes mérték, ami megkönnyíti az összehasonlítást.

Több tudást, komolyabb elmélyedést, élesebb látást, és szélesebb körűtekintést kívánunk a legközelebbi kiadás

számára, mert csak így lehet elérni azt a minden elismerésre méltó célt, melyet szerző maga elé tűzött.

Pécsi Albert.

Dr. Banner János: *Szeged közgazdasága.* (Dugonics Társaság, Szeged 1922. 54 lap.) A szegedi Dugonics-Társaság 1921 évi közgazdasági díjával jutalmazott pályamű, Kis terjedelme ellenére is Szeged városa közgazdasági helyzetének általános, de mégis kimerítő ismertetését adja. Nem földrajzi munka, de tárgyánál fogva sok érdekes emberföldrajzi adatot foglal magában.

Szeged emberföldrajzi helyzetét megadja, hogy a hajózható Tisza mellett és a tutajozható Maros torkolatánál fekszik, hogy tiszai átkelőhely, a mezőgazdasági termelésre alkalmas nagy területe és hogy a bányászati és bányászati nagy gabonatermő vidékek összeszőgelésénél fekszik. Ez adja magyarázatát annak, hogy jóllehet Szeged ma is elsősorban mezőgazdasági város, mégis jelentékeny ipara és kereskedelme van. 1910-ben az összes lakosságból őstermelő volt 38·7%, az ipari forgalmi és kereskedelmi lakosság 37·6%. Az összes keresők közül az előbbi csoportra esett 33·9%, az utóbbira 38%. Az őstermelésnek Szegeden művelt két ága: a földművelés és az állattenyésztés a talajviszonyokra volt alapozva. Az előbbi a várost környező fekete földön, az utóbbi a várostól távolabb, a Duna-Tisza köze felé eső homokos talajon rendezkedett be. A török hódoltság előtt osztott birtok nem volt; még a XVIII. század elején is a földközösségen alapuló gazdálkodási rendszer volt gyakorlatban. Mária Terézia alatt már több a magánbirtok, ez folytonosan növekszik, míg végre 1850-ben a város 138.946 holdnyi területéből már 75.069 holdat tett ki, a város további közbirtokául 63.876 hold maradt meg. Ez az

állapot azután lényegesen nem is változott, mert a város a jelentkező földéhséget hosszabb lejáratú bérletekkel elégítette ki. Így 1852-ben 10.000 holdat, 1854-ben újra nagyobb területet osztott így ki. Ez a két bérletosztás igen nagy tömegeket vitt ki a tanyákra. Ezek ekkor nyerték azt az alakjukat, melyben ma is fennállanak. A bérletosztások ugyanis a várostól távolabbi területen történvén, a gazdálkodók kénytelenek voltak földjeiken állandóan megtelepedni.

A mezőgazdasági művelés alá vont terület szaporodása persze főként a legelők rovására ment. Hogy mily terjedelmű változások történtek e téren, azt igen jól mutatja az utóbbi 50 év változásainak összehasonlítása:

a városi területből	1870-ben	ma
szántóföld	37·0 ‰	51·50 ‰
rét	10·6 ‰	12·05 ‰
szőlő	6·3 ‰	8·86 ‰
kert	— ‰	0·73 ‰
legelő	23·9 ‰	13·95 ‰
erdő	5·3 ‰	5·36 ‰
nádas	0·4 ‰	0·38 ‰
terméketlen	16·5 ‰	7·17 ‰
	100·0 ‰	100·00 ‰

A legelő, erdő, nádas és terméketlen terület csekély kivétellel mind a városé, a többin Szeged birtokosai gazdálkodnak, 95·3 ‰-uk 30 holdon aluli birtokon. A túlnyomó törpe és kisbirtok természete az oka annak, hogy Szeged hatalmas területe sem tudja a város élelmi szükségletét fedezni. A hiányt az elszakított területekről pótolták, amely vidékeknek fölöslege nem csak a pótlásra volt elegendő, de a malmok révén mint átmeneti kereskedelmi cikk is jelentőséggel bírt. Szeged élelmezési körzete kiterjed Bács és Torontál egész északi részére, míg a várostól északra eső mezőgazdasági terület felvevő piaca Budapest. Szeged éppen azon a vonalon fekszik,

ahol a mezőgazdaságra előnyös agyagos föld a homokba megy át, és ha ez alkalmas is mezőgazdasági művelésre, de oly mértékben nem, hogy fölösleget állíthatna elő. A kisbirtok túlnyomósága okozza azt is, hogy Szegeden az ipari növénytermelés alig szerepel és a fősúly a gabonatermelésen van. Az elsődlegesen művelt fekete földekről átment a buzatermelés a feltört legelők homokos földjére is, újabban azonban a rozs kezd tért hódítani, mert a homokos talaj ennek jobban kedvez. Hasonló az oka annak is, hogy a tengeritemelés csökken, a burgonyaé pedig emelkedik. A török hódoltság óta szórványosan termelt paprikát a XIX. század közepe óta természetik nagyobb arányban, azóta kezdett csak arra a nagy jelentőségre szert tenni, amellyel Szeged gazdasági életében bír. Az évi átlagos paprikatermés 25–30.000 q. A város régi szőlőtelepei a Szerémségben voltak. Csak a török időktől kezdve, mivel a zavaros viszonyok miatt a lakosság a szerémségi telepeit nem kereshette fel, honosították meg Szegeden is a szőlőt szerémségi vesszővel, még pedig a fekete földeken. Mikor ezeket a filoxera elpusztította, a homokos területekre húzódoit ki a szőlőművelés. Erdőség régente csak a Maros és Tisza árterében volt, csak a XVIII. század elejétől kap lábra az erdősítés, amely a XIX. század közepéig 7000 holdra emelte az erdőterületet; ma ez 7500 holdnyi. Csakhogy, míg előbb főként nyárfát és fűzfát ültettek a homok megkötésére, ma az összes állomány 80%-a akác, melynek ültetését 1805-ben kezdték meg. Az összes erdőség közel 5%-a áll futóhomokon. Az állattenyésztés a legelők feltörése következtében sokat veszített régi jelentőségéből, különösen azért, mert a takarmánytermelés meglehetősen elhanyagolt. Ennek következménye, hogy

Szeged szükségletét állattenyésztése sem fedezi. Pedig 1870-től 1910-ig szaporodott a szarvasmarhaállomány (közel 50%-kal), a lóállomány (50%-kal), a sertésállomány (több mint 100%-kal), csak a tisztán legelőre utalt juhállomány apadt, de ez azután 70%-kal. A régen kizárólag magyarfajta marhaállománynak ma már 55%-a idegen fajta. A ló Szegeden nagyobb szerepet játszik a mezőgazdaságban, mint az igénytelenebb szarvasmarha, mert a nagy távolságok miatt a városba csak lóval lehet tengelyen szállítani. Szegeden a régi időkben a háziipar mellett a hivatásos ipar is korán kifejlődött a hajóforgalom és a földművelés szükségleteinek kielégítése alapján. Meg is maradt folytonos fejlődésében és végül ugyanazon körzet ipari szükségleteinek kielégítésére rendezkedett be, amely mezőgazdasági termékeinek nagy részét olt értékesítette. Hogy ez az ipar első sorban mezőgazdasági jellegű, az természetes. A trianoni országcsontlás Szeged iparára súlyos csapást mért. Hiszen a 150.000 q-át feldolgozott 19 fűrésztelep teljesen nyersanyag nélkül maradt, a kendergyár nyersanyaga 70%-át, a bőripar 60%-át, a seprő, kefe, meszelőipar, a szalámiipar közel ugyanannyi, a malomipar 50%-át vesztette el az elszakított területekkel. Szeged kereskedelmére nagy befolyással voltak a Tisza és a Maros, úgy is mint szállítási utak, úgy is mint bő halászo helyek. Ezen a két folyón úszott le Szegedre a só és a fa. Ezek, továbbá a mezőgazdasági termények, az állattenyésztés és halászat termékei voltak Szeged kereskedelmének alapjai. Kereskedelmi körzete ugyanaz volt, mint iparáé és mezőgazdaságáé. Az elszakított részekkel a szegedi nagykereskedők vevőközönségük 50–70 százalékát veszítették el. G.

Lyka Károly: A táblabíró világ művésze 1800–1850.

Budapest 1922. Négy kötet.

Az emberföldrajz épülőben levő tudomány, de az emberföldrajz, mint gondolat, mint eszme ma már nemcsak a tudomány szűkebb körű munkásaié, hanem mindnyájunké, a nagyvilágé. Bizonyíték erre *Lyka* műve, mely ma egyik legszebb disze a fiatal magyar emberföldrajzi irodalomnak.

Megírni a táblabíróvilág művészetét, egyike a magyar művészettörténelem legnehezebb problémáinak. Mi volt még akkor nemcsak a magyar művészet, hanem általában a művészet Magyarországon! E feladatot, más mint *Lyka*, nem is tudta volna teljesíteni, mert ő nemcsak az idevonatkozó adatokat tudta szinte statisztikai pontossággal összegyűjteni, nemcsak a következő félszázad virágzó magyar művészetének kezdeteit tudta erős fénnel megvilágítani, hanem mindehhez: az egész rendelkezésre álló anyag elosztásához, áttekintéséhez, megelevenítéséhez meg tudta találni az egyedüli helyes szempontot is, nevezetesen a földrajzi szempontot.

Az olvasó, miután megismeri ama kor társadalmi művészeti igényeit, közönségének kívánságait stílus dolgában, azután a művész küzdelmeit a mindennapi kenyérért, a származásnak és az iskolának előkészítő hatását, majd a külföldi, nevezetesen főként bécsi, kisebb mértékben római nevelkedést, elérkezik végül a legfontosabb mozzanathoz, a letelepüléshez, mellyel megindul a magyar művészeti élet a szerszemszerű kialakul a probléma földrajzi jelleme. Részletesen bemutatja azután szerző Erdély, az Alföld, Délmagyarország, Dunántúl, a Félvidék s végül a központnak, Pest-Budának művészetét, a művészeti életét.

Rapaics Raymund.

Amundsen északi útja. (Az északnyugati átjáró). Irta Roald Amundsen, fordította Halász Gyula. 176 lap, 2

lérkép, 14 kép. Budapest, 1922.

Ez a kötet a Halász Gyula szerkesztette „Hat világrész” c. vállalkozásnak első próbája. Szerkesztőt dicséret illeti az ügyes választásért. Nem emlékszem, hogy valaha is olvastam volna oly közvetlen hangú, egyszerűen és röviden megírott s ezért élvezetes útleírást, mint Amundsennek ezt a könyvét. Aki ezt a művet elolvasta, bizonyosan türelmetlenül várja a többi kötetet. 59 esztendővel Sir John Franklin szerencsétlenül járt expedíciója után, számos bátor utazó eredménytelen kísérlete után, Roald Amundsen norvég kapitánynak sikerül az „északnyugati átjáró” legyőzése. Grönland felől útra kelve a 13 lóerejű parányi Gjøa-n, a Behring-szoros felől érkezik San Francisco-ba.

„Ezt a három esztendő útját azzal az egyszerűséggel beszéli el könyvében a norvég utazó, amely egyszerűséggel végrehajtotta. Szinte szemérmesen rejtgeti előlünk a veszedelmeket és nélkülözéseket, melyekkel meg kellett küzdenie. Elbeszélését olvasván, úgy érezzük, mint ha obszervatóriumban nyugodtan berendezkedett természetvizsgálók történetét hallanók, akik a holnap bizonyosságával hajtják végre nap-nap után a maguk zavartalan észleléseit. Amundsen kapitány megható szerénysége a mi kötelességünkkel teszi, hogy elmondjuk helyette, amit ő a viláért el nem mondana és rámutassunk munkája nagyságára, fölledezésének fontosságára” ...

Nagy élvezettel olvastam különösen azokat a pompás tájleírásokat, melyekből oly világosan értjük meg ennek a világrésznek a természetét. A kietlen éghajlat, a rendkívülien gazdag állatvilág és a néhány nomád eszkimó-csalad talajjalán életével a jég és víz hátán, egymásnak csaknem matematikai függvényei. És az emberi alkalmazkodásnak milyen szép példája az eszkimók szinte tökéletes védekezése az

éghajlat mostohaságával szemben. Az európai ember kénytelen az eszkimóktól tanulni, magával hozott ruhafelszerelését levetni és az eszkimókéval felcserélni. És a csere-tárgyak is minő

jellemzők: néhány vasszeg, bicska, tű, és üres faládák.

Halász Gyula fordításának nyelvezetét is élvezettel olvassuk.

Kogutowicz Károly.

Könyvészet.

(Rövidítések 1. I. évf. 90. l. továbbá: ANG = Aus. Natur u. Geisteswelt; KuSZ = Kartogr. u. Schulgeogr. Zeitschrift.)

Chopin J. et Osuski S.: Magyars et Pangermanistes.

Helmer L.: Burgenland. K. u. S. Z. 1921.

Mayer I.: Die Verkehrslinien im Burgenland. K. u. S. Z. 1921.

Pfohl E.: Wirtschafts-atlas des tschechoslowak. Staates. Reichenberg. 1920.

Sidaritsch M.: Sprachenkarte des Burgenlandes 1:1,000,000 K. u. S. Z. 1921.

Sieger R.: Sprachenkarte u. Bevölkerungskarte. K. u. S. Z. 1921. (Bírálja egyebek között Bátky 1909. és Teleki 1920. évi térképét is).

Engelman R.: Fremdsprachige Minderheiten in Deutschösterreich. 1:200,000 Osztr. Kültügymín. 1919.

Salvenini G.: Delenda Austria.

Niceforo A.: Les Germains.

Naumann F.: L'Europe centrale.

Guyot Y.: La Province Rhénane et la Westphalie.

Czaplicka M. A.: The ethnic versus the economic frontiers of Poland (Sc. G. M. 1920).

Arbouin G.: Les nations d'après leurs journaux.

Demangeon A.: Le déclin de l'Europe.

Engerand F.: Le sercet de la frontière 1815—1871—1914.

Meillet A.: Les langues dans l'Europe Nouvelle.

Pittard E.: Les races belligérantes.

Öhquist I.: Finnland. A N G 700. Lipcse. 1919.

Payen E.: Belgique et Congo.

Dhragicesco D.: Les Roumains.

de Martonne E.: La Roumanie et son

role dans l'Europe orientale (La G. 1914/15).

Pittard E.: La Roumanie.

Schmalz F.: Grossrumänien. Gotha 1921. (Geográfiai szempontból értéktelen).

Sigerus F.: Grossrumänien, ein neues Wirtschaftsgebiet. Berlin 1920. (német szempontból).

Cvijic J.: Questions balkaniques.

Pittard E.: Les peuples des Balkans.

Gallois L.: Les populations slaves de la Peninsule des Balkan. Ann de G. 1918. (elfogult).

Evans A.: The Adriatic Slavs and the Overland Route to Constantinople G. I. 1916.

Gauvain A.: La Question Yougoslave.

Beguen Comte: Chez les Yougoslaves, il y a 32 ans.

Chaboseau A.: Les Serbes et leur épopée nationale.

Barnes J. S.: The future of the Albanian State. G. J. 1918.

Louis Jaray G.: Les Albanais. Paris 1920.

Seiner F.: Ergebnisse der ersten Volkszählung in Albanien. K. u. S. Z. 1921.

Konsulowa M.: Das Sofiabecken u. seine Ausiedlungen. Erlangen 1915.

Dersavin N. S.: Makedonien. Lipcse 1918.

Hellauer I.: Das Türkische Reich. Berlin 1918. (Több szerző értékes munkája).

Löffler Kl.: Griechenland und die Neugriechen. Hamm 1917. (értékes mű).

Okakura.: Le réveil du Japon.

Helmolt F. H.: Ein Vierteljahrhundert Weltgeschichte 1894-1919.

Wilson W.: Histoire du peuple américain.

Andree—Heiderich—Sieger: Geographie des Welthandels. Bécs 1909—1921.

Dix A.: Politische Geographie; welt-politisches Handbuch I. rész. München 1921.

Dove K.: Allgemeine Polit. Geographie. Berlin 1920. Gösch. 800.

Dove K.: Allgem. Wirtschaftsgeographie. Göschien. 835.

Dove K.: Allgem. Verkehrsgeographie. Gösch. 836.

Kjellén R.: Die Grossmächte und die Weltkrise, Lipcse 1921.

Krebs N.: Die Verbreitung des Menschen auf der Erdoberfläche (Antropogeogr.) Lipcse. 1921. A. N. G. 632.

Littig F. u. Vogel H.: Grundlagen der Staatenbildung, München 1921. (Geistbeck IX. rész).

Reinhard R.: Weltwirtschaftliche u. Politische Erdkunde. Boroszló 1921. második kiadás.

Perthes Justus: Stieler's Handatlas Jubileum-Ausgabe.

G. Freytag und Berndt Bécs: G. Freytags Weltatlas.

G. Freytag und Berndt Bécs: Prof. A. L. Hickmann's Universal-Taschenatlas.

Társulati ügyek.

Az Emberföldrajzi Szakosztály az 1921/22 téli időszakban semmiféle nyilvános felolvasó ülést, vagy előadó estét nem rendezett, mert amúgy is sok tudományos feloivasási rendeztek. A Magyar Földrajzi Társaság pld. 10 héten át egy-egy estét éppen emberföldrajzi kérdések tárgyalására szentelt. Az előadások nagyrészt *Cholnoky* Jenő tartotta, azokra majd visszatérünk még folyóiratunkban, megvárjuk azonban ígért közzétételüket. A vitaestéken szakosztályunk számos tagja felszólalt.

Annál serényebben folyt azonban szakosztályunk belső élete. Ennek eredménye egyrészt, hogy folyóiratunk a mérhetetlen drágulás technikai nehézségei ellenére változatlanul az ígért terjedelemben, sok melléklettel jelenik

meg. Másrészt remélhetőleg igen eredményes kutató-munkát készítettünk elő. Nyáron tagjaink közül többen indulnak magyar tájak tanulmányozására, mely munkájukról az évfolyam második részében talán már hallhatunk.

A Szakosztály és a Geográfus - Szövetség rendes heti összejöveteleire ezen a helyen is felhívjuk különösen Budapestén átutazó kollegáink figyelmét. Az összejövetel helye: IV. Egyetem - utca, Erzsébet-kévéház; ideje: minden szerdán d. u. 5 óra után.

A Föld és Ember pályázata. *Podhrádszky* György jelen számban közölt cikke pályanyertes művének egyik fejezete. Idővel, ha terünk akad, talán közöljük még pályaművének valamelyik fejezetét.

Sajtó hibák:

II. tábla 2. és 3. térképén:
Mounier helyett Monnier
56. l. 6. sor: estünk helyett testünket.
65. l. 11. „ forgalom „ fogalom.

65. l. 16. sor forgalmi helyett fogalmi.
„ alutról 3. sor: káp „ kúp
66. l. 10. sor: gleccer „ gleccser.

A Magyar Néprajzi Társaság

értesítője az

Ethnográfia

Szerkeszti:

Solymossy Sándor

Előfizetési ára évfolyamonként
100 korona.

Budapest, VI., Városliget. Iparcsarnok.

A Magyar

Szent Korona

országai

a trianoni békekötés előtt és után.

Iskolai használatra a vall.
és közokt. min. 37995/Mp.
1922. sz. a. engedélyezte.

Új árai:

1. 4. papiroslapban . . . K 120—
2. Vászonszegéllyel . . . „ 280—
3. Kartonon, 2 léccel . . . „ 440—

Előfizetőink kedvezmény-
ben részesülnek.

Budapest, VII., István-út 91-93. szám.

KOGUTOWICZ ZSEBATLASZA
az 1922. évre most jelent meg
második kiadásban.

Ára 120 K, a társaság tagjainak 100 K.

Budapest,

VII., István-út 91—93.

Ez a hirdetés

150 koronába

kerül.

Társadalom- tudomány

A Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi Szakosztályának kéthavonként megjelenő tudományos szemléje Magyarország újjáépítését kívánja szolgálni.

Előfizetési ára egész évre
200 korona, a társaság
tagjainak 180 korona.

Szerkesztőség:

Budapest, Sándor-utca 13. szám.

A FÖLD ÉS EMBER

előfizetési ára a Magyar Néprajzi Társaság
és a Geográfus Szövetség tagjainak félévre

— 45 KORONA. —

Kérünk mindenkit, terjessze folyóiratunkat,
szerezzen új előfizetőket, mert ezzel támogatja
a földrajzi tudományt és erősíti lapunkat is.

Gimnáziumok, reáliskolák, kereskedelmi iskolák, tanítóképzők, polgáriiskolák stb.

tanári könyvtáraiban nélkülözhetetlen a

FÖLD ÉS EMBER

Kérjük a szaktanárokat, eszközöljék ki, hogy
intézetük előfizetőink sorába lépjen. Egész
évre (4 füzet) 120 korona.

Az 1-ső és második számból kiemeljük:

Bartucz: A földrajzi környezet szerepe a faji embertanban.

Bátky: Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban. Kender és len, kukorica és burgonya elterjedése hazánkban. Bodog-lár, Boglár, Maklár. Vértes hegységünk neve.

Benisch: Csonka-Magyarország népességi, nemzetiségi és felekezeti viszonyai.

Bodor: Mezőkövesd leírása.

Bogdánfa: Vízumunkálatok a Duna-Tisza közén.

Dékány: Milieu-elmélet, kultúrföldrajz és a mai szociológia.

Györffy: Kúnhalmok és telephelyek a karcagi határban. Régi határjelzések és nevek.

Hézsér: Egy község emberföldrajzi leírása.

Kéz: Belgium településföldrajzi térképe.

Kogutowicz: Repülőgépen Londonból Ausztráliába.

Kovács: Budapest népessége 1920-ban. Néhány európai ország népesszámlálása.

Pécsi: Az új Európa.

Strömpl: Pozsony települése.

Tolnai: Buda dűlő és hegynevei. Mál, mály, mány.

Apró közlemények stb.